

JUST FAALAND

En verdensborger i Bergen

Redigert av

JAN ISAKSEN OG EIRIK G. JANSEN

CHR. MICHELSENS INSTITUTT

«Det er én ting som gjør meg livsnedtrykt. Det er at etter så mange år, er det fortsatt en milliard mennesker som er sultne. Men: vi kan gjøre noe med det. Og CMI kan bidra.»

Just Faaland

Just Faaland
En verdensborger i Bergen
Utgitt av Chr. Michelsens Institutt høsten 2017
Grafisk formgiver: Kristen Børje Hus
Skrifttype: Adobe Garamond Pro 11/15 pt
Papir: Amber Graphic 100 g/m²
Trykk: Bodoni, Bergen
Første opplag, november 2017
ISBN 978-82-8062-670-7

www.cmi.no

Innholdsfortegnelse

Forord <i>Jan Isaksen og Eirik G. Jansen</i>	7	PETIT: <i>Bjørge Tvedt, sekretær og regnskapsansvarlig på CMI, 1967–1980</i>	96
Minneord ved Just Faalands bisettelse <i>Ottar Mæstad</i>	11	Remembering Just Faaland <i>Rounaq Jahan</i>	99
Just Faaland – en nordmann av verdensformat <i>Jan Isaksen</i>	15	PETIT: <i>Marianne Serck-Hanssen, sekretær på CMI, 1978–1998</i>	103
En utviklingsaksjonist i to epoker <i>Rune Skarstein</i>	35	Just Faaland's contributions to the socioeconomic development of Malaysia <i>Rais Saniman</i>	105
Just Faalands strategi for utvikling av et bærekraftig Chr. Michelsens Institutt <i>Kjell Havnevik</i>	45	PETIT: <i>Kirsti Hagen Andersen, ansatt og leder av CMI-biblioteket, 1970–2013</i>	124
Med Just i felten <i>Eirik G. Jansen</i>	57	Remembering a special friend of Bangladesh <i>Rehman Sobhan</i>	127
Utviklingspolitikk er mye mer enn bistand <i>Arve Ofstad</i>	67	PETIT: <i>Kari Herland, CMI-biblioteket 1985–2007</i>	135
BILDER	82	Økonomiske virkeligheter og økonomiske modeller <i>Gunnar Haaland</i>	137
«Har du det gøy, Bernt?» <i>Bernt Hagtvet</i>	86	PETIT: <i>Terje Sande, EDB-konsulent ved CMI, 1983–1998</i>	150
		I utakt med tidsånden <i>Arne Tostensen</i>	153

Forord

Just Faaland gikk bort i februar 2017. Da var det var mange av oss som ikke hadde hatt kontakt med ham på lenge. Dødsbudskapet vakte minner om den tida vi hadde arbeidet sammen med dette enestående mennesket. «Vi» er stort sett de som hadde Just som sjef fra begynnelsen av 1970-tallet til århundreskiftet da han deltok mindre ved Chr. Michelsens Institutt (CMI). Vi som deltok i begravelsen var enige om at Just fortjente et minnesmerke.

Denne boken er et forsøk på å skape et slikt minnesmerke. Boken vil belyse Justs arbeid og liv fra ulike sider. Noen bidrag konsentrerer seg om det faglige arbeidet Just utførte og viser den store spennvidden i hans virksomhet, både innenfor og utenfor CMI. Andre legger mer vekt på hans rolle som sjef og institusjonsbygger. Noen bidrag fokuserer på arbeid som ble gjort ved CMI og forteller dermed historien om tema CMI var engasjert i under Justs ledelse. Flere bidrag viser hvordan Just var som støttespiller for sine medarbeidere. Her får vi innblikk i sider ved Just som menneske.

Som det vil fremgå har bidragsyterne til denne boken forskjellig faglig bakgrunn og de har arbeidet på svært ulike felt. Det bidrar til å vise alle de områder Just på en eller annen måte måtte forholde seg til. De enkelte forfatterne har fått stor frihet med hensyn til valg av tema de belyser. Kapitlene er bevisst ikke skåret over samme lest. I en del kapitler blir samme tema behandlet. Det kan derfor være noen gjentakelser og til og med forskjeller i syn og forståelse. Vi har valgt å beholde det som er skrevet i hvert kapittel fordi det gir nyanser og ny empiri til det valgte tema. Engelskspråklige bidrag er beholdt på originalspråket.

I tillegg til bidragsyterne er det mange som skal takkes for at denne boken er blitt til. En første takk går til Justs familie, spesielt hans kone Judith og hans sønn Jon Faaland. De har bidratt med minner, bilder og kopier av de mange utmerkelser Just ble tildelt fra nær og fjern. CMI, med direktør Ottar Mæstad ved roret, har vært generøs og hjelpsom og støttet bokprosjektet fra begynnelsen. Takk også til de mange personer innenfor og utenfor CMI-kretsen som har bistått med lesning av diverse utkast, råd og fakta.

Det er vårt håp at denne boka ikke bare blir lest av de som er interessert i minner. «Justs» Institutt i 2017 har, om enn noe omformet, beholdt hans vektlegging på det

flerfaglige og vekten på *nærhet*, *langsiktighet* og *tilstedeværelse* i utviklingssamarbeidet. Vi håper at dette kan gi impulser og tjene til eksempel for de som i dag er opptatt av fattigdomsproblemer i et internasjonalt perspektiv.

Bergen / Oslo, november 2017

Jan Isaksen og Eirik G. Jansen

Ottar Mæstad

Direktør ved CMI siden 2010. Økonomiutdannelse fra Norges handelshøyskole og Harvard University. Hans forskning spenner fra internasjonal miljøpolitikk, klima- og energispørsmål og internasjonal handel til internasjonal helse. Internasjonal helse har vært hans arbeidsfelt siden han kom til CMI i 2004. Han har særlig jobbet med kvalitet i primærhelsetjenesten, helsearbeideres rolle, samt finansierings og incentivordninger i helsetjenesten. Han deltar i *Center for Intervention Science in Maternal and Child Health* (CISMAC), et Senter for fremragende forskning (SFF).

Minneord ved Just Faalands bisettelse 3. mars 2017

Kjære Judith, familie og venner.

Når jeg i dag på vegne av CMI skal si noen minneord om Just, gjør jeg det i dyp respekt og med stor takknemlighet.

Just har betydd uendelig mye for CMI som institutt, for de som har vært så heldige å få jobbe sammen med ham og for oss som har hatt det privilegium å gå følge etter og høste frukter av hans arbeid. Uten Just hadde ikke noen av oss vært der vi er i dag.

I de to ukene siden Just gikk bort har jeg vært vitne til en sterk og unison hyllest til Just og den han var, fra ansatte på CMI, fra venner i inn- og utland.

Sammenfattet i korthet, fremhever alle dette: Just var en stor leder, en enestående pioner, et varmt medmenneske og en ekte verdensborger.

Just var i sannhet en pionér. En som staket ut ny kurs. En som gjennom usedvanlig handlekraft og klokskap tok beslutninger som satte dype spor. For mange av oss står han spesielt fram som arkitekten bak det som i dag er CMI. Dagens CMI ble til gjennom en rekke av beslutninger der Just viste seg som en foregangsmann. Han var ikke redd for å prøve nye ting. Han satte ny retning.

Han ble kallet til instituttet i 1952, som den første samfunnsviteren. Instituttet gav ham stor frihet og spillerom til å velge sine arbeidsområder.

Et viktig valg som staket ut en retning for hans senere arbeid var da han ble rådgiver for regjeringen i Pakistan 1957. Dette var ikke et opplagt valg men ble på mange måter et kjennemerke for hans senere karriere og lederskap. Han oppfordret forskere til å engasjere seg i praktisk og *policy*-relatert arbeid parallelt med en akademisk karriere. Han tok erfaringen fra Pakistan med seg tilbake til forskningen og ble dermed pioneren for utviklingsforskning på CMI. DERAP vokste fra program til avdeling, og videre til det som i dag er et forskningsinstitutt.

Just viste seg også som en pioner når det gjaldt forskningsfinansiering. På tross av en viss skepsis fra styret, lyktes han med å skaffe betydelig finansiering fra store amerikanske fond som Rockefeller og Ford.

Pioneren Just var også tidlig ute med å trekke inn flere fag i utviklingsforskningen. Denne forskningen hadde i starten en klar faglig forankring i økonomifaget, men

Just forstod tidlig at fag som antropologi og statsvitenskap også hadde mye å tilføre. Han hadde et vidsyn på hva «utvikling» innebærer og så hvordan ulike disipliner kan komplementere hverandre i forsøket på å kaste lys over utviklingsutfordringene.

Just skal ha sagt: «Skal man drive med utviklingsforskning må man være profesjonell innen sitt fagområde, en god amatør på minst ett tilgrensende fag, og i tillegg ha evne til å stille spørsmål til ytterligere overlappende fag – og ikke minst evne til å forstå svarene man får fra dem».

Alt dette peker også fram mot et senere pionerarbeid, nemlig opprettelsen av Menneskerettighetsprogrammet tidlig på 1980-tallet.

Gjennom en rekke slike avgjørende og modige beslutninger vokste CMI fram. Svært mye av det som CMI er og representerer kan vi takke Just for. Som leder for instituttet i 28 år, trakk han opp en veg som fortsatt merker oss sterkt.

Det han bygget på CMI blir enda mer imponerende ved å tenke på at dette gjorde han parallelt med at han hadde til dels lange opphold ute. Også der satte han dype spor etter seg, særlig i Bangladesh og Malaysia.

I Bangladesh trakk han også opp nye veger. Han var Verdensbankens første stedlige representant etter uavhengigheten og bygget opp kontoret i Dhaka. Det mest unike ved denne stillingen var kanskje at det var myndighetene i Bangladesh som valgte ham. Det hører til sjeldenhetene at en Verdensbankens stedlige representant er «folkevalgt», men det ble et lykkelig valg: Just stod opp for Bangladesh i møte med Verdensbanken og andre donorer og forsvarte det nye landets rett til egen politikk. Han ble til slutt kalt Bangladesh sin representant i Verdensbanken – og ikke omvendt. For dette høster han fremdeles stor anerkjennelse og respekt i Bangladesh.

I Malaysia ble han igjen foregangsmann ved å delta i teamet som staket ut en helt ny økonomisk politikk. Just var en talsmann for å bygge inn mekanismer for omfordeling, og han fremmet sosio-økonomiske rettigheter for fattige og marginaliserte. Slike virkemidler ble bygget inn i det som forble Malaysias offisielle økonomiske og sosiale politikk fram til 1990. At statsministeren i Malaysia offentlig har sendt sine kondolanser forteller mye om hvilken respekt han fortsatt nyter i dette landet.

Vi på CMI er stolte over den anerkjennelsen Just oppnådde, både nasjonalt og internasjonalt. Han er blant annet æresdoktor ved universitetene i Bergen og i Malaysia, og ridder av St. Olavs Orden. Da FN for noen år siden intervjuet de personer som har hatt sterkest innflytelse på tenkningen omkring internasjonal utvikling, var Just blant dem. Men aller størst er kanskje at han i 2010 fikk Merdekaprisen for sitt enestående bidrag til folket i Malaysia.

Just lyktes i så mye av det han foretok seg, han var med å sette retning så mange steder. I tillegg til en pionérens dristighet og handlekraft hadde han en enestående

praktisk og politisk sans, og evne til å forstå hva som var mulig å få til. Han hadde en krystallklar tanke og en klokskap som evnet å se en sak fra flere sider og finne en veg videre der posisjonene var fastlåste. Han forstod at internasjonalt arbeid er mer enn fag. Det handler også om menneskelige relasjoner.

Just var en stor leder, ikke bare på grunn av det han utrettet, men også gjennom måten han gjorde det på. Han så de menneskene han var satt til å lede. Han møtte dem med ekte interesse.

Overfor forskerne var han alltid intellektuelt nysgjerrig og interessert i deres arbeid. Han var en inspirerende og generøs forskningsleder som ga den enkelte stor frihet og var åpen for nye idéer.

Som administrator på CMI var han omtenksum og vennlig. Han hadde interesse for familiene og kunne navn på barna til de ansatte. Han var en man ble glad i.

Men han var også en krevende sjef. Det var ingen slinger med arbeidstiden. Han passet på at folk var på kontoret når de skulle. Om rapporter skulle være ferdig, måtte man stå på. Han hadde en naturlig autoritet, men hevet aldri stemmen. Han evnet å få fram smilet og latteren. «Har dere det moro nå?» sa han til forskerne. «Keep smiling!» kunne han si når ting skulle gjøres ferdig og presset var stort. Han fikk folk til å føle at å drive instituttet var noe vi gjorde *sammen*.

Just viste oss hva det vil si å være en ekte verdensborger. Han hadde flerårige opphold i minst seks land utenom Norge. Det ble et omflakkende liv; 2–3 år på ett sted, og så videre til neste.

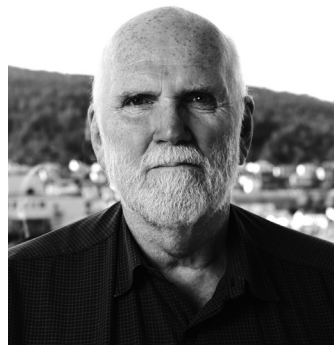
Han hadde et ekte engasjement for global utvikling og gav innhold til den visjonen som Christian Michelsen nedtegnet for instituttet. «*Et arbeid som fremmer toleranse og fordragelighet mellom nasjoner og folk*». Den linjen som går fra Christian Michelsens testamente til dagens CMI, går via Just, som viste oss hvordan denne visjonen kunne omsettes i praktisk arbeid. Han levde selv ut denne visjonen, ikke bare som fagmann, men som medmenneske og venn for de han møtte over hele verden.

For fem år siden feiret vi Just sin 90-årsdag. Han holdt da en tale hvor han igjen viste seg som den visjonære lederen, medmennesket og verdensborgeren. Han uttrykte først takknemlighet for alt han har fått vært med på, men så avsluttet han med å si: «Det er én ting som gjør meg livsnedtrykt. Det er at etter så mange år, er det fortsatt en milliard mennesker som er sultne. *Men*: Vi kan gjøre noe med det. Og CMI kan bidra.»

Den gløden han viste for dette oppdraget, selv i en alder av 90 år, er en stor inspirasjon som vi bærer med oss videre.

Vi har mistet et fantastisk menneske.

Vi minnes Just i ærbødighet og dyp takknemlighet.

Jan Isaksen

Sosialøkonom. Arbeidet ved CMI fra 1970 til 2013 som forsker, forskningsleder og assisterende direktør. Feltopphold i Kenya (1970–72, *Bureau of Statistics*), Botswana (1976–79, *Ministry of Finance and Development Planning* og 1995–2001 som direktør for *Botswana Institute for Development Policy Analysis*), Namibia (1993–1995 *Chief Technical Adviser* i *National Planning commission*). Arbeidet som konsulent i Finansdepartementet 1972–73. Var landøkonom ved Norges Ambassade i Zambia 2010–2013. Tallrike konsulentoppdrag i sørlige og østlige Afrika.

Just Faaland – en nordmann av verdensformat

Just Faaland tilhørte det etterkrigsskullet av statistikere og økonomer som i politikk og embetsverk i mange tiår planla og styrte gjenoppbyggingen av et sosialdemokratisk Norge. Han arbeidet i sine unge dager i Statistisk Sentralbyrå og var assistent for Ragnar Frisch på samme måte som så mange av de toneangivende etterkrigsøkonomene (Peter Jakob Bjerve, Eirik Brofoss, Odd Aukrust med flere).

Undervisningen og forskningsaktiviteten ved Sosialøkonomisk Institutt i Oslo fikk stor betydning for den rolle sosialøkonomene i Norge kom til å spille etter krigen. Mange av Frischs elever og medarbeidere inntok etter krigen toppstillinger i Statistisk Sentralbyrå, Finansdepartementet, Norges Bank og andre sentrale institusjoner. Trygve Haavelmo og Leif Johansen ble Frischs kolleger og etterfølgere som lærere.

De fleste fra denne gruppen hadde Norge som sitt virkefelt, men Just rettet helt fra tidlige etterkrigsår sin oppmerksomhet mot verden utenfor Norges grenser. Han ble ikke kjent i Norge i samme grad og preget ikke Norges utvikling på samme måte som sine samtidige. *Verden* var hans virkefelt og hans hjem ble Bergen – ikke Oslo. For verden – og spesielt den tredje verden – spilte han gjennom sitt internasjonale arbeid en rolle på linje med de mest berømte nordmenn.

Barndom, skole og universitet

Just Faaland ble født den 25. januar 1922 i Tromsø, hvor hans far Josef Faaland var lektor. Da Just var to år, flyttet familien til Stabekk. Der ble Josef lektor ved Stabekk kommunale høyere allmennskole. Justs mor var Elna (født Hansen). Han hadde etter alt å dømme en lykkelig oppvekst sammen med sin søster i en relativt velstående familie. Den eneste skyggen kunne være at han hadde en bror som ble diagnostisert som schizofren i 17-årsalderen.

Om skoleårene forteller han at han var populær og gjorde det bra, men at han i ettertid var plaget over at han ikke var mer opptatt av sosial urettferdighet¹. 30-årene var for Norge en hard tid med massearbeidsløshet og mange sosiale problemer.

Just tok eksamen artium på Stabekk skole i 1940. Han hadde planer om å studere ved Handelshøyskolen i Bergen men tok, etter råd fra sin far, en ettårig handelsutdannelse ved Oslo Handelsgymnasium. Han bestemte seg så for aktuarstudiet. Han hadde over middels interesse for de obligatoriske kursene i logikk og filosofi som han begynte på i 1941 før han gav seg i kast med aktuarstudiet og tok eksamener i matematikk og statistikk allerede høsten 1943. Økonomi-delen av aktuarstudiet kom han ikke gjennom før i slutten av 1945 da han fikk sin Cand Act.-eksamen ved Universitetet i Oslo.

Grunnen til dette var at de tyske okkupantene i november 1943 aksjonerte mot studentene i Oslo. Alle studentene ved universitetet ble anholdt, men etter hvert ble halvdelen av dem løslatt. Just var ikke blant de løslatte, antakelig fordi både hans far og onkel tidligere hadde vært fengslet av okkupantene for forbudte aktiviteter. Han var også selv med i illegal virksomhet. Helt til mai 1945 var Just Faaland internert i Buchenwald i Tyskland. Da han kom hjem, hadde han i en periode gulsott som følge av behandlingen han fikk under fangeoppholdet. Han kastet seg igjen over studiene i økonomi som han fullførte allerede før utgangen av 1945. I samme tidsrom giftet han seg med sin skolekjæreste Judith som han hadde vært sammen siden de var respektive 17 og 18 år gamle. Deres datter Liv ble født i 1946, sønnen Jon kom til verden i mai 1948.

I disse viktige ungdomsårene hvor holdninger og verdenssyn formes, hvilke saker influerte den unge Faaland? Vi har alt nevnt hans oppdagelse av sosiale forskjeller og hans senere dårlige samvittighet over at han og hans nærmeste ikke hadde gjort nok for å lindre fattigdommen rundt dem i 1930-årene. Hans far, som han beundret, hadde selv strevet seg opp fra usle kår, men hadde fått sosial støtte og tatt arbeid ved siden for å komme gjennom skolen. Senere hadde han lært seg esperanto og hadde på egen hånd studert musikk. Just nevner besøkene hos farens familie som var bønder i Eiken i Vest Agder. Det gjorde inntrykk å arbeide sammen med dem og se hvordan de hadde det. Deres generøse holdning imponerte ham.

Politisk sett var innflytelsen i hjemmet overveiede liberal. Hans foreldre var venstrefolk. Samfunnsinteressen var betraktelig blant hans familie og nærmeste venner. Men han hadde få egentlige personlige idealer.

1 Louis Emmerij. «Transcript of Interview of Just Faaland, Bergen, Norway, 12–14 September 2001». United Nations Intellectual History Project. The Graduate School and University Center, City University of New York, New York. Dette dokumentet er brukt som kilde for svært mye av historien i dette kapitlet.

Ut over nærmiljøet var han nok preget av de samme hendelsene hjemme og ute i den store verden som unge Osloborgere var på denne tiden. Historier om vikingtiden hadde gjort sitt inntrykk. Hans foreldre fortalte om minnene fra første verdenskrig. Kampen mot nazismen, oppholdet i Buchenwald og samholdet med medfanger må ha satt sitt preg på ham. Han var imponert over Storbritannia og USA og deres innsats i verdenskrigen. Til de store verdensbegivenheter hørte stiftelsen av Folkeforbundet og C.J. Hambro som han hørte diskutert mellom hans far og vennene hans. En prominent norsk og verdensberømt personlighet var jo Fritjof Nansen. Senere var det tale om Trygve Lie som FNs første generalsekretær.

Tidlige år i akademien

Høstsemesteret 1945 og i 1948, en stund etter studiene i Oxford, arbeidet Faaland som assistent for professor Ragnar Frisch ved universitetet i Oslo. Frisch delte i 1969 den første Nobelprisen i økonomi – egentlig «Sveriges Riksbanks økonomipris til minne om Alfred Nobel» – med Jan Tinbergen. Selv om Frisch drev forskning på økonomisk planlegging med fokus på Norge, var han også interessert i internasjonale tema. For eksempel forsøkte han å få FN til å innføre et system som skulle styre forhandlingene om handelsrestriksjoner. Det er ikke klart i sin helhet hva Just arbeidet på for Frisch innenfor området internasjonale systemer og handelsspørsmål, men et gulnet notat i hans etterlatte papirer er «Memo from University of Oslo by Ragnar Frisch assisted by Just Faaland and Per Sivle Tveite» (den siste skulle senere bli Justs kollega ved Chr. Michelsens Institutt (CMI)). Dette hadde tittelen: «Measuring National Advantages and Disadvantages Caused by Changes in the International Price Structure. With special application to Norway in the post-war period»². Å arbeide for Frisch var hardt, med telefoner midt på natten fra den store mester. Just var svært imponert over Frischs enorme kapasitet og arbeidsevne, men var nok ikke alltid enig med ham.

Ikke lenge etter hjemkomsten fra Buchenwald fikk han et toårig stipend, fra januar 1946, for å studere ved Oxford. Han hadde hørt om Oxford og det var over hans forventninger at han skulle få studere der. Han valgte økonomi både fordi han syntes han hadde gjort minst på det området under sine aktuarstudier, men også fordi han var fascinert av det arbeidet unge norske økonomer gjorde for å legge grunnlaget for

2 *Measuring National Advantages and Disadvantages Caused by Changes in the International Price Structure, with special application to Norway in the post war period.* Ragnar Frisch assisted by Just Faaland and Per Sivle Tveite. Stencil memo, October 21, 1948. Institute of Economics, University of Oslo.

økonomisk planlegging i Norge. Han dro til Oxford etter et hektisk 1945 mens familien ble hjemme i Oslo.

På mange måter var oppholdet i Oxford, Wadham College, begynnelsen på hans karriere i internasjonal økonomi og satte en retning som holdt seg livet ut. I alle fall var det innledningen til hans geografisk spredte arbeidsmønster. Dette aksepterte og taklet hans familie opp gjennom årene og spesielt hans kone Judith sto ved hans side i hele hans liv. Hun tok seg av familien når Just var ute og gav ham «full service» når han – alltid like opptatt – var hjemme. Det var hun som skapte et hjem for familien når de alle var sammen – i Pakistan eller andre steder. Forholdet mellom Just og Judith var så spesielt som Louis Emmerij fanget det inn i sin tale til Just på åttiårsdagen³:

«But when everything is said and done, what I will retain is a man with a kind, beautiful and balanced character who married his youth sweetheart and who still look at each other with love and tenderness. This, I submit, is worth at least as much as tons of books and words.»

Etter en kort tid på Bønes ble huset i Stabbursveien familiens hjem og eiendommen huser nå tre generasjoner. Jon og Liv styrte huset når Judith reiste med Just på oppdrag, men så ofte de kunne var familien samlet, både i Stabbursveien og i utlandet. Selv om de alle helst skulle hatt mer tid med Just er det bare gode minner å hente. Barna fikk lov å gjøre som de ville men en ting var klar fra Justs side; de måtte ha en plan og et formål med det de ville.

Etter et semester i Oxford kom han tilbake til Oslo i april. Det ble et annet semester i Oxford fra september ut 1946. Så tilbake til Oxford i januar 1947. I september samme år dro han så tilbake til Oxford med familie og ble der et år. Når han oppholdt seg i Oslo, arbeidet han med folketellingsspørsmål i Statistisk Sentralbyrå (SSB). Helt til han i 1952 kom til Bergen hadde han faktisk permisjon fra SSB mens han arbeidet med andre ting. Byrået lå da internasjonalt i forkant med å lage et detaljert nasjonalregnskap. Odd Aukrust og Peter Jakob Bjerve sto etter hvert i spissen for å bygge opp et SSB som skulle bli en viktig hjørnestein for etterkrigstidens økonomiske styring og planlegging i Norge.

Ved Wadham College var hans lærer Donald McDougall som han hadde møte med hver uke. McDougall skulle siden få enorm innflytelse på offentlig sektor i Storbritannia. Just Faaland gikk på seminarer og forelesninger med Tommy Balogh som ivret for nasjonalisering, var EEC-motstander og økonomisk rådgiver til Harold Wilson og

3 Louis Emmerij. «Just Faaland or how to succeed without really trying». Appreciation to Just Faaland at his eightieth birthday, 2002. Bergen/Washington.

satt i sekretariatet i Folkeforbundet. R. F. Harrod, som han også møtte, var forfatter av Keynes biografi og utviklet sammen med Evsey Domar den kjente Harrod-Domar vekstmodellen. J.R. Hicks som han også møtte var – etter manges mening – kanskje en av de mest innflytelsesrike økonomer i det tjuende århundre og fikk i 1972 nobelprisen i økonomi sammen med Kenneth Arrow. Just hadde spesielt høye tanker om Paul Streeten som han også stiftet bekjentskap med og som senere var en av stifterne av IDS, Sussex og senere blant annet direktør i Ministry of Overseas Development i Storbritannia.

I Oxford arbeidet Faaland på en doktorgrad om handel og sysselsetting som han ikke fullførte. Han sier selv at det var i Oxford han virkelig først ble økonom. Beundringen for det engelske akademiske økonommiljøet beholdt han og oppholdt seg i 1954 / 1955 ved Nuffield College hvor han var Research Fellow. Nuffield var et relativt nytt college med samfunnsvitenskapelig spesialisering, spesielt økonomi og sosiologi. Han tok opp temaet internasjonal handel, og spesielt spørsmål omkring tollunioner. Just syntes at miljøet der var svært stimulerende. J.R. Hicks, som han arbeidet for, takker ham i forordet til «A revision of Demand Theory»⁴ og sier: «Mr. Faaland of Nuffield college who read the whole manuscript in a nearly finished form ... made a number of most useful suggestions, some of which (even then) I was able to adopt.»

Uventet fikk Just sent 1948 spørsmål om å komme til Paris for å arbeide ved OEEC (forløperen til OECD) som nettopp samme år hadde blitt etablert for å koordinere Marshallplanen og å bistå med fjerningen av kvantitative handelsrestriksjoner mellom medlemslandene. Hans tidlige lærer McDougall som hadde en prominent plass i sekretariatet var nok delvis bak dette. Just tok jobben og arbeidet i Economics Division, mest med intereuropiske saker inntil han etter et år ble direktør (*Head of Division*) for *Division of Country Studies*. Denne avdelingen hadde et underkontor for «koloniene» som faktisk ble ansett som viktig. Det var under dette kontoret at det i 1950 ble foretatt en mission til Costa Rica⁵. Dette økte nok Justs interesse for utviklingsproblematikk. OEECs og senere OECDs landgjennomganger lå under Justs kontor. Han så disse gjennomgangene som et viktig element i utviklingspolitikken selv om det uttrykket ikke ble brukt den gang. Disse landgjennomgangene var en prosess som omfattet en analyse av økonomisk-politiske problemer etterfulgt av diskusjoner med landets myndigheter.

4 J. R. Hicks. *A Revision of Demand Theory*. Clarendon Press, Oxford, 1956.

5 Costa Rica: *A study in Economic Development*. By Stacy May, Just Faaland, Albert R. Koch Howard Parsons, Clarence Senior. Twentieth Century Fund New York, George Allen and Unwin Ltd 1952.

Faglige og utviklingspolitiske impulser

Noen viktige tilknytningspunkter og faglige miljøer for Justs utvikling i de tidlige år er nevnt ovenfor. Akademiske økonomimiljøer i Norge og UK spilte en stor rolle. I tiden like etter starten av Development Economics Research and Advisory Project (DERAP) ved CMI var impulsene i hjemmemiljøet farget av de norske økonomer som var sentrale ved Instituttet i den tiden. Spesielt Ole David Koht Norbye men også Per Tveite, Carl Anonsen og Johan Skutle spilte viktig rolle i arbeidet med sosiale forhold i utviklingsland hvor DERAP var framtrедende på et tidlig tidspunkt.

Instituttet var også tidlig ute med analyser av *the two-gap model* hvor Just sammen med Hans Erik Dahl gjorde kvantitative beregninger i Uganda, Tanzania og Kenya⁶. Just snakket senere om et tredje «gap»⁷, et *governance-gap* som han implisitt bruker i sin bok «Aid and Influence».

Viktige roller hadde også «de nye» fagene som etter hvert kom inn. Stein Rokkan var klart innflytelsesrik i kretsen rundt Just. Det var også Frederik Barth som hadde sete ved universitetet i Bergen og som der bygget opp faget sosialantropologi. Gunnar Haaland hadde klar innflytelse på miljøet ved instituttet, både som ansatt ved Instituttet og som deltaker i mange av de internasjonale konsulentoppdrag som ble ledet av Just. Senere gjorde sosialantropologen Eirik Jansen sin hovedoppgave ved DERAP og samarbeidet med Just i prosjekter fokusert på Bangladesh.

Gjennom styrearbeidet ved Instituttet gikk det også innflytelseslinjer til og fra Just. Spesielt gjaldt dette styret i DERAP som hadde viktige deltakere fra sjefssjiktet i NORAD. Samarbeidspartnere fra Justs tid i Norge, for eksempel Petter Jakob Bjerve, Paal Bog og Preben Munthe hadde betydelig innflytelse. En markant personlighet og nær kontakt var Admiral R.K. Andresen som fra 1964 gjorde banebrytende arbeid som den første leder av Norsk Utviklingshjelp og fra 1968 av Direktoratet for Utviklingshjelp.

Utenfor Norge hadde Just kontakt med mange av de kjente navn på fagområdet internasjonal økonomi og utvikling. Hans Singer hadde Just stor respekt for og hadde

6 Se for eksempel: Faaland, Just and Hans-Erik Dahl, *The economy of Kenya: an econometric study of structural relationships 1956 to 1965 with projections of trade and resource gaps for 1970 and 1975. I: Trade prospects and capital needs of developing countries: study prepared by the UNCTAD secretariat.* New York: UN, 1968, pp.104–148 (DERAP publication 16). Liknende studier ble laget for Uganda og Tanzania.

7 *The Governance Gap.* Just Faaland and Jack Parkinson. Reprint from *Trade Planning and Rural Development. Essays in honour of Nurul Islam*, edited by Azizur Rahman Khan and Rehman Sobhan. The Macmillan Press Ltd. 1990.

tett kontakt med ham i perioder. En annen var Mahbub ul Haq som var Justs *counterpart* da han arbeidet i Pakistan fra 1957 til 1959. Mahbub ul Haq ble senere internasjonalt kjent for sitt innsats med å utvikle *Human Development Index* (HDI). Det går en linje fra HDI til *Basic Needs* hvor Instituttet var tidlig involvert.

Som Rais Saniman forteller i sitt bidrag til denne boken har alle Prime Ministers i Malaysia, uten unntak, uttrykt sin takknemlighet til Just Faaland for hans viktige og banebrytende arbeid for økonomisk og sosial utvikling i Malaysia. Da Just Faaland gikk bort i februar 2017 fikk familien kondolanshilsener fra både den tidligere *Prime Minister*, Tun Abdullah og nåværende *Prime Minister*, Dato Najib. Just hadde tallrike kontakter med politikere og akademikere i Malaysia. Dato Najibs far, Abdul Razak Hussein, som var statsminister da raseopptøyene i Malaysia fant sted, pleiet han lenge kontakt med. En lang rekke malaysiske akademikere var aktive i kretsen rundt Just Faaland og besøkte ofte CMI, ikke minst Rais Saniman.

I Bangladesh hadde Just et langvarig faglig samarbeid med Nurul Islam, som var tidligere visestatsminister og formann i Bangladeshs *Planning Commission*. Andre samarbeidspartnere var Kamal Hussain som hadde flere ministerposter i Bangladesh, Rehman Sobhan som var medlem av *Planning Commission* og fra 1993 direktør for *Centre for Policy Dialogue*. Flere bangladeshere var gjesteforskere på CMI i lange perioder.

Faaland traff Raul Prebisch som var generalsekretær for UNCTAD fra 1964 til 1969. De hadde tidligere samarbeidet om en studie angående utviklingslandenes kapitalbehov. Just hadde stor beundring for Prebisch som leder og intellektuell, men mente at hans *gap*-analyser, sentrum–periferi-teorier og Prebisch-Singer-hypotesen (som sier at prisen på råvarer i internasjonal handel synker i forhold til prisene på industrivarer i det lange løp og medvirker til underutvikling for råvareprodusentene) var for ensidige selv om de brakte fram viktige dimensjoner i utviklingsdebatten. Just mente også at Prebisch tøyde importsubstitusjons-strategien altfor langt.

Jack Parkinson var en av de økonomer Just møtte i sin tid i OEEC og som han helt til det siste samarbeidet med. De skrev flere bøker sammen. Den mest kjente var vel «Bangladesh: The Test Case for Development»⁸.

Som nordmann spilte Just en rolle i norsk utviklingspolitikk, men var rådgiver og ressursperson snarere enn leder og utviklingspolitisk beslutningstaker. Hans fremste handlingsfelt lå utenfor Norge. Han betegnet den norske idéen om at vår utvikling kunne bli et mønster for resten av verden som litt naiv. Han var en av de få i Norge som akademisk sett hadde oversikt over hva som skjedde på feltet internasjonal utvikling. Han

8 J Faaland JR Parkinson. *Bangladesh, the Test Case for Development.* C Hurst & Co Publishers Ltd; First Edition 1976.

hadde også innsikt i de internasjonale organisasjonenes virkelighet. Administrasjonen i Norge hadde tillit til ham. Han var medlem av styret i NORAD gjennom flere år, men hans viktigste påvirkning var nok hans personlige kontakter med en lang rekke embetsmenn og politikere, inkludert de fleste av NORADs direktører.

Chr. Michelsens Institutt

Instituttet, «Christian Michelsens Institutt for Videnskap og Åndsfrihet» – nå Chr. Michelsens Institutt (CMI) – var en ærverdig og elitepreget institusjon hvor man ikke kunne *søke* jobb, man måtte bli «kallet». Just fikk sin kallelse fra styret i CMI i 1950 og det var meningen at han skulle tiltre i 1951. Da styret imidlertid fikk et brev fra generalsekretær Marjolin i OEEC om at Just sårt trengtes i Paris ble tiltredelsen utsatt et år.

CMI, grunnlagt i 1930, var basert på arven fra Christian Michelsen. Han var en shippingmagnat i Bergen, Norges første statsminister og førende ved den norske løsrivelsen fra Sverige i 1905. Instituttets rolle var høymodig og ideelt, men ikke særlig klart beskrevet i fundas, statutter og Chr. Michelsens testamente. Forutsetningen var at det skulle drives både «humanistisk» og «teknologisk» forskning. Teknologivdelingen hadde allerede tidlig skutt fart og gjorde interessant forskning, for eksempel på feltet atomenergi. Denne avdelingen var i høy grad konsentrert om anvendt forskning og utvikling av fiskeri og annet næringsliv på Vestlandet.

Oppgaven for den andre avdelingen, den «humanistiske», skissert i testamentet var: «Å virke for kulturelt eller vitenskapelig arbeid til fremme av fordragelighet i religiøs, sosial, økonomisk og politisk henseende mellom de forskjellige nasjoner og raser». Dette feltet var til da lite strukturert og førte til at Instituttet ansatte Just Faaland og senere, i 1957, statsviteren Stein Rokkan. Det oppsto en god forståelse og en parallellitet i interesse mellom de to og en av ideene var å skape et institutt for økonomi, utvikling og komparativ sosiologi. I følge instituttets årsberetning for 1961 formulerte Faaland og Rokkan «et langsiktig program for utbyggingen av den samfunnsvitenskapelige forskning ved Chr. Michelsens Institutt på de to felter internasjonal økonomikk og komparativ politikk».

Det var ingen lett oppgave å overbevise Instituttets styre om at en skulle starte en ny organisatorisk enhet innenfor rammen av CMI og slik sett gå bort fra den personlige stipendutdelingen som til da hadde vært tradisjonen. Det hjalp på beslutningsprosessen at instituttet i 1962, etter Justs innsats for finansiering, fikk et bidrag fra *Rockefeller Foundation* på USD 100 000. Dette ble startkapitalen, først for *Development Research* (DR 1961–1964) og senere *Development Economics Research and Advisory Programme*

(DERAP) fra 1. juli 1965. Programmet ble senere omdøpt til *Development Research and Action Programme* (DERAP) og ble organisatorisk plassert under Avdeling For Samfunnsvitenskap og Utvikling (ASU). Etter at den teknisk-naturvitenskapelige avdelingen i 1992 ble skilt ut som et aksjeselskap under navnet *Chr Michelsen Research* (CMR) med Universitetet i Bergen som største eier ble ASU ble omdøpt til Chr. Michelsen Institute (CMI) og tok opp i seg DERAP og Menneskerettighetsprogrammet. Forkortelsen CMI brukes heretter om denne institusjonen.

Stein Rokkan flyttet etterhvert over til Universitetet i Bergen. Dette syntes ikke å ha vært forårsaket av uenighet eller på andre måter et brudd. Rokkan og Faaland holdt god kontakt mens de på hver sin side bygget opp sine institutter. Stein Rokkan kom tilbake til CMI de siste to årene av sitt liv.

DERAP hadde klare likhetstrekk med *Harvard Development Advisory Service* (DAS) som Just Faaland hadde arbeidet for i Pakistan. Det var imidlertid ingen kopi av det amerikanske instituttet, Just hadde sine egne ideer. Å skape interaksjon mellom flere grener av akademisk forskning og utviklingspolitikk i felten skulle stå sentralt. Dette var også helt på linje med tankene i Christian Michelsens testamente. Det var også, som Just engang uttrykte det, en slags institusjonalisering av det liv han allerede levde. Universitetene i både Oslo og Bergen hadde på den tiden liten interesse både for faglig brobygging og for studier av utvikling. Evalueringer av CMI som fulgte i årene etter, viste for eksempel lite forståelse for DERAP-modellen som hadde anstrøk av akademia, konsulentvirksomhet og praktisk aktivitet, men som var en blanding og ikke en rendyrket form av noen av disse aktivitetene.

De som ble ansatt ved DERAP var kontraktsfestet til å dele sin tid mellom forskning i Bergen og arbeid i utviklingsland eller ved internasjonale organisasjoner, dette skjedde ofte i to–tre års-faser. Denne «uteplikten» førte til at forskernes interesser ble dreid mot problemstillingene i utviklingsland og kanskje bort fra den pågående debatt i akademiske sirkler i Norge og vesten. «Plikten» hadde praktiske følger. Fordi finansieringsordningen for CMI var basert på et visst antall stillinger i Bergen, var det for eksempel mulig å sette inn «reserver» i et år eller flere slik at en bygget opp erfaring i utviklingsfag for mange flere enn de fast ansatte. Selvfølgelig måtte det for de ansatte også få følger på familieplanet. Da det ble vanlig at kvinner fikk egne karrierer og ikke bare var «hjemmeværende», ble det en stor belastning familiemessig å reise ut i lange perioder.

Staben i DERAP ble i begynnelsen bygget opp med økonomer fra miljøet rundt statsadministrasjonen og senere med kandidater fra Sosialøkonomisk Institutt i Oslo. Sosiologer og statsvitere kom senere inn i staben og sist men ikke minst sosialantropologer, hvorav de første var Gunnar Haaland og Eirik Jansen. DERAP-staben økte fra 5 i 1965

til 14 i 1975 og 22 i 1985. I 2016 talte CMI-staben 80, inkludert 18 administrative, IT-stab og kommunikasjonsmedarbeidere. Årsbudsjettet var NOK 76 millioner.

Gjeste forskerordningen spilte en stor rolle i DERAP-årene. Gjeste forskerne, som ofte var kolleger av DERAP ansatte fra de forskjellige land de hadde arbeidet i, ble gitt arbeidsplass og støtte ved CMI. Mange var svært produktive og bidro til å øke internasjonaliseringen av instituttet.

De institusjonelle samarbeidsordningene var viktige og preget Instituttet, kanskje først og fremst samarbeidet med *Bangladesh Institute for Development Studies* (BIDS). Senere fikk samarbeidsaktiviteter med *Planning Commission* i Tanzania, *Namibia Economic Policy Research Unit* (NEPRU), *Botswana Institute for Development Policy Analysis* (BIDPA) og *Centro de Estudos e Investigação Científica* i Angola (CEIC) preg av individuell og institusjonell kapasitetsbygging. DERAP-stab hjalp til med å bygge opp institutter så vel som å styrke stabens kapasitet gjennom samarbeid om policy-orienterte studier.

Det er liten tvil om at det arbeid som ble gjort ved CMI ble verdsatt og godt kjent i det internasjonale utviklingsmiljøet. Virkningen på internasjonale ideer og aktiviteter gjennom Justs og andres arbeid er utvilsom. Det er ingen tilfeldighet at Just Faaland ble en av de ca. 70 intellektuelle som ble intervjuet under FNs *Intellectual History Project*⁹. Som unge og utreisende DERAP forskere opplevde fikk vi ofte positive tilbakemeldinger når DERAP, Just eller noen av de daværende seniorforskerne ble nevnt. Det styrket selvtilliten.

Noe annerledes kunne det være når CMI ble evaluert i Norge. En gjennomgående tone var en lite entusiastisk beskrivelse av den akademiske gehalt i arbeidet, og at DERAP drev konsulentvirksomhet, ikke forskning. På den annen siden ble det sagt at konsulentvirksomheten var for akademisk og lite handlingsrettet. En av evalueringene¹⁰ konkluderte typisk med at om DERAP ønsket å opptre som en ren forskningsinstitusjon, burde utreiseplikten avskaffes og erstattes av en annen ordning.

Just Faalands holdning til de fleste av disse gjennomgangene av virksomheten var åpen og analyserende. Han ga alltid uttrykk for at råd om hvordan vi kunne bli bedre på ethvert felt var velkomne. Det var derimot ingen tvil hos ham at DERAP-modellen med sin forskningsfrihet, tverrfaglighet og balansen mellom den akademiske og praktiske virksomheten måtte beholdes. Finansieringsordningen måtte gi rom for ubegrenset akademisk selvbestemmelsesrett. Forslag om bedring av den akademiske virksomheten

ved å legge Instituttet inn under en akademisk institusjon motsatte han seg klart. Han var klar på at slik virksomhet ikke kunne bygges opp innen universitetet.

DERAPs arbeid var mangfoldig og spredt over store områder av utviklingsøkonomien, men også andre samfunnsfag. En ufullstendig publikasjonsliste fra 1965 til 1990¹¹ inneholder 450 titler over et vidt område fra akademiske artikler, oppdragsforskning, foredrag, landstudier og konsulentrapporter. Dette omfatter ikke artikler og studier som ble produsert av DERAP-medarbeidere på feltopphold i utviklingsland, arbeid i statsadministrasjonen og i internasjonale organer. For noen av medarbeiderne ligger kanskje brorparten av deres analytiske produksjon arkivert i forskjellige departementer i utviklingsland.

Noen viktige punkter i de mange retninger i forskningsarbeidet nevnes nedenfor:

- Studier av grunnleggende behov (*basic needs*). Dette lå tidsmessig helt i forkant av den internasjonale oppmerksomhet dette begrepet etter hvert fikk. For eksempel forsøkte Ole David Koht Norbye i 1970 å anslå hva det ville koste å gi alle barn i verden folkeskoleutdanning.
- Studier av planlegging og planleggingsinstrumenter fikk mye oppmerksomhet. For eksempel ble den første kenyanske kryssløpstabellen laget av DERAP forskere i samarbeid med det statistiske sentralbyrået i Nairobi. Budsjettssystemer og budsjettprosedyrer i utviklingsland ble studert som forarbeid til rådgivning. Industrialiseringspolitikk ble tatt opp. Bygging av planleggingsmodeller foregikk i Kenya, Botswana og Tanzania.
- Nord-Sør relasjoner ble studert, for eksempel i tilknytning til Ny Internasjonal Verdensordning (NIEO).
- Analyse av utviklingshjelp var et viktig felt både med bidrag til flere norske utredninger, stortingsmeldinger og, på den andre siden, kritiske analyser av visse sider ved norsk utviklingshjelp.
- Da sosialantropologene ble en del av forskerstaben kom en lang rekke viktige mikroanalyser på publikasjonslisten. Jordbruksutvikling i Botswana, pastoralister i Kenya og elvebåttransport i Bangladesh var noen av temaene.

9 *Transcript*, op. cit.

10 Utført av DIGAMMA International Development Consultants i 1987.

11 Ole David Koht Norbye. «DERAP's first 25 years. The history of the Development Action and Research programme at the Chr. Michelsen Institute».

- Menneskerettighetsprogrammet førte til et fokus på rettighetsproblematikk og -politikk, også fra de opprinnelige DERAP-forskerne, med blant annet bidrag om lokale politiske strukturer og maktrelasjoner å landsbygda.
- Flere forskere med statsvitenskapelig bakgrunn engasjerte seg i analyser av demokratisering, styresett, og korrupsjon.

Den viktigste utvidelsen av ASU og en viktig komplettering av DERAP-miljøet var Menneskerettighetsprogrammet¹². Oppbyggingen av dette var ingen tilfeldighet. Instituttet hadde lenge arrangert det såkalte Humanistiske Seminar og i den gamle instituttstrukturen var Humanistisk Avdeling sidestilt med Teknisk Naturvitenskapelig Avdeling. Just Faaland holdt allerede i 1965 et foredrag om «Enkeltmenneskets situasjon under sosial endring og økonomisk vekst i utviklingslandene»¹³.

Ideen om frihetsforskning og menneskerettigheter som en del av denne problemkretsen ble konkretisert i et ASU-styremøte i 1980. Just Faaland, med støtte i videre studier og en arbeidsgruppe fikk programmet etablert i august 1982 med Bernt Hagtvat som leder for en treårsperiode, riktignok med utilstrekkelig finansiering. Hagtvat var sentral i etableringen av programmets prioriteringer hvor han så for seg et bredt program som involverte hele spekteret av samfunnsvitenskaper. De første forskerne på prosjektet kom, ikke helt tilfeldig, fra Rokkans Institutt for Sammenliknende Politikk ved Universitetet i Bergen. Programmet ble senere reformulert under ledelse av Astri Suhrke som overtok som direktør for programmet i 1992, med et eksplisitt og konkret fokus på visse områder av menneskerettighetene. Programmet har deretter ekspandert og er konsolidert rundt disse områdene av menneskerettigheter.

Som leder for forskningen og utviklingsaktivitetene innenfor CMI var Just Faaland en fascinerende blanding av kontroll og åpenhet. Hva den enkelte forsker tok opp av problemstillinger og arbeidsområder måtte være opp til den enkeltes interesser og evner. Men når det gjaldt arbeidsinnsatsen både på Instituttet, generelt og for den enkelte, forlangte han maksimal ytelse. Han kunne gi forskerne og annen stab klar beskjed om at unnaslutning ikke ville bli tolerert, men var ekstremt støttende og lojal for hard og oppofrende innsats. Han holdt for eksempel lenge på at forskerne skulle arbeide halve lørdagen – lenge etter at de fleste arbeidsplasser i Norge hadde fri hele lørdagen. Han

¹² Ivar Kolstad and Hugo Stokke, eds. *Writing Rights: Human Rights Research at the Chr. Michelsen Institute 1984–2004*. Bergen: Fagbokforlaget 2005.

¹³ *Enkeltmenneskets situasjon under sosial endring og økonomisk vekst i utviklingslandene. Just Faalands oppsummering – kulturene i smeltedigelen?* Humanistisk seminar for ingeniører, Nansenskolen 1965.

bifalt ekstraarbeid, for eksempel ubetalte foredrag og medlemskap i grupper med faglig innhold. Han sa at dette var vår «embetsplikt».

Med sin egen tid var han generøs. Han tok seg tid til å lese gjennom og kommentere arbeider til alle forskere når de ba om det, også om han sto midt i store arbeidsoppgaver selv.

Akademiker og praktiker

Parallelt med hans lederrolle ved Instituttet gjorde Just Faaland en forbløffende mengde arbeid i oppdrag for internasjonale organisasjoner. Han ledet i perioder organisasjoner som OECDs *Development Centre* og *International Food Policy Research Institute* (IFPRI). Han arbeidet «på innsiden», på det praktiske plan. Som få andre nordmenn har han konkret bidratt til å forme det internasjonale system og dets institusjoner.

Hans antakelig viktigste arbeid var det som, på linje med hans retning for CMI, tok akademisk arbeid i bruk for praktiske formål. Med permisjon fra Instituttet arbeidet han i kortere eller lengre perioder i utviklingsland eller internasjonale organisasjoner i praktiske konsulent- eller beslutningstakerroller. Han utførte mellom 20 og 30 slike oppdrag i de årene han var direktør for CMI. De viktigste av dem og en del av hans bidrag til litteraturen rundt utvikling og utviklingspolitikk skal nevnes.

Ikke lenge etter hans opphold ved Nuffield ble han i 1957 bedt av det kjente Harvard-universitetets rådgivergruppe for utvikling (*Harvard University Development Advisory Service* eller *Harvard DAS*) om å gå inn som medlem av deres rådgivergruppe i Pakistan. Han arbeidet med industriutvikling, men også med handelsspørsmål og makroøkonomiske problemstillinger. Det var et viktig opphold på mange måter. Det åpnet hans perspektiver ut over internasjonal handel, tollunioner etc. til et bredere spekter av utviklingsøkonomi. Det var også viktig for hans videre arbeid og institusjonsbygging ved Instituttet i Bergen hvor DERAP klart fikk et mønster med paralleller til virkemåten for *Harvard DAS*.

Noen dager etter Nigerias uavhengighet i oktober 1960 var han «på jobb» igjen, denne gang med *Ford Foundation* som bistod med analytisk arbeid for en regionplan for østlige Nigeria. Det var et kort 6-ukers oppdrag.

Etter dette, i 1964, fikk han utgitt en bok med «Essays in the Theory of Trade Discrimination».¹⁴ Et par år senere ble han hentet inn som konsulent for å gi råd om østafrikansk handelssamarbeid innen *East African Community* (EAC). Dette fant sted

¹⁴ Just Faaland. *Essays in the Theory of Trade Discrimination*. CMI/AS John Griegs Boktrykkeri Bergen 1964.

i en perioden hvor dette regionale samarbeidet så ut til å bryte sammen på grunn av uenigheter mellom de tre landene Uganda, Tanzania og Kenya. Selv om det originale EAC opphørte i flere år, begynte et nytt EAC å fungere i 2000 og ble senere forsterket med medlemskap av Rwanda og Burundi.

Hans opphold i Malaysia fra 1968 til 1970 og i Bangladesh fra 1972 til 1974 var innledningen til lange og tette forhold til disse landene både for Just selv og for instituttet.

Han kom til Kuala Lumpur som direktør for et Harvard DAS prosjekt der. Raseopptøyene i mai 1969 førte prosjektet i en annen retning enn opprinnelig tenkt og Just ble sentralt involvert i forsøket på å utforme en *New Economic Policy* (NEP). Politikken ble implementert og ble en hovedgrunn til at Malaysia klarte å balansere økonomiske, politiske og rasemessige motsetninger. Just beholdt helt til sin død et nært forhold til Malaysia og ledelsen der, inkludert Mahatir bin Mohamad, selv om han vel mente at denne satt for lenge ved makten. Hans suksess i Malaysia kjennetegner mange av hans faglige og personlige karaktertrekk: å handle kvikt og med praktisk politisk innsikt og å se samfunn og utvikling fra flere vinkler og forstå hvordan motstridende krefter kan balanseres. Han fant nye veier i en virkelighet som var krevende.

Helt til det siste fulgte han med og spilte en rolle i økonomisk politikk i Malaysia. Just Faalands innsats for Malaysia er beskrevet i detalj i Rais Sanimans bidrag til denne boken. Just ble belønnet med flere ærespriser. I 2001 fikk han sitt æresdoktorat i økonomi fra University of Malaya. Året etter fikk han den malaysiske æresorden *Panglima Setia Mahkota*, med tittelen *Tan Sri*. I 2010 fikk han den malaysiske *Merdeka*-prisen for sin innsats. I den korte uttalelsen fra Merdeka-prisen heter det:

«... Faaland har spilt en instrumentell rolle i å finne en balanse mellom økonomisk velstand, sosial likhet og inkluderende vekst i Malaysia, som har medvirket til å eliminere trusselen fra sosial disharmoni og oppløsning og som baner vei for økonomisk vekst og velstand som landet fortsetter å nyte godt av.»

Den 26. mars 1971 erklærte Sheik Mujibur Rahman Bangladesh uavhengig og en ni måneders geriljakrig mot Pakistan begynte. Just kom til Dhaka i juni 1972, like før Bangladesh ble medlem av Verdensbanken. Han var utnevnt til stedlig representant for Verdensbanken i Dhaka. Hans tidligere opphold i Pakistan hadde gitt ham mange bangladeshiske venner både i regionen og i Banken og han ble ønsket hjertelig velkommen av det nye styret i Bangladesh. Da han begynte å tale Bangladeshs sak overfor Verdensbanken fikk han innblikk i Bankens nokså klare holdning og plan for Bangladesh. Det var ofte planer som han syntes ikke tok hensyn til landets særegenheter. Til tross for at han førte saken helt til topps i Bankens byråkrati (McNamara) fikk han lite

gjennomslag. Han forlot Bangladesh i 1974 etter å ha fått innsikt i den måten Banken virker på både som långiver, som policy-maker og som leder av giversamfunnet. Boken «Aid and Influence: The Case of Bangladesh»¹⁵ fra 1981 som han redigerte og bidro til, forteller og analyserer denne historien. Justs bånd til Bangladesh var alltid sterke og en lang rekke akademikere og politikere fra landet ble gitt et fristed og arbeidsmuligheter ved CMI. Hans kjennskap til landet førte også til et mangeårig samarbeid mellom CMI og *Bangladesh Institute of Development Studies* (BIDS).

I 1969 startet ILO sitt *World Employment Programme* (WEP) som organisasjonens respons på det kommende FN-utviklingsår. Et omfattende og imponerende forskningsprogram med fokus på sysselsettingsorienterte strategier ble utviklet. En viktig komponent av programmet var landstudier og Just Faaland ble i 1975 anmodet om å lede en *Comprehensive Employment Strategy Mission to Sudan*¹⁶.

I 1977 ble *International Fund for Agricultural Development* (IFAD) etablert. Studiet av jordbruk i forskjellige utviklingsland gjennom *IFAD Special Programming Missions* startet like etter, og Just Faaland ledet fire av disse *missions* (Botswana 1979, Mosambik i 1980, Lao PDR i 1982 og Sudan i 1986)¹⁷. Disse studiene virket til å gi IFAD retning som organisasjon og som långiver. Just var også i årene 1977 til 1980 president for *European Association of Development Research and Training Institutes* (EADI) hvor CMI var et aktivt medlem.

I 1981 ble han medlem av FN-utvalg for vitenskap og teknologi (UNCSTED). Medlemskapet varte til 1984.

I noen perioder ble hans innsikt benyttet av Norge. Han var medlem av styret i NORAD fra 1977 til 1983, medlem av Norsk utvalg for nedrustning og ikke-spredning (1978–83) og medlem av styret i Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI) 1979–86. Han ledet den felles kenyansk-nordiske evaluering av kooperativ utvikling i Kenya i 1976. I 1992 var han formann for en gjennomgang av jordbruksøkonomisk forskning i Norge. I 1994 var han formann for en evaluering av samarbeid mellom norske universiteter og utviklingslandene.

Som tegn på takknemlighet fra Norge ble han i 1985 æresdoktor ved Universitetet i Bergen og i 1982 slått til ridder av første klasse av Sankt Olav.

15 Just Faaland, Ed. *Aid and influence: the Case of Bangladesh. With contributions by Just Faaland, Nurul Islam and Jack Parkinson*. Macmillan 1981.

16 *Growth, employment and equity. A comprehensive strategy for the Sudan*, ILO. First impression 1976, second impression 1978.

17 Se for eksempel: *Report of the Special Programming Mission to the Sudan*. Report No 0075-SU, April 1988, International Fund for Agricultural Development (IFAD).

Fra 1983 til 1985 var han tilbake i Paris og OECD hvor han ble president for OECDs Senter for Utvikling. Han kjente dette senteret fra før og mange av de som hadde vært ledende der. Han kom dit i en tid da senteret hadde mistet noe av den autoritet det hadde hatt og ikke lenger virket så godt som det burde i brobyggingen mellom industrilandene og den tredje verden. Det hadde mistet sin troverdighet i den tredje verden. Dette var, etter Justs mening, fordi senteret hadde blitt for lydhørt overfor råd og retningslinjer fra OECD-landene. Hans tid som president førte til endringer, men etter hans egen mening ikke nok.

I 1986 ble Just Faaland for første gang medlem i FNs komite for utviklingsplanlegging (senere komite for utviklingspolitikk) hvor han satt fram til 2000, de siste to årene som formann. Komiteen ligger under FNs økonomiske og sosiale råd og gir impulser og uavhengige råd om nye tversektorielle utviklingsspørsmål og om internasjonalt samarbeid for utvikling, med fokus på mellom- og langsiktige aspekter. Komiteen har også ansvar for å vurdere statusen til minst utviklede land og for å overvåke deres fremgang. Med tidligere ledere som Jan Tinbergen og formenn som Robert McNamara og Shridat Ramphal var komiteen et arnested for interessante ideer og diskusjoner blant annet om temaet *Doubling Development Assistance*. Idéer om en *World Financial Organization* og et *Economic Security Council* ble diskutert der. Komiteen ble etter Justs mening ikke av stor viktighet for FNs virksomhet, men var viktig som tankesmie. Just Faaland ble etter sin avgang takket for sin innsats av FNs generalsekretær Kofi Annan.

Etter å ha vært direktør for en uavhengig gjennomgang av jordbrukspolitikken i Bangladesh, og hatt en overlappende rolle som koordinator for en gjennomgang av FAOs målsettinger, rolle, prioritering og strategier (1988–89) ventet et nytt særs stort og viktig oppdrag. Just Faaland ble utnevnt til Generaldirektør for det internasjonale forskningsinstitutt for ernæringspolitikk (*International Food Policy Research Institute*, IFPRI) som er en del av det viktige samarbeidet innenfor *Consultative Group on International Agricultural Research* (CGIAR), og omfatter mange andre viktige sentre. IFPRI var i et økonomisk, administrativt og forskningsmessig uføre og styret med Gerald Helleiner som sjef anmodet Just om å forestå det nødvendige opprydningsarbeidet og sette IFPRI på en riktig kurs. Igjen var Justs kombinasjon av akademisk kapasitet og innsikt, beslutsomhet og takt egnet for oppgaven.

I årene etter 1988 da han sluttet som direktør for CMI, var hans arbeid fortsatt knyttet til jordbruksproblemer. Han var i 1992–93 koordinator for en evaluering av Verdens Matvareprogram (World Food Programme, WFP)¹⁸, ble i 1993 fram til 1999

18 *Evaluation of the World Food Programme*. Final Report. Chr. Michelsen Institute Bergen Norway Dec 1993.

medlem av styret for International Service for National Agricultural Research (ISNAR), fra 1999–2000 styreformann for West Africa Rice Development Association (WARDA), i 1996 ledet han en evaluering av det hollandske *Improvement Grant to WFP*¹⁹ og var i 1998 til 1999 konsulent til den asiatiske Utviklingsbanken (*Asian Development Bank*, ADB). Han fikk også fra *Cote d'Ivoire* i 1993 ordenen *Grand Maitre de L'ordre du Merite Ivoirien*.

Han arbeidet etter 2000 noe mindre, men hadde stadig kontakt med Malaysia hvor han mange ganger ble invitert av president og høytstående politikere/embetsmenn, og førte sin kontakt med Bangladesh videre. Mot slutten fikk han helseproblemer som gjorde det vanskelig å reise, men han fulgte svært godt med og besøkte Instituttet i Jekteviksbakken ofte til også det ble vanskelig.

«Just Faalands Plass» – nåtid og framtid

Ved CMI er Justs minne levende. «Just Faalands Plass» i Jekteviksbakken 31 har lenge har vært etablert som formelt og uformelt møtested for forskere og utviklingsarbeidere på Instituttet og utenfor. Det er klart for de fleste som har arbeidet ved Instituttet i kortere eller lengre tid at CMI har sin egenart, men ikke alle er klar over i hvilken grad dette henger sammen med Just Faalands virke, det miljø han bidro til å skape og den retning han hadde på sitt arbeide. Den videre utviklingen har ikke alltid også vært påvirket av Just direkte, men via alle oss som arbeidet for og med ham og som tok med oss lærdom fra hans arbeide og han idéer.

Just Faalands klare internasjonale perspektiv har, om noe, forsterket seg etter han gikk fra borde. Forskere fra alle land har fortsatt å komme til Instituttet i Bergen. Fra å dreie seg stort sett om gjesteforskere fra utviklingsland har nå den tidligere helnorske staben blitt internasjonalisert og består av forskere fra 16 land, utviklingsland og industriland. CMI har siden 2010 i stigende grad brukt engelsk som administrasjonsspråk.

Faalands sterke betoning av aksjon og praktisk virksomhet i arbeidet med utviklingsproblemer er framtreddende ved dagens CMI men kanskje ikke like sterkt som før for alle forskerne. Mens det fra begynnelsen for det meste dreiet seg om virksomhet innenfor statsadministrasjonen, er det nå større vekt på samarbeid og kompetansebygging i frittstående forskningsinstitutter, akademia og innen det sivile samfunn. Flere endringer i utviklingsarbeid og forskning har nok hatt en virkning her. Forskningsfinansieringen

19 *The Dutch Quality Improvement Grant to the World Food Programme. An evaluation Report from the Chr Michelsen Institute to the Netherlands Ministry of Foreign Affairs and the World Food Programme*. Prepared by Just Faaland, ODKN, Jack Parkinson and Declan Walton. CMI, September 1996.

har endret seg, i tillegg legges det mindre vekt på teknisk bistand enn før, økende kjønnslikestilling har ført til at det ikke er lett å bare «ta familien med på lasset» til lengre opphold i utviklingsland og internasjonale organisasjoner. Allikevel er Instituttets egenart er fremdeles tydelig og vil være det i lang tid.

Just Faalands evne til å forstå nye situasjoner og ta initiativ til ny virksomhet er klart blitt en del av CMIs karakter. Akademiske og utviklingsforsknings «gründere» samarbeider i et dynamisk miljø. Siden Just og CMI-styret tok initiativ til Menneskerettighetsprogrammet tidlig i 1980-årene har miljøet rundt CMI i ettertid utviklet flere spesialiserte virksomheter. I 2002 ble *U4 Anti-Corruption Resource Center* (U4) dannet. Dette er et ressurscenter som gjennom forskningsformidling og opplæring hjelper bistandsgivere til å redusere skadelig virkninger av korrupsjon.

Videre knoppskyting er i ferd med å skje. Flere virksomheter drives nå også i samarbeid med andre akademiske institusjoner. Eksempler er *Centre for Intervention Science in Maternal and Child Health*, *The Norwegian Centre for Humanitarian Studies* og *Centre on Law and Social Transformation (LawTransform)*.

Skatteprogrammet som startet tidlig på 1990-tallet med et prosjekt for Tanzanias regjering har blitt trukket fram av NFR som et forskningsprosjekt med klare praktiske resultater. CMI-forskere har behandlet et bredt spekter av politisk-økonomiske problemstillinger omkring beskatning og skatterreform i en rekke afrikanske land. Seniorforsker Odd-Helge Fjeldstad har vært sentral i oppbygging av både dette og det nevnte U4-skuddet på CMI-stammen med en stil som har klare trekk av Just Faalands entreprenørvirksomhet. Dette har igjen ført til videre finansiering av et prosjekt under Norges Forskningsråds (NFRs) Skatt, Kapital og Utviklings-program (TAXCAPDEV).

CMIs stilling som et *centre of excellence* innen norsk utviklingsforskning bringes stadig opp i omtaler og evalueringer av Instituttet. Nestor i utviklingsforskningens historie, Olav Stokke, sier at «Utviklingsforskningen ved CMI fortjener å få sin egen historie»²⁰

I følge Norges Forskningsråds (NFRs) nylig publiserte studie om virkningen av utviklingsforskning og i den siste evalueringen av norske samfunnsvitenskapelige institutter pekes det på egenskaper ved CMI som klart har røtter i Just Faalands syn. Kombinasjon av høy vitenskapelig produksjon og effekt (*impact*) med en sterk brukerorientering og et godt etablert internasjonalt nettverk understrekes.

Den høye graden av brukertilfredshet trekkes fram og forståelsen av brukernes behov betegnes som imponerende. Instituttet sees som en langsiktig «kunnskapsbærer» for det norske systemet i forhold til utviklingsforskning.

20 Olav Stokke. *Utviklingsforskningen i Norge gjennom 50 år: Rammevilkår, diskurs og praksis*. Internasjonal Politikk04 / 2010 (Volum 68).

Om Justs eget syn på den endring av instituttet som startet ved hans avgang i 1988 ikke bare var positivt, var det også preget av tro på viktige aspekter av CMIs virksomhet. Noen sitater fra et brev til meg i 1993, fem år etter han hadde avsluttet sitt virke som direktør for DERAP viser klart dette:

«Jeg mener f.eks. å se mye godt i det kull av doktorgradsaspiranter som nå har arbeidsmuligheter på CMI.

...

Det varig verdifulle ved CMI er dets statuttbestemte grunnlag i forskernes ubegrensede frihet under eget ansvar. Når det så blir knoppskyting (og ikke institutt-programmatisk bestemt, men person-initiert) vil dette få sin plass innenfor instituttet, men ikke slik at det får dominere eller tilsidesette arbeidsprinsippet for CMI: å bygge på den enkeltes initiativ og utfoldelse.

...

Utfordringen til DERAP var ikke å vise tilpasningsvilje og -dyktighet til våre sponsors ønsker og behov, men å gjøre godt det vi selv sto for i utviklingsforskningen og i samarbeidet med og for fattige land. ...»

Rune Skarstein

(f. 1940), Emeritus førsteamanuensis ved Institutt for samfunnsøkonomi, NTNU. Dr.ing. i økonomi ved NTH 1974, forsker ved DERAP, CMI 1974–1980. Senior lecturer ved Institute for Development Management, Mzumbe, Tanzania 1976–1978. Førsteamanuensis i samfunnsøkonomi ved NTNU 1985–2010. Viktigste forskningsfelt: utviklingsøkonomi og internasjonal økonomi. Seineste bokpublikasjon: *Økonomi på en annen måte*, Abstrakt forlag, Oslo 2008. Seineste publikasjon av fagartikkel: «Primitive Accumulation: Concept, Similarities and varieties», i: Kjell Havnevik et al. (eds.), *Framing African Development*, 2016. Medlem av redaksjonen for tidsskriftet *Vardøger* siden starten.

En utviklingsaksjonist i to epoker

Just Faaland arbeidet med utviklingsspørsmål i to epoker. Den første epoken, fra ca. 1950 til ut i 1980 årene, vil jeg kalle planleggingsepoken, som også var utviklingsstatens epoke. Det var i de første årene av denne perioden Justs grunnsyn på utvikling ble formet. Den etterfølgende perioden kan kalles den nyliberale epoken, som også er globaliseringens epoke. I denne perioden har det kommet en vending i utviklingens politiske økonomi som i sentrale aspekter synes å gå på tvers av Justs oppfatninger.

Blant Justs viktige lærere og inspiratorer i økonomi var Ragnar Frisch, som han i en periode arbeidet for som assistent, og Jan Tinbergen. De var begge tilhengere av en markedsøkonomi med sterkt innslag av planlegging. Enda viktigere var sannsynligvis lærerne hans i studietiden i Oxford, 1946–1948. Veilederen, Donald McDougall (1912–2004) var en radikal sosialdemokratisk økonom som seinere hadde viktige posisjoner som rådgiver i Labour-regjeringer. I 1948 ble han innflytelsesrik økonomisk rådgiver for det nydannede OEEC (i dag OECD). Just forteller at McDougall bidro sterkt til å gjøre ham «interessert i den internasjonale verden, internasjonal handel og også internasjonale spørsmål. Han hadde stor kunnskap om keynesiansk teori, hele historien om Bretton Woods og så videre.»¹

Også Thomas Balogh (1905–1985) synes å ha satt tydelige spor i Justs forståelse av økonomisk underutvikling og utvikling. Selv om Balogh kom fra en svært rik familie i Budapest, var han en venstreradikal og ukonvensjonell økonom. Blant hans mange publikasjoner er en bok med tittelen «The irrelevance of Conventional Economics». En annen bok handler om «The Economics of Poverty». Som rådgiver for Harold Wilsons regjering, 1964–1979, gikk Balogh inn for nasjonalisering av store deler av industrien. I 1969/70 var han leder for The Fabian Society som besto av sosialistiske intellektuelle mer radikale enn hovedstrømningen i Labour. Både McDougall og Balogh var sterke tilhengere av økonomisk planlegging og en demokratisk-politisk regulert kapitalisme.

¹ Louis Emmerij, *Transcript of Interview of Just Faaland*, Bergen 12–14 September 2001, s. 18.

Disse to lærerne var nok betydelig mer radikale enn Just noen gang ble. Det utelukker ikke at Just var flink til å lytte og lære også av radikale ideer.

Sannsynligvis spilte McDougall en viktig rolle da Just ble rekruttert til OEEC. Denne organisasjonen ble stiftet for å administrere USAs Marshall-hjelp, offisielt kalt European Recovery Programme (1948–1952), som tok sikte på økonomisk gjenreising og hindring av spredning av kommunisme i Europa etter krigsødeleggelser.² Arbeidet med å iverksette Marshall-planen representerte den første store erfaringen med internasjonal økonomisk hjelp og dannet en viktig modell for den seinere bistanden til u-land. I denne planen var det ikke snakk om fri kapitalflyt, men tvert imot harde forhandlinger mellom medlemslandenes regjeringer om politiske prioriteringer for fordeling av midlene mellom stater, mellom sektorer og typer av varer. For å motta penger måtte hvert medlemsland i OEEC utarbeide og vedta detaljerte budsjett og investeringsplaner.³ Det synes meg at Justs erfaring med Marshall-planen gjorde ham vedvarende positiv til mottakerorientert utviklingsbistand. I 2001 sier han dette om Marshall-hjelpens mottakerorientering:

«... What was odd was the generosity of the Americans, and the willingness to let the Europeans go a long way in deciding how to divide the cake. It really was impressive. It is impressive to this day. It is exactly the opposite of what we see between donors and recipients these days. And the Americans are in front on both occasions.»⁴

De positive erfaringene med Marshall-hjelpen smittet over på FN og var et viktig grunnlag for utviklingsoptimismen og satsingen på både multilateral og bilateral bistand til u-land, spesielt i 1960- og 70-årene. Selv ikke oljekrisene og stagflasjonen i 1970-årene la noen tydelig demper på denne satsingen. I disse to tiårene kom en rekke «klassiske» tekster om økonomisk underutvikling og utvikling, og faget utviklingsøkonomi ble etablert på stadig flere universiteter.⁵ Alle industriland etablerte sine egne bistandsorganisasjoner, og for å sikre seg bistand lanserte u-landene grandiose femårsplaner, ofte etter sovjetisk mønster.

2 Det var ikke tilfeldig at Hellas og Tyrkia var de to første landene som mottok penger fra Marshall-planen. I disse to landene var «trusselen» fra de kommunistiske partiene størst.

3 Wikipedia gir en brukbar oversikt over Marshall-planen, https://en.wikipedia.org/wiki/Marshall_Plan

4 *Transcript*, op.cit., s 29–30.

5 Blant «klassikere» innen utviklingsøkonomi i denne perioden finner vi arbeider av blant andre Paul A. Baran, Colin Clark, P.N. Rosenstein-Rodan, Alexander Gerschenkron, Ragnar Nurkse, Hollis Chenery, W. Arthur Lewis, Hans Singer, Raul Prebisch og Nicholas Kaldor. I varierende grad betraktet alle disse økonomene planlegging som et viktig element i økonomisk utvikling.

Både i akademiske arbeider og i den offentlige debatt var det helt sentralt at staten skulle spille en viktig rolle i økonomisk utvikling; «utviklingsstaten» ble tiltenkt store oppgaver når det gjaldt å skape økonomisk og sosial utvikling. Staten skulle stille opp prioriteringer og kanalisere investeringene; det var hensikten med femårsplanene. I utviklingsbistanden ble det etablert en «stat til stat»-relasjon. Som Just nevner i sitatet ovenfor, begynte denne relasjonen å bli endret utover i 1980-årene, ved at donorstaten ble den stadig mer dominerende parten, og mottakerorienteringen praktisk talt forsvant.

Et viktig redskap ved utarbeiding av økonomiske utviklingsplaner var den såkalte to-gap-analysen, også kalt gap-analysen. I keynesianske planleggingsmodeller for økonomien som helhet kan det *ex ante* være et gap mellom planlagt investering og sparing, og dermed også et valutagap (større import enn eksport). Dersom det ene gapet blir fylt, forsvinner det andre. Hvis planleggerne tar sikte på investeringer som overskrider den prognostiserte sparingen, innebærer det også et prognostisert handelsunderskudd. Dette underskuddet (valutagapet) kan dekkes ved utenlandslån eller u-hjelp, som fungerer som et supplement til prognostisert innenlandsk sparing; og den planlagte investeringen kan bli realisert. To-gaps-analysen er selvsagt interessant bare i planleggingsøyemed, der både investeringer og utenlandske lån/bistand er viktige planleggingsvariabler. I intervjuet med Emmerij i 2001 forteller Just at han ble gjort kjent med gap-modellen som rådgiver for Raul Prebisch rett etter dannelsen av UNCTAD i 1964. Og han legger til: «... hele tiden seinere har jeg vært interessert i gap-teorien. En ting jeg har gjort seinere er å foreslå at det kan være nyttig å snakke om en tredje type gap som jeg kaller governance-gapet.»⁶

Justs overbevisning om at planlegging er grunnleggende for å oppnå økonomisk utvikling kommer til uttrykk i hans 15-årige medlemskap i FN-organisasjonen Committee for Development Planning (CDP), fra 1985 til år 2000, de siste to årene som leder for komiteen. I 1985 hadde ideen om «markedsløsninger» og utvikling med minst mulig statlig innblanding allerede begynt å spre seg, også i FN-systemet. Som han sier: «Da jeg kom inn [i CDP] var det allerede spørsmål om komiteens nytte fra regjeringer, fra det intellektuelle miljøet, selv fra medlemmer av komiteen.»⁷ Så vidt jeg kan se, var Justs medlemskap i CDP det mest langvarige internasjonale oppdraget han noen gang hadde. Mitt inntrykk er at han reddet denne komiteen fra å bli nedlagt. I 1998 ble CDP omdøpt til Committee for Development Policy. Just hadde neppe noen innvendinger mot det navnebyttet. Komiteen ble fortsatt brukt til å motvirke tendensene til økonomisk liberalisme.

6 *Transcript*, op. cit. S. 56.

7 *Transcript*, s. 88.

Just fulgte nøye med på Malaysias økonomiske politikk under Asia-krisen i 1997. I motsetning til de andre kriserammede landene og i konflikt med IMF valgte Malaysia sin egen vei, med kapitalkontroll og andre former for statlig regulering og kontroll. IMF advarte Malaysia om at dette ville føre til katastrofe. Men som Just påpekte i 2001: «De har i det minste kommet gjennom [krisen] bedre enn de andre.» Erfaringene fra Malaysia var utvilsomt et tema som ble drøftet i CDP: «For eksempel i CDP-rapporten for 1997 diskuterte vi faktisk dette i generelle vendinger, og vi advarte mot for rask aksept av ting som Washington Consensus. Vi snakket blant annet om å stanse full liberalisering av kapitalbevegelser.»⁸

Nyliberalismens inntog hadde også konsekvenser for ILO som, likedan som UNCTAD, ble redusert til et slags statistisk byrå. Just forteller:

«As for ILO – I was really deeply disappointed that it wasn't further strengthened, nor even maintained, as an intellectual and political force in the 1980s and beyond. I don't know the history behind that; I was not part of it. But I regretted this demise of the ILO because I did see the force of the new orthodoxy coming in, and I also saw that we were losing. And I think we were losing too easily.»⁹

Siden 2001 har nyliberalismen fått et langt sterkere fotfeste også innen utviklingspolitikken. Det rådende mantra er at nærmest ukontrollerte utenlandske og nasjonale storselskapers investeringer skal være en sentral driver for økonomisk vekst og utvikling. Kapitalistisk utvikling er blitt den eneste opsjonen for økonomisk utvikling. Staten skal sørge for at slike investeringer blir lønnsomme ved å skaffe selskapene billig infrastruktur, billig arbeidskraft og lave skatter, inkludert *tax holidays*. Sektorer som energiutbygging, industri, gruvedrift, veibygging, finansvirksomhet, ja endog vannforsyning og i økende grad jordbruk blir overlatt til store private selskaper. Utviklingsstaten er forvandlet til en servicestat for selskapene. Planleggingen er forvandlet til statlig tilrettelegging. Det er etablert et intimt partnerskap mellom de politiske og de økonomiske elitene.

Et viktig aspekt ved denne vendingen er det vi på norsk kan kalle landnåm (*land acquisitions / land grabbing*).¹⁰ Staten eksproprierer store landarealer, i hovedsak fra småbønder, og selger eller leier ut dette landet billig til kapitalistiske selskaper for bygging

⁸ *Transcript*, s. 125–126.

⁹ *Transcript*, s. 72.

¹⁰ Denne termen er ikke helt treffende. I norrøn historie var landnåm som regel tilegnelse av land på ubebodd område. Selskapenes statsformidlede overtakelse av land i u-landene skjer ofte i tett befolkede områder.

av vannkraftverk, gruvedrift, industri, veiprosjekter og stordriftsjordbruk, blant annet for produksjon av bioenergi.¹¹ Også allmenning som småbønder har brukt til beite og brensel, blir hyppig overført til selskapene. Organisasjonen Land Matrix rapporterer at ved utgangen av 2014 var det globalt inngått formelle kontrakter med private selskaper for totalt 39,6 millioner ha (396 000 km²). Det er til sammenligning et betydelig større areal enn hele Tyskland (340 000 km²). I tillegg ble det forhandlet om 16 millioner ha. Afrika, spesielt Afrika sør for Sahara, synes å være i første rekke når det gjelder slike landnåm. Land Matrix oppgir at nær 46 prosent av verdens totale eksproprierede areal er i Afrika, mot 27 prosent i Asia.¹² På grunn av manglende data og fordi Land Matrix ikke går langt tilbake i tid, blir det antatt disse tallene er sterkt underestimert. Det mangler data fordi investorene og vertsstatene hemmeligholder avtalene.¹³ I 2011 beklaget Verdensbanken:

«instead of relying on publicity of relevant documents, and independent third-party verification, agreements are surrounded by an air of secrecy that makes public reporting and monitoring near impossible.»¹⁴

I Asia synes India å være det ledende landet når det gjelder slike landnåm. Det er blitt estimert at mellom 1947 og år 2000 ble ca. 25 millioner ha ekspropriet for kapitalistiske selskaper. Av dette var 7 millioner skogsområder, 6 millioner var allmenning og det øvrige sannsynligvis for en stor del jordbruksland. Omtrent i den samme perioden ble rundt 60 millioner mennesker fordrevet som følge av ekspropriering av land eller tvangsforflyttet på grunn av diverse prosjekter. Det er blitt estimert at bare de mer enn 3 000 damprosjektene i India har resultert i tvangsforflytting av nær 40 millioner mennesker.¹⁵

I India er *Special Economic Zones* (SEZs) blitt et viktig grunnlag for landnåm. I 2010 hadde sentralregjeringen godkjent totalt 513 SEZs i 19 delstater. Det samlede

¹¹ Prosper Matondi, Kjell Havnevik og Atakilte Beyene (red), *Biofuels, land grabbing and food security in Africa*, Zed Books, London/New York 2011.

¹² Rune Skarstein, «Primitive Accumulation: Concepts, Similarities and Varieties», i: Kjell Havnevik et al., *Framing African Development – Challenging Concepts*, Brill Publishers, Leiden/Boston 2016, s. 155–156.

¹³ L. Coutala, *Land deals in Africa: What is in the contracts?*, IIED, London 2011.

¹⁴ World Bank, *Rising Global Interest in Farmland: Can it yield sustainable and equitable benefits?*, World Bank, Washington DC 2011, s. 71.

¹⁵ Amit Bhaduri, «A study in development by dispossession», *Cambridge Journal of Economics*, forthcoming autumn 2017.

arealet i disse sonene, som kalles «foreign territories», var på over 200 000 ha, dvs. større enn regionen Delhi. Utenlandske investorer blir lokket med fritak for skatt og toll, fritak fra arbeids- og miljølovgivningen, billig energi- og vannforsyning og billig telekommunikasjon.¹⁶

Amit Bhaduri framhever et viktig aspekt ved denne prosessen:

«The centuries-old ancient homeland of the adivasis (about 8% of the population) in resource rich regions and the dalits (16%) who are treated as rejects of the Hindu society together are among the poorest in rural India. Together they constitute just about a quarter of the total population, but account for more than half of those who fell prey to the violently predatory growth process. Dispossessed of their land, homes, livelihoods, families, close-knit communities and common properties, this ethnic war of the 'master race' continues to relentlessly civilise the 'primitives'. This is done legally or illegally, with or without the façade of democracy by using state power.»¹⁷

Bhaduri understreker at investeringene til selskapene som har ekspropriert land formidlet gjennom staten, har liten sysselsettingseffekt, men høy arbeidsproduktivitet. Det er blitt beregnet at arbeidsproduktiviteten i selskapene er over 20 ganger høyere enn gjennomsnittet i jordbruket og tilknyttede virksomheter. Den lave sysselsettingseffekten i selskapene gjør at de absorberer ytterst lite av arbeidskraften som blir utstøtt gjennom eksproprieringene. En stor del av disse menneskene havner som tiggere eller i andre virksomheter preget av nød. Noen studier indikerer at ca. 75 prosent av de tvangsflyttede finner seg en levevei i den uformelle sektoren. Denne sektoren fungerer både som en billig underleverandør og som en kilde av billig arbeidskraft til selskapssektoren.¹⁸

Selskapene sikrer seg ikke bare store fordeler gjennom SEZs og lignende ordninger. De internasjonale investeringsavtalene som brer stadig mer om seg, er et uttrykk for selskapenes makt og selvjustis. Det hele startet tidlig i 1960-årene. Verdensbanken mente at internasjonale private investeringer måtte til for å skape økonomisk vekst i de såkalte u-landene. Banken hevdet at en viktig grunn til mangelen på slike investeringer var «dårlig investeringsklima», som diskriminering av utenlandske investorer og fare for ekspropriering av utenlandsk eiendom. På grunn av «svake institusjoner» og korrupte

16 M. Asher and Y. Atmavilas, «Special economic zones: the new 'land' mines», i: Hari Mohan Mathur (ed.), *Resettling Displaced People: Policy and practice in India*, Routledge, New Delhi/London 2011, s. 319–334.

17 Amit Bhaduri, «Recognise this face?», *Economic and Political Weekly*, 20.11. 2010, s. 13.

18 Bhaduri, «A study in development by dispossession», op.cit.

stater kunne en ikke stole på at myndighetene i u-land ville håndtere konflikter med utenlandske investorer på en rettferdig måte. (Den grassate korrupsjonen knyttet til og finansiert av selskapers virksomhet i u-land, ble derimot ikke lagt vekt på.) I 1965 vedtok derfor styret i Verdensbanken å opprette et «Internasjonalt senter for avgjørelser i tvister om utenlandske investeringer», *International Centre for the Settlement of Investment Disputes*, ICSID. Partene i slike tvister er alltid en utenlandsk investor (som regel et stort selskap) og investorens vertsstat. Selskapet er anklager, vertsstaten er den anklagede.

Konvensjonen for ICSID slår fast at tvister om internasjonale investeringer skal løses ved voldgift i et tribunal av tre «kompetente» dommere av «høy moralsk karakter». Tribunalen er uavhengig av og hevet over nasjonale domstoler og nasjonal rett. Avgjørelsene i tribunalen kan ikke ankes, og de blir offentliggjort bare hvis begge parter aksepterer det. Globaliseringen og liberaliseringen av verdensøkonomien har ført til en veldig vekst i slike saker. Ved utgangen av 2014 hadde UNCTAD registrert at det var reist 608 tvistemålssaker overfor 99 forskjellige stater. Av alle de 459 sakene registrert over perioden 1972–2013, var 421 (92 prosent) fra årene 1997–2013.¹⁹ Blant vertsstater i u-land som det har vært reist mange saker mot, finner vi Argentina, Bolivia, Egypt, Mexico, Ecuador, India og El Salvador. USA, Nederland, Storbritannia, Tyskland, Frankrike og Canada toppe listen over de anklagende selskapenes hjemland.²⁰

Tribunalets juridiske referanse er investeringsavtalen mellom de to impliserte, selskapet og staten. Uten unntak går disse avtalene ut på å verne om de utenlandske investorenes interesser. En fast ingrediens i avtalene er at investorene skal være sikret «internasjonale standarder for rettferdig og rimelig («equitable») behandling». Det står nær ingenting om investorens plikter overfor vertsstaten. En rekke avgjørelser viser at tribunalene tolker selskapenes rettigheter svært vidt. Derfor er det nesten blitt rutine at selskap reiser sak mot vertsstater. Hvis investeringsavtalen kommer i konflikt med vertslandets lover, for eksempel ved ny lovgivning, er avtalen hevet over nasjonal lov. For eksempel ny nasjonal lovgiving om arbeidsliv, helse, miljø eller beskyttelse av innenlandske bedrifter har utløst saker der selskapene krever erstatning for tapt «forventet framtidig profit». Eksempler:

I slutten av 1990-årene reiste det franske selskapet Vivendi sak mot Argentina etter at myndighetene i provinsen Tucuman hadde grepet inn og satt grense for prisen selskapet kunne kreve for vannforsyning og avløp med den begrunnelse at denne restriksjonen gikk ut over selskapets inntjening. Argentina tapte saken og måtte betale Vivendi over 100 millioner dollar.

19 UNCTAD, World Investment Report 2015, s. 112–117. UNCTAD, *Investor–State Dispute Settlement*, New York/Geneve 2014, s. 19–22.

20 UNCTAD, *World Investment Report 2015*, s. 115.

I 2009 reiste det kanadiske selskapet Pacific Rim sak mot El Salvador. Selskapet hadde fått tillatelse til å lete etter gull, en virksomhet de hevdet hadde kostet dem «millioner av dollar». Men da selskapet fant gull og ville starte utvinning, gjorde El Salvadors regjering det klart at de av hensyn til naturmiljøet ikke fikk tillatelse til utvinning i det aktuelle området, i nordre delen av regionen Cabañas. Dessuten hadde mange bønder nektet å selge landområdene der Pacific Rim ville starte utvinning. Selskapene som graver gull, bruker ofte cyanid for å skille gullet fra malmen. Angsten for at utvinningen av gull skal føre til forgiftning av grunnvannet har resultert i en sterk folkelig bevegelse som krever at landets mineraler forblir i jorden. Grunnet de påståtte letekostnadene og tapte framtidige inntekter reiste selskapet sak mot El Salvadors regjering med krav om en erstatning på 284 millioner dollar.

Tobakkselskapet Philip Morris reiste i 2010 sak mot Uruguay for at regjeringen gjennom en ny lov hadde vedtatt en standardpakning på tobakk og sigaretter med tydelig advarsel om helseskadene ved røyking. Det ble påstått av standardpakningene ødela selskapets varemerke og førte til tap av markedsandeler og inntekter.²¹

En kan spørre hvorfor stater signerer investeringsavtaler som til og med kan komme i strid med nasjonal lovgivning. Den viktigste forklaringen er at statene konkurrerer om å tiltrekke seg utenlandske investeringer. Mange stater har utvilsomt lært av erfaring å ta forholdsregler under forhandlinger om investeringsavtaler. Det gjelder spesielt versstatene i høyt utviklede økonomier. Men de fleste land preget av økonomisk underutvikling mangler industrilandenenes kompetanse og politiske og økonomiske makt til å sette igjennom sine interesser overfor selskapene.²² Her representerer Kina et åpenbart unntak. Det kan ha å gjøre med at landet ikke bare er en territorialstat, men en nasjonalstat i ordets egentlige betydning. Det dreier seg dessuten om en mektig stat med mange hundreårs historisk bevissthet og tradisjoner.

21 Claire Provost and Matt Kennard, «The obscure legal system that lets corporations sue countries», *The Guardian*, 10.06.2015. Nettutgaven.

22 UNCTAD, *Investor–State Dispute Settlement and Impact on Investment Rulemaking*, UN, New York/Geneve, 2007.

At investeringsavtalene nesten alltid er hemmelige, åpner for korrupsjon under forhandlingene, spesielt mellom selskaper og økonomisk underutviklede land.²³ Advokaten Luis Parada har forsvart flere vertsstater i internasjonale investeringstvister. Hans erfaring er at myndighetene i u-land kan bli presset til å jenke lovgivningen etter selskapenes ønsker:

«The ultimate question ... is whether a foreign investor can force a government to change its laws to please the investor as opposed to the investor complying with the laws they find in the country.»²⁴

Ikke bare demokratiet, men selve politikken har abdisert i mange av disse avtalene som representerer den internasjonale storkapitalens private rett. Det vi kaller økonomisk utvikling, synes å gå stadig mer i retning av det David C. Korten påpekte for over 20 år siden: «corporations rule the world».²⁵ David Korten er slett ingen revolusjonær, men en fornem representant for den opplyste middelklassen. Just var heller ikke en revolusjonær, og hans klasses tilhørighet var vel omtrent som Kortens. Jeg er temmelig sikker på at Just ville ha vært enig med David Korten i at en presserende oppgave for dem som mener alvor med økonomisk og sosial utvikling, må være å kjempe mot de kapitalistiske selskapenes dominans i verdensøkonomien og deres makt over regjeringer i u-land.

23 UNCTAD, *Investor–State Dispute Settlement*, UNCTAD New York/Geneve, 2014, s. 121–126.

24 Sitert etter Provost and Kennard, op. cit.

25 Jf. David C. Korten, *When Corporations Rule the World*, Special edition 2015, EDS Publications.

Kjell Havnevik

Professor i utviklingsstudier ved Universitetet i Agder, Kristiansand. Har i mer enn fire tiår arbeidet som forsker og professor ved CMI, Universitetene i Bergen og Agder, Nordiske Afrikainstituttet og Sveriges Landbruksuniversitet. I Tanzania arbeidet han ved BRALUP/IRA, Universitetet i Dar es Salaam. Hans forskningsfokus og publikasjoner har i hovedsak vært jordbruk- og landsbygdsutvikling, bistand og internasjonale finansielle institusjoners strategier i Tanzania og Afrika. Han har medvirket til utvikling av og veiledning i ulike utdannelsesprogrammer på Bsc-, Msc- og Phd-nivå i Norge, Sverige og Vietnam. Leder av en rekke studier for nordiske bistandsorgan og ulike internasjonale institusjoner. Han er også styremedlem i International Foundation for Science, IFS, Stockholm.

Just Faalands strategi for utvikling av et bærekraftig Chr. Michelsens Institutt

Innledning

Budskapet om Just Faalands død i februar 2017 førte hos meg til en stor tristhet. Ettersom dagene gikk siden hans død tenkte jeg tilbake på min tiårige virksomhet ved Chr. Michelsen Institutt/ASU (CMI), fra 1975 til 1985, vår relasjon og hva han betydde for mine ideer, holdninger og veivalg i livet. Spesielt har jeg reflektert over hvordan han maktet å etablere og utvikle den forskningsinstitusjon som han ledet i 26 år, fram til 1988 og som han var en del av fram til sin død.

I dette kapitlet vil jeg forsøke å veve sammen personlige erfaringer og observasjoner av min relasjon til Just Faaland, våre møter og diskusjoner, i håp om at dette kan gi en mulighet til bedre å forstå hans ideer og rolle for etablering og utvikling av CMI til en bærekraftig institusjon innen utviklingsforskning. Kapitlet har derfor i første rekke et fokus på CMIs indre utvikling, men som gjennom konkrete eksempler og perspektiv knyttes til omverdenen.

Bakgrunn og vårt første møte – vekten på langsiktighet i utviklingsforskningen

Tidlig i januar 1975 møtte jeg på Faalands kontor i Kalvedalsveien 12 i Bergen, for intervju i tilknytning til en stilling i utviklingsstudier. Jeg hadde nettopp avsluttet mine siviløkonomstudier ved Norges Handelshøyskole (NHH), der min interesse for utviklingsstudier var nedfelt i hva vi den gang kalte A-seminaret eller hovedoppgaven; «U-landenes situasjon i verdensøkonomien». Jeg gjorde oppgaven sammen med Bjørn Sælen og vi hadde professor i fiskeriøkonomi Gerhard Meidell Gerhardsen som veileder. Han hadde en stor interesse for utviklingsspørsmål og hadde på 1950-tallet vært leder

for det første norske statlige utviklingsprosjektet: fiskeriprosjektet i Kerala. Jeg husker tydelig ordspråket han lot trykke på den første siden av en av sine bøker om prosjektet: «What is it that we leave behind – is it just footprints in the sand?»

Vår forståelse av og perspektiv på utvikling ble etter hvert en annen enn vår professor – og i den grad at han ikke lenger ønsket å stå til ansvar som veileder. Kanskje så vi at det krevdes andre ideer og perspektiv enn hans og norsk bistand for å kunne bidra til utvikling? Til slutt skrev han under på veilederansvaret. Vi var imidlertid stolte over vårt arbeid og fikk støtte fra NORAD for publisering.¹

I samband med A-seminaret besøkte Sælen og jeg CMI for å intervju to av Faalands kolleger, økonomene Per Tveite og Johan Skutle. Vi ville vite mer om strukturalismen i Latin Amerika og andre vanskelige spørsmål som vi var opptatt av. Men vi forsto etter hvert at forskere også kan ha sin kompetanse begrenset til spesielle områder – Latin Amerika var dessuten den gang en verdensdel som CMI ikke prioriterte i sin virksomhet.

I vårt møte i januar 1975 tok Just Faaland vennlig imot meg og et av hans spørsmål står tydelig i mitt minne: «Hva kommer du til å gjøre om ti år?» Mitt svar ga gjenklang og etter nærmere vurdering ble jeg ansatt som forsker. Min refleksjon da og nå var Faalands vekt på betydningen av langsiktighet i utviklingsforskningen.

42 år senere skriver jeg disse refleksjoner med samme sterke interesse for en dypere forståelse av utviklingsprosessers forutsetninger og kompleksitet. Men tiden har også gitt spørsmålene en annen vinkel; hva var det med globaliseringen som vi ikke forstod og som førte til den nasjonalistiske/etniske reaksjonen som vi i dag ser i USA, Europa og andre land? Ble den voksende økonomiske ulikheten og dens konsekvenser på ulike områder – arbeidsløshet, utenforskap og miljøproblemer, ikke bare i utviklingslandene, men også i land med makt til å påvirke rammene for globaliseringen – oversett? Hvordan kan utviklingsforskningen ta lærdom av dette og bidra til å klargjøre forutsetningene for og innholdet i alternative utviklingsmodeller som er sosialt og økonomisk rettferdige og økologisk bærekraftige?

Faaland hadde allerede som ung fått et internasjonalt renommé innen utviklingsforskning gjennom sine oppdrag i Asia for Ford- og Rockefeller-stiftelsene i USA og i samarbeid med Harvard-universitetet. De så i Faaland en person med spesielle evner og kunnskap til å drive fagområdet framover – til å koble politikk og økonomi på en slik måte at det kunne lede til konkrete strategier. De ønsket derfor å støtte etableringen av en institusjon på dette området i Norge med Faaland som leder. Finansieringen fra Ford og Rockefeller og CMI ble senere konkretisert i CMI–DERAP (Development

1 Sælen, B. og K. Havnevik, 1973, *U-landenes situasjon i verdensøkonomien*. A-Seminar ved Norges Handelshøyskole, Bergen.

Research and Action Programme) fra 1965. I en første fase samlet Faaland omkring seg norske økonomer med erfaring fra forsknings-, planleggings- og rådgivningsvirksomhet i utviklingsland. Asia og Afrika var fokus for CMI–DERAPs forskning.

CMI–DERAPS organisering – prinsippet om hjemme- og utetjeneste

CMI–DERAP var organisert slik at etter to år ved instituttet i Bergen skulle forskerne arbeide like lenge i et utviklingsland. Tanken var at dette ville gi forskerne en førstehåndskjennskap til forholdene som det ble forsket på. Som min andre utetjeneste (den første i Tanzania) fikk jeg tilbud om en forskerstilling ved Nordiske Afrikainstituttet i Uppsala. Jeg ønsket der å fordype min forskning om jordbruk- og landsbygdsutvikling i Tanzania som var knyttet til en doktorgrad ved et britisk universitet. Permisjon fra CMI i to år (fra 1985) ble innvilget av CMIs stedfortredende direktør (Faaland var på denne tid ved OECD). Da Faaland fikk kjennskap til dette oppsøkte han meg og ba meg trekke tilbake permisjonssøknaden. Om så ikke skjedde ville han avgå som leder for instituttet. Mine argumenter om at forskning om Afrika i Sverige ikke var vesensforskjellig fra kollegers utetjenester og aktiviteter ved FN og andre institusjoner i New York, Washington D.C. og Paris, falt ikke i god jord. Etter hard diskusjon, avsa jeg meg et år av den innvilgede permisjonen og fikk da tillatelse til tiltre stillingen i Sverige med permisjon fra CMI. For noen av oss yngre forskere – ansatt ved CMI på 1970 og 1980 tallet – var det vanskelig å forstå hvorfor Faaland ikke ville fravike prinsippet om utetjeneste.

Ved vårt første møte var Faaland 53 år og hadde gjennom egen erfaring forstått betydningen av den innsikten som utetjenesten hadde potensiale for å gi. Dette gjorde det også mulig for CMI å rekruttere flere forskere enn budsjettet tilsa ettersom utetjenesten som regel ble eksternt finansiert. Eirik Jansen (antropologi) og Armindo Miranda (demografi) var forskere ved CMI på den tiden som også satset på koblingen mellom ute- og hjemmetjeneste. I tilknytning til sin forskning ved CMI fullførte de begge sine doktorgradsstudier ved henholdsvis universitetene i Oslo og Sorbonne. På den annen side: når forskningen hjemme og ute skjedde med begrenset tilknytning til hverandre er det min vurdering at institusjonen ikke maktet å utnytte de muligheter som utetjenesten skapte for å kunne gi dybde i analysen av utviklingsproblemene over tid.

I ettertid, og med bakgrunn i min langsiktige forskning i og om Afrika, forstod jeg bedre Faalands kompromissløshet. Ved å binde sammen forskningen på denne måten fikk forskeren bedre tilgang til empiri og et nærmere forhold til forskningstemaet, både med hensyn til geografi, klima, mennesker, kolleger og institusjoner i landet. Forskeren kunne

derived få forståelse for at det finnes ulike perspektiver på utvikling, dens forutsetninger og innhold. Dette kunne lede til problematisering og refleksjon omkring teorier, begreper og perspektiver om utvikling som åpnet for muligheten å forstå deres opprinnelse og at økonomisk atferd også er sterkt påvirket av historiske, religiøse og kulturelle forhold. Derved kunne kunnskapsutviklingen om utvikling forskyves fra forutsetninger som var av universell/naturlig til kulturell/kontekstuell karakter og som ville gi et grunnlag for å forstå betydningen av makt i utviklingsprosessen.²

Behov for ulike perspektiver på utvikling

Denne åpningen for å kunne forstå på ulike måter var ifølge min erfaring sentral i Faalands tenkning – det måtte finnes mer enn en kilde eller ramme for å forstå komplekse prosesser. Ved inngangen til Afrikas krise på slutten av 1970-tallet fikk for eksempel Verdensbanken og Det Internasjonale Valutafondet (IMF) «monopol» på analyser og løsninger for kontinentet. Strukturtilpasningsprogram der markedet, ikke staten, skulle være motor for utviklingen, ble tvunget gjennom i flertallet afrikanske land under 1980-tallet og med støtte av de større medlemsland i Verdensbanken og IMF. Med denne dreiningen i strategien ble også fattigdomsfokuset for bistanden som Verdensbanken hadde lansert allerede i 1973 og som mange bistandsgivere støttet, blant annet de nordiske, neglisjert³.

I denne perioden ønsket Faaland at vi yngre skulle engasjere oss for alternative utviklingsperspektiv blant annet *Basic Needs*-modellen som ble lansert av ILO i 1976 (International Labour Organisation, et spesialorgan innenfor FN). Her skulle menneskers- og ikke markedets behov være ledestjernen for utviklingen. Også den norske og de nordiske regjeringer strittet imot de brede markedsorienterte reformene⁴. Våre regjeringer og mange forskere prioriterte som alternativ fortsatt støtte til utdanning, helse og vannforsyning, som ble ansett for å være forutsetninger for fattigdomsbekjempning

2 Havnevik, K., 1995, "Knowledge for Development". I Negash, T. and L. Rudebeck, *Dimensions of Development with Emphasis on Africa*, Nordic Africa Institute og Forum for Development Studies, Uppsala.

Havnevik, K., T. Oestigaard, E. Tobisson og T. Virtanen 2016, *Framing African Development – Challenging Concepts*. Brill, Leiden og Boston.

3 Gibbon, P., 1992, "The World Bank and African Poverty 1973–91". I *Journal of Modern African Studies*, Vol. 30, No. 2.

4 Havnevik, K., 1987, red., *The IMF and the World Bank in Africa. Conditionality, impact and alternatives*. Seminar Proceedings no. 18. Nordiske Afrikainstituttet, Uppsala.

og utvikling. Spesielle innsatser for å identifisere alternative utviklingsstrategier ble rettet mot Tanzania, det viktigste nordiske bistandslandet. Landet hadde brutt forhandlingen om markedsreformer med IMF i 1979 og Julius Nyerere, landets president, håpte at de likesinnede landene (Norden og Nederland) ville innse at en bærekraftig utviklingsstrategi måtte ha en sosial profil. Men samtidig sto det klart at afrikanske stater og deres organisasjoner ble stadig mer ineffektive og la større vekt på å sikre statens og byråkratiets interesser enn befolkningens velferd⁵.

I 1984 ga de nordiske land opp letingen etter alternative utviklingsstrategier og stilte seg bak Verdensbankens og IMF's reformkrav. Nyerere forstod at Tanzanias utviklingsmodell ikke kunne gjennomføres uten støtte fra de likesinnede land. Han avstod derfor å stille til gjenvalg som president i Tanzania i 1985, til tross for at han fortsatt ble betraktet som en landsfader.

De likesinnede land klarte kanskje å bremse overgangen til markedsreformene i de land der deres bistand var betydelig, men regjeringene og vi som forskere maktet ikke å gi kraft til *Basic Needs*-modellen som la vekt på menneskers grunnbehov. Forskere i Verdensbanken som også støttet en variant av denne strategien – vekst med omfordeling – måtte også gi tapt⁶. Fra 1980-tallet av ble således markedsreform og strukturtilpasning ansett å kunne bidra til Afrikas utvikling. Dette innebar en økende privatisering og kommersialisering av økonomien, liberalisering av ekstern handel og en nedbygging av staten, og med den helse- og utdanningssektoren. I en annen del av verden åpnet Asia samtidig opp sine økonomier, i en situasjon av styrke, for økende internasjonal handel og konkurranse. Asia gikk styrket ut av denne forandringen, mens i Afrika, som ble tvunget til markedsreform og liberalisering, fra en situasjon av svakhet, økte gjelden og fattigdommen. Denne perioden fikk senere betegnelsen *Afrikas tapte tiår*.

«Å se den andre» – forutsetninger for likeverdig forskningssamarbeid

Men CMIs bærekraft i dets første faser var ikke bare knyttet til prinsippet om ute-hjemme-virksomhet og det viktige i å se muligheten for ulike perspektiver på utvikling. I tillegg var samarbeidet med forskere og institusjoner i Asia og Afrika forankret i et genuint ønske om likeverdighet – om behovet for å lære av hverandre. Dette kom

5 Havnevik, K., 1980, «Tanzania i 1970-åra: jordbruk, industri og utenriksøkonomi, stat og økonomisk krise». I *Forum for Utviklingsstudier* No. 9–10, s. 20–53. Norsk Utenrikspolitisk Institutt, NUPI, Oslo.

6 Chenery, H., M.S. Ahluwalia, C.L.G. Bell, J.H. Duloy and R. Jolly, 1974, *Redistribution with Growth*. Publisert for Verdensbanken og Instituttet for Utviklingsstudier og Universitetet i Sussex av Oxford University Press.

kanskje sterkest fram i Faalands virksomhet som direktør for Verdensbankens kontor i Bangladesh. Han kom der i konflikt med Verdensbankens ledelse i Washington om analysen av landets forutsetninger og utviklingsbane. I disse spørsmål kom Faaland til å stå på erfarne Bangladesh-forskeres side. Faaland aksepterte ikke kompromisser og analyser med svak forankring i erfaring og dypere kunnskap. Hans perspektiv og analyser ble senere publisert i «Bangladesh: The Test Case for Development»⁷.

I Bangladesh-konflikten og på mange andre måter viste Faaland vilje til å skape forutsetninger for innsikt om og forståelse for andre menneskers og kulturers tankesett – til å se «den andre». Han innså at det var nødvendig å lære av dem som hadde en dypere erfaring fra den kulturen han både ønsket å forstå, men også å påvirke. På denne måten ble en bredere utviklingsforståelse fremmet der økonomi, politikk og kultur ikke ble betraktet som adskilte områder. Rehman Sobhan, Mosharaff Hussain, Abu Abdullah, Jahangir, alle innsiktsfulle og erfarne forskere fra Bangladesh, fant som gjesteforskere ved CMI et åpent og hjertelig forskningsmiljø og som gjennom diskusjoner og samarbeid bidro til yngre CMI forskeres utviklingsforståelse. Andre gjesteforskere som Faaland på denne tiden åpnet CMI for og som inspirerte meg var Sudipta Kaviraj (politisk økonomi i Sør-Asia) Stein Rossen (handel og regionalt samarbeid i Afrika), Cheryl Payer (kritisk analyse av IMF's rolle) og Gunnar Haaland (menneskelig evolusjon).

Faaland ønsket også at yngre forskere ved CMI skulle orientere seg mot Asia og Bangladesh for å støtte instituttets langsiktige samarbeid med Bangladesh Institute of Development Studies (BIDS). Men dette ble aldri oppfattet som noe press og da noen av mine kolleger og jeg ønsket å orientere oss langsiktig mot Afrikas utviklingsutfordringer fikk vi full støtte av Faaland og institusjonen.

For min del førte min første utetjeneste til to år ved Universitetet i Dar es Salaam. I mer enn tretti år, fra 1985 og fremover, kom jeg til å arbeide med forsknings-, utdannings- og rådgivningsvirksomhet med vekt på Tanzania og Afrika ved andre norske og svenske institusjoner (universitetene i Bergen og Agder, Nordiske Afrikainstituttet og Sveriges Landbruksuniversitet). På denne måten kom også den kunnskap, erfaring og kontakter jeg hadde opparbeidet ved CMI andre institusjoner og deres forskere og studenter til gode.

Andre yngre CMI-kolleger valgte Namibia, Botswana, Kenya, Uganda og Etiopia som forskningsfokus. Forskningen omkring utvikling i noen av disse landene kom til å få stor tyngde ved CMI under Faalands ledelse. En del av disse forskerne kom senere gjennom nye befatninger til å bidra med sin erfaring og kompetanse i bl.a.

7 Faaland, J. og J. R. Parkinson, 1976. *Bangladesh: The Test Case for Development*. C. Hurst & Co., London.

NORAD/UD (bl.a. Eirik Jansen, Arve Ofstad og Asbjørn Løvbræk), NTNU (Rune Skarstein), Universitetet i Oslo (Bernt Hagtvet med flere) og FN-organisasjoner, f.eks. for demografiske studier (Armindo Miranda). Andre av de yngre forskerne ble CMI tro og bidro med kontinuitet, erfaring og kunnskap til institusjonens utvikling over tid (Jan Isaksen, Per Granberg, Siegfried Pausewang med flere). CMIs langsiktige bidrag til kompetanse- og kunnskapsutvikling i andre norske institusjoner med tilknytning til utvikling er således betydelig. Til dette kom CMIs bidrag til institusjoner i utlandet, både i nord og sør, gjennom utetjeneste, forskningssamarbeid og på annen måte.

Et annet forhold, nært knyttet til Faalands utviklingsperspektiv, var ønsket om å samle forskere med ulik akademisk kompetanse under samme tak eller i samme nettverk. Derved kunne forutsetninger for å lære av hverandre omkring ulike forskningstema og prosjekt styrkes. Tverrvitenskapelighet var nødvendig for å forstå globale utfordringer der økonomiske, politiske, sosiale og økologiske aspekter grep inn i hverandre. Fra midten av 1970 av rekrutterte CMI økonomer med ulik teoretisk bakgrunn, sosialantropologer, sosiologer og en demograf. Dette flerdisiplinære, tverrfaglige miljøet framstod tydelig i bidragene til seminaret som ble arrangert og nedfelt i boken som ble publisert til ære for Faaland på hans 60-års dag⁸.

Med Menneskerettighetsprogrammet som ble initiert i begynnelsen av 1980-tallet gjorde statsvitene sitt inntog på CMI. Dette forskningsområdet åpnet også i større grad opp for kvinnelige forskere ved CMI – noe som ytterligere kom til å styrke institusjonen. I tillegg ble virksomhetsområdet utvidet til også å omfatte Latin-Amerika. Etableringen av dette programmet viste også Faalands og CMI-styrets evner til å forutse viktige framtidige utviklingsutfordringer.

Forskningens frihet

En utfordring for yngre forskere som ble rekruttert direkte til CMI fra universitet på 1970-tallet var vår frihet til å initiere, planlegge og gjennomføre egen forskning. Dette var et prinsipp som Faaland anså som fundamentalt; det var denne friheten som kunne drive forskningen framover. Denne friheten kunne han forsvare gjennom det renommé og tillit han hadde opparbeidet hos norske og internasjonale organer som finansierte forskningen. Forskningsområdet var nytt da CMI-DERAP ble etablert og det hadde både en økonomisk/institusjonell (gjennom Verdensbanken og IMF's forflytning av fokus fra gjenoppbygging av Europa etter 2. verdenskrig til utvikling av fattige land) og

8 Parkinson, J. R., red., 1983, *Poverty and Aid*. Basil Blackwell, Oxford, England.

ideologisk slagside, f.eks. W. W. Rostow⁹ som først ble publisert av Cambridge University Press i mars 1960 og senere med 19 nyutgaver på 60-tallet. Faaland fikk gjennom sin erfaring og åpne holdning til omverdenen en mye bredere og pluralistisk forståelse og visjon av hva utvikling skulle kunne være. Men forutsetningen for at disse ideer og perspektiver skulle kunne modnes over tid var forskningens frihet. Faaland gjorde det mulig for forskerne ved CMI, både yngre og mer erfarne, å beholde denne friheten i nærmere 25 år.

«Rødkopi» og Faalands støtte for forskningens frihet: et eksempel

Fram til 1985 var datamaskinen ikke inventar ved CMI og Faaland informerte seg om hva som pågikk på et voksende institutt gjennom den såkalte «rødkopien». Regelen var at all kommunikasjon per brev til omverdenen skulle ha en rød kopi som ble lagt inn i en A4-perm (på Fantoft etter 1978 og fram til datamaskinens ankomst). Faaland leste disse rødkopiene grundig og markerte til enhver tid hvilke han hadde lest. Denne praksis føltes ikke som kontroll, men som et behov for en leder på en effektiv måte å få overblikk over hva som skjedde ved instituttet og i dets relasjoner med omverdenen.

For egen del ble rødkopien særlig viktig tidlig på 1980-tallet. Det pågikk en stor debatt i Bergens Tidende om nedlegging av Jotun-gruppen i Bergen, tidligere Fleischers Kjemiske Fabrikker. Fabrikken var blitt oppkjøpt av Jotun i Sandefjord tidlig på 1970-tallet, sammen med andre malingsfabrikker i Norge og utlandet. Oppkjøpsbølgen skjedde i samband med at Jotun forventet norsk medlemskap i det europeiske fellesskapet, EEC, i 1972. Men i folkeavstemmingen som ble havholdt ble det et nei til EEC. Et tiår senere lanserte Jotun strategien om nedbemanning og stenging av malingsfabrikker i Norge, samtidig med en økning av investeringer og produksjonskapasitet i andre verdensdeler.

Motstanden mot nedlegging av lønnsomme arbeidsplasser i Bergen vokste, men ingen informerte allmennheten om Jotuns strategi for overflytting av investeringer og arbeidsplasser i Norge til utviklingsland. En kollega ved CMI analyserte i sin forskning den pågående prosessen av internasjonalisering av norsk industri, og gjennom en avtale med Jotun fikk CMI tilgang til informasjon om Jotun, men med lovnad om at den ikke skulle anvendes offentlig.

Min kollega som satt på denne fortrolige informasjonen ville ikke informere allmenheten idet han henviste til Jotun-avtalen. Jeg oppsøkte da Bergens Tidenes arkiv

⁹ Rostow, W. W., 1960, *The Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto*. Cambridge University Press, London.

og gikk gjennom alle historiske artikler om Jotun, samt artikler om den pågående debatten – i tillegg til offentlig dokumentasjon. Det hjalp meg at temaet også var en del av mitt og andre kollegers forskningsområde¹⁰. Dette resulterte i en artikkel om Jotuns nye strategi i Bergens Tidene som fikk stor gjennomslagskraft i regionen¹¹.

Det hadde stått klart for meg at det ville være problematisk å delta i debatten på grunn av CMIs Jotun-avtale. Men saken var viktig og jeg vurderte at det fantes tilstrekkelig alternativ og offentlig dokumentasjon til å skrive en faktabasert artikkel som ikke kunne rammes av avtalen. Dagen før publiseringen i Bergens Tidende la jeg en rødkopi i A4-mappen som redegjorde utførlig for mine kilder og dokumentasjon.

Jotuns direktør klagde umiddelbart i et brev stilet til CMI over at avtalen om fortrolig anvendelse av informasjon var brutt og med negative konsekvenser for foretaket. Jotun kopierte brevet til Norges Industriforbund og andre med makt og innflytelse for å sette CMI i et dårlig lys¹². Faaland leste rødkopien og kalte meg til sitt kontor. Han sa at det var viktig å informere allmennheten om de faktiske forhold. Han anså videre at dette var en forskers plikt, og han understreket dette i et utførlig svar til Jotuns direktør, med kopi til alle adressater som hadde mottatt Jotuns klagebrev¹³.

Rødkopien og Faalands reaksjon viste da, og også ved andre tilfeller, hans uredhet og uavhengighet overfor de som ønsket å kneble formidling til allmennheten av relevant forskning og informasjon om utviklingen og dens konsekvenser. Faalands støtte til publiseringen om Jotuns strategi var en markering for forskningens frihet. Dette prinsippet som også bygde på at forskningens frihet var skapende, overgav han aldri i sin tid som leder av CMI.

Avslutning

Faalands prinsipper og forskningens organisering og frihet fikk det vanskeligere i en verden der dens finansiering i stadig større grad kom til å bli bestemt av interesser utenfor forskningen. Den globale økonomiske og finansielle liberaliseringen på begynnelsen av 1980 tallet åpnet for en økende innflytelse over forskningen også fra kommersielle sær- og sektors-interesser og nasjonale og globale interesser. Siden tusenårsskiftet har transnasjonale og statlige foretak fått nærmest fritt spillerom i globaliseringsprosessen

¹⁰ Havnevik, K. og A. Ofstad, red., 1983, *Internasjonalisering av norsk industri rettet mot utviklingslandene*. DERAP-publikasjon no. 149, Bergen.

¹¹ Bergens Tidende, 1. oktober 1981, «Jotun-gruppen – Nedlegging i Bergen ledd i Global Strategi»

¹² Brev av 12.10.1981 fra Jotuns administrerende direktør

¹³ Brev av 16.10.1981 fra Just Faaland

uten at forskningen har fått særlige muligheter til å analysere konsekvensene av deres investeringer for miljø og sosiale forhold. Oppfordringen til selskapenes selvdisiplin gjennom regelverket om Corporate Social Responsibility (CSR), som også støttes aktivt av den norske regjeringen, har begrenset betydning så lenge det bygger på frivillighet¹⁴. Kravet om at store investeringer skal gjennomføres med bakgrunn i miljø- og sosiale konsekvensanalyser svekkes ved uklarheter om ansvarsforhold og dårlig kvalitet på slike analyser i utviklingsland¹⁵.

I 2012 hevdet det velrenommerte *The Economist* at Afrika på et tiår var blitt forvandlet fra et kontinent uten håp til et med store framtidsmuligheter. Internasjonale investorer hadde revurdert sine analyser og hadde økt sine investeringer kraftig i jordbruksmark, mineraler og energi på kontinentet, i hovedsak for eksport. *The Economist*s konklusjon er imidlertid ikke troverdig om man legger et lengre tidsperspektiv til grunn. Det som kjennetegner Afrika, de sykliske opp- og nedadgående tendenser i økonomien over tid, forårsakes av kontinentets store avhengighet av produksjon og eksport av råvarer – et viktig tegn på at økonomiene ikke er bærekraftige. Samtidig synker kontinentets del av den globale industriproduksjonen. Råvaresektoren som står for om lag 40% av verdiskapingen på kontinentet gir bare arbeid til et begrenset antall mennesker¹⁶. Utviklingen viser at de rike land i vest og øst, og deres selskaper, private og statlige, fortsetter å etterlate fotavtrykk i Afrika som er tyngende – ikke støttende – for folk flest.

Allerede på begynnelsen av 1980 tallet kjempet Faaland mot innsnevringen i forskningens frihet og dets samarbeidsvilkår. Da presset økte fra nasjonale og internasjonale aktører om større innflytelse over forskningens fortsatte Faaland å forsvare prinsippet. Først senere forstod jeg at vi som forskerne ved instituttet ikke gav han tilstrekkelig støtte. Tiden kom da han ikke lenger kunne beskytte forskningens frihet og som følge av dette avgikk han som leder for CMI i 1988 – 66 år gammel.

Etter sin avgang fortsatte Faalands internasjonale renommé innenfor utviklings-spørsmål å glimre i lang tid. Han tok seg an viktige posisjoner, som direktør for International Food Policy and Research Institute (IFPRI) i Washington D.C., ble en

viktig kilde og rådgiver for større studier av for eksempel FN, han satt i komiteer og utførte utredninger av ulik karakter. Han fikk store hedersbevis fra Norge og Malaysia.

Etter at jeg forlot CMI i 1985 møttes vi i ulike sammenhenger. I 1991 besøkte jeg Faaland ved IFPRI. Da fortalte han meg at han forsøkte å flytte IFPRI til Afrika slik at institusjonen og forskerne kom nærmere de problem de skulle studere og bidra til å løse. Han nevnte også den store motstanden som initiativet fikk. Hans kamp for prinsippene fortsatte også utenfor CMI. I 2005 inviterte jeg Faaland som ressursperson til en internasjonal konferanse ved Nordiske Afrikainstituttet, «Tanzania in transition – from Nyerere to Mkapa»¹⁷. Ved dagens slutt skulle han reflektere over hovedpunktene i presentasjonene og anvende dem som grunnlag for å sette i gang diskusjonen. Faaland, da 83 år, utmerket seg med skarpe observasjoner og analyser.

Jeg forstår at Faaland fram til sin død var en konstruktiv rådgiver for en rekke ledere av den institusjonen hadde bidratt til å skape og utvikle og at han også var en inspirasjonskilde for forskere som søkte hans kunnskap og råd. For meg var det en stor glede og en viktig erfaring å ha kunnet virke ved CMI under Faalands ledelse og i samklang med mange respektfulle og generøse kolleger – såvel forskere, biblioteks- og administrativt personale.

14 Havnevik, K., 2014, *Responsible agricultural investments in developing countries – how to make principles and guidelines effective*. Rapport utarbeidet for den svenske FAO-komite. Publikasjon nr. 9, Ministeriet for Landsbygdsutvikling og den svenske FAO-komite, Stockholm.

15 Matondi, P., K. Havnevik og A. Beyene, red., 2011; *Land grabbing and food security in Africa*. Africa Now Series, ZED Books, London og New York.

16 Havnevik, K. 2015, "The current Afro-optimism – a realistic image of Africa." In *FLEKS – Scandinavian Journal of Intercultural Theory and Practice*, Oslo og Akershus Høgskole, Spesialutgave til ære for Tore Linne Eriksen.

17 Havnevik, K. og A. Isinika, red., 2010, *Tanzania in transition – from Nyerere to Mkapa*. Mkuki na Nyota Publishers, Dar es Salaam i samarbeid med Sokoine University of Agriculture, Tanzania og Nordiske Afrikainstituttet, Uppsala.

Eirik G. Jansen

var forsker ved CMI fra 1975 til 1990. Han var gjesteforsker ved Bangladesh Institute of Development Studies fra 1976 til 1978. Han er dr.philos i sosialantropologi på en avhandling om fattigdomssituasjonen i Bangladesh. Fra 1987 til 1990 var han nestleder ved Norads representasjon i Dhaka. Han var ansatt i Utenriksdepartementet og Norad fra 1992 til 2013. Han ledet et forskningsprosjekt om sosio-økonomiske virkninger av eksporten av fisk fra Victoriasjøen for Verdens Naturvernunion (IUCN), fra 1995 til 1999. Fra 2003–2007 var han rådgiver ved den norske ambassaden i Dar es Salaam, Tanzania.

Med Just i felten

Mange som kjente Just møtte ham som leder av viktige institusjoner og som medlem av nasjonale og internasjonale styrever og komiteer. Jeg så også Just fra en annen synsvinkel. Jeg så han da han var engasjert i konkrete utviklingsprosjekter og da han ledet store evalueringsoppdrag i felt. Det er i hovedsak det jeg vil fortelle om her. Jeg vil også fortelle om samarbeidet vi hadde og om støtten han ga meg. På den måten håper jeg å formidle noe om holdningene Just hadde til utviklingsforskning og til sine medarbeidere. Jeg håper også å kunne vise litt om hva slags institutt CMI var på 1970- og 80-tallet.

Victoriasjøen

Høsten 1974 fikk jeg studieplass på CMI i Kalfarveien 12 for å skrive ferdig mastergraden i sosialantropologi. Jeg hadde ikke vært der lenge før Just ba meg om å holde et seminar om avhandlingen. Avhandlingen dreide seg om fiskeriutviklingen på Victoriasjøen. Det empiriske materialet hadde jeg samlet inn gjennom et forskningsprosjekt FAO og øst-afrikanske myndigheter gjennomførte på Victoriasjøen. Jeg var tilknyttet prosjektet gjennom det norske fredskorpset fra 1970–1973. I tillegg til Just deltok flere av de «eldre» sosialøkonomene ved CMI: Johan Skutle, Per Tveite og Carl Anonsen på seminaret. Disse hadde erfaring fra Verdensbanken, FN, forskning og forvaltningsinstitusjoner i ulike utviklingsland. De kjente også godt til den norske bistandsforvaltningen. På seminaret fortalte jeg om farene ved å introdusere utenlandskeide trålere på Victoriasjøen. Trålerne ville lett komme i konflikt med ti-tusener fiskere som fisket fra omlag 12 000 små kanoer. Lokal sysselsetting og matvaresikkerhet ville bli truet. Jeg synes kommentarene jeg fikk fra økonomene var høyst relevante. Just understrekte at det var viktig å identifisere alle aktørene som ville bli berørt av den foreslåtte fiskeriutviklingen og hvilke aktører som ville ta avgjørelser rundt introduksjonen av trålere. Videre burde en kartlegge ulike aktørers egeninteresser og også inkludere aktørene på giversiden, understrekte han. Dette ble et perspektiv som jeg tok med meg videre i mitt arbeidsliv innen bistand og utvikling.

Da jeg begynte som forsker ved CMI i januar 1975 spurte Just om jeg hadde noen forslag til egne arbeidsoppgaver. Jeg fortalte at jeg kunne tenke meg å undersøke ett

av Norads stipendiatprogram som jeg stilte en del spørsmålstegn ved. Jeg hadde vært kollega med mange kenyanere og tanzanianere fra fiskeridepartementene da jeg arbeidet på Victoriasjøen. Disse kollegaene traff jeg helt tilfeldig igjen i Bergen i 1973 og 1974. Ved Victoriasjøen hadde de samlet inn fiskeristatistikk og drevet fiskeriadministrasjon, nå hadde de fått Norad-stipend. De skulle gå på kurs i ett år ved Statens Fiskarhøgskole på Melkeplassen i Bergen. Der lærte de å slå båtsmannsknuter, navigere og bøte fiskegarn. Det var ikke noe samsvar mellom arbeidet de hadde i Afrika og det de lærte i Norge. Jeg fortalte Just at jeg hadde tilbudt meg å gjøre en vurdering av relevansen kursene hadde flere ganger for Norads stipendiatavdeling. Derfra ble jeg fortalt at det ikke var nødvendig fordi alle som var involvert i programmet, som hadde pågått i 5 år, hadde gitt positive tilbakemeldinger til Norad. Just ba meg skrive et utkast til evalueringsoppdrag. Han kommenterte og redigerte utkastet og fikk Norad til å gå med på evalueringen.

Store deler av arbeidstiden min i 1975 gikk med til evalueringen. Jeg besøkte fiskarhøgskolene i Bergen, Trondheim og Vardø og reiste rundt i Kenya og Tanzania og intervjuet fiskerimyndigheter og 77 av de tidligere Norad-stipendiaterne. Min skepsis ble bekreftet. Få av stipendiaterne hadde nytte av kursene de hadde tatt. Hvordan kunne dette skje? Her kom begrepene om aktører og egeninteresser til nytte: Statens fiskarhøgskoler i Norge stod nærmest tomme på denne tiden og var i ferd med å nedlegges. Med hundrevis av stipendiatere fra Afrika og Asia ble skolene reddet for en stund. Stipendiaterne selv var kjempeglade for å få et stipend som tilsvarte flere årslønner, og direktørene i fiskeriadministrasjonen i sør satte pris å kunne tildele stipend til betrodd medarbeidere. Alle parter hadde interesse av at kursene skulle fortsette og utvides, uavhengig av kursenes nytteverdi. Norad var fornøyd fordi alle de involverte aktørene rapporterte så positivt om kursene.

Jeg skrev et langt utkast til evalueringsrapport om stipendiatprogrammet¹ og gav det til Just. Etter et par dager fikk jeg utkastet tilbake med omfattende forslag til forkortninger, klarere argumentasjon, lettere språk og mer konkrete anbefalinger. Vi anbefalte at kursene skulle bli nedlagt og at kursene heller burde tilbys på eksisterende fiskarhøgskoler i landene i sør. Det ville bidra til mer relevant kontekst for undervisningen. Just presenterte rapporten ovenfor Norad. Jeg syntes stipendiatprogrammet hadde vært en stor tabbe fra Norads side. På sin elegante måte greidde Just å snu det dit hen overfor Norad at her har vi alle fått nyttige lærdommer som vi måtte ta med oss videre. Norad tok det relativt pent og nedla stipendiatprogrammene. Senere støttet Norad oppbyggingen av fiskeriskolen i Mbegani i Tanzania.

1 Jansen, E.G., 1976. *Øst-afrikanske stipendiatere ved norske fiskarhøgskoler – en prosjektevaluering*. DERAP Notat, nr. 70, Chr. Michelsen Institutt, Bergen.

I 1975 fikk jeg vite at Norad ville gi finansiell støtte til bygging av 12 norske trålere som skulle sendes til Victoriasjøen. En intensjonsavtale for å danne et *joint venture*-selskap var skrevet mellom et norsk skipsverft på Nord-Vestlandet og et kenyansk firma. De to første trålerne skulle sendes til Victoriasjøen i mai 1976. FIDECO (*Fisheries Development Cooperation of Norway*), som hadde sitt kontor i Bergen, representerte 30 norske fiskeribedrifter som ville selge varer og tjenester til utviklingsland med finansiell støtte av Norad. FIDECO hadde vært sentral i avtalen mellom det norske skipsverftet og det kenyanske firmaet. Den norske skipseksportkampanjen var i gang. Her skulle man skape, det som senere som ble kalt en *win-win*-situasjon. Både norske verft, som hadde tomme ordrebøker, og fiskeriene i sør skulle tjene på det. Denne gangen var de norske økonomiske interessene mye sterkere enn hva gjaldt aktørene i stipendiatprogrammet. Just skrev et meget godt *cover letter* til Norad og FIDECO, hvor han vedla rapportene fra FAO-prosjektet ved Victoriasjøen som sterkt frarådet trålere på Victoriasjøen. Sammen med Just deltok jeg på et møte med FIDECOs direktør. Just argumenterte på en rolig og overbevisende måte om at trålerne ville undergrave viktige norske bistandsmålsettinger. Just snakket også med Norads ledelse. Etter det bestemte Norad seg for ikke å støtte det planlagte prosjektet. Det kom derfor aldri noen norske trålere til Victoriasjøen. Men det kom trålere fra andre land, bl.a. Nederland og de hadde akkurat de negative virkningene vi hadde forutsett. Det ble en krig på liv og død mellom lokalfiskerne som mistet fiskegarnene sine og livsgrunnlaget sitt når de møtte trålerne på de samme fiskegrunnene².

For meg fortalte disse to historiene fra Victoriasjøen mye om Just. Han tok seg tid til å støtte en nyansatt forsker, selv når han var opptatt av langt viktigere saker. I 1975 tenkte jeg ikke på at det var egen-initiert fri forskning og utredning jeg fikk drive med. Senere gikk det opp for meg at Just gav meg rom til å forfølge egne prioriteringer for arbeidet mitt som var knyttet til tidligere arbeidserfaringer. Støtten han gav i denne forbindelse var uvurderlig. Uten hans bidrag ville det ha kommet 12 norske trålere til Victoriasjøen og Norad ville ha fortsatt å finansiere noen lite nyttige kurs ved norske fiskarhøgskoler. Det var lett å se at Just var høyt respektert i UD og Norad. Han kjente norsk bistandsforvaltning og kunne «språket» til forvaltningen og politikere. Måten Just håndterte og la fram og argumenterte omkring «to tapte saker» var imponerende. Med sin naturlige autoritet og gode formidlingsevne overbeviste han ledere som hadde hatt

2 Jansen, E.G., 1979. «Er norsk næringslivs engasjement i u-landene utviklingsfremmende? Utviklingen av fiskeriene ved Victoriasjøen som eksempel». I *Forum for Utviklingsstudier*, No. 8, s. 1–35. Norsk Utenrikspolitisk Institutt, Oslo.

andre planer for denne delen av norsk bistand. Jeg fikk inntrykk av at Just satte stor pris på at de lange utredningene om disse to prosjektene ga konkrete resultater.

Kooperativbevegelsen i Kenya

Kooperativbevegelsen i Kenya har en lang historie. De første kooperativene ble dannet tidlig på 1900-tallet av koloniherrne. Jordbrukskooperativene skulle bistå europeiske bønder som bodde i Kenya. Det var først på 1940-tallet at det ble startet jordbrukskooperativer for afrikanske bønder. Disse kooperativene økte raskt i antall. I 1975 fantes det hele 2 000 kooperativer hvor ca. 400 000 familier var medlemmer. Dette betydde at ca. 2 millioner av Kenyas den gang 13 millioner innbyggere var medlem av kooperativer. Hovedoppgaven for kooperativene var å bistå bønder med lån og veiledning for å øke og forbedre avlingene deres.

Like etter at Kenya i 1963 ble uavhengig, tok kenyanske myndigheter kontakt med nordiske land siden kooperativbevegelsen i Norden fungerte som et forbilde for mange utviklingsland. Midt på 1960-tallet startet det nordiske programmet som skulle bidra til å utvikle kooperativbevegelsen i Kenya.

Til enhver tid befant det seg 35–50 nordiske rådgivere i Kenya. Deres oppgave var å forbedre administrasjonen i kooperativbevegelsen, innføre nye regnskapssystemer, opprette kooperativ bankvirksomhet og gi opplæring til personale. De nordiske rådgiverne arbeidet både i forhold til den sentrale ledelsen for kooperativene og mange av lokallagene. Det nordiske programmet var et av de største bistandsprogrammene i Kenya. I 1975 ble det bestemt at det skulle gjøres en evaluering av programmet.

Just ble utpekt som leder av evalueringsteamet som hadde medlemmer fra nordiske land og Kenya. Representantene fra Kenya var utpekt kenyanske myndighetene. Jeg var en av to sekretærer for teamet. Opplegget for evalueringen ble i 1976 drøftet med den nordiske kooperativledelsen, som holdt til i København. I disse møtene la Just vekt på at evalueringsteamet måtte få god tid til å besøke lokale kooperativer på landsbygda. Det var ikke nok å ha møter med ledelsen av det nordiske programmet og kenyanske myndigheter i Nairobi.

Evalueringen pågikk i flere uker i Kenya. Det var mange feltbesøk til lokale kooperativer. Det var på landsbygda programmet fant sted og kunne observeres. Evalueringsteamet var imponert over den tekniske kompetansen som de nordiske rådgiverne hadde. De hadde alle lang erfaring fra samvirkebevegelsen i Norden. Det hersket ingen tvil om at det hadde blitt etablert nye regnskapssystemer og bedre administrative rutiner i kooperativene vi besøkte. På formelle møter med lokale kooperativer traff vi bønder som hadde fått hjelp. De hadde fått lån, veiledning og tilgang til innsatsfaktorer. De fleste bøndene vi

intervjuet produserte *cash crops* – avlinger for salg på markedet. Spesielt mange av de som produserte kaffe hadde økt avlingene sine og blitt relativt velstående. Flere av bøndene holdt forberedte taler om hvor viktig kooperativet hadde vært for dem. Også i taler fra lokalmyndighetene ble det gode samarbeidet med det nordiske programmet rost.

Hos de lokale kooperativene gikk vi alltid igjennom listen av medlemmer. Vi fant snart ut at de aller fleste ikke deltok på møtene. Da de formelle møtene med lokalmyndigheter og ledelse var ferdig, ba vi derfor om å få besøke noen av medlemmene som ikke deltok på møtet. Det var ikke alltid like populært, men Just insisterte på det. Evalueringsteamet reiste dermed avgårde på smale jordveier til små landsbyer utenfor allfarvei. Her fant vi mange småbønder som også var medlemmer av kooperativet vi nettopp hadde hatt avsluttet møtet med. Selv om den lokale representanten for kooperativet ofte følte seg utilpass, fikk vi intervju disse medlemmene. De var alle subsistens-bønder som produserte mais, hirse, cassava og grønnsaker for eget bruk. Som regel hadde de lite å selge på markedet. Vi satt på lave krakker på gårdsplassen og snakket med familien. Det var lett å se at de var fattige. De bodde i jordhytter med halmtak, klærne var skitne og fillete, det fantes ikke rent vann og ofte var det for lite mat. Barna gikk ikke på skole, helsetilbudet var elendig. Mange barn døde før de var fem år gamle. På 1970-tallet var *basic needs* – grunnleggende behov – på agendaen til alle bistandsorganisasjoner. Under intervjuer i landsbyene ble ikke *basic needs* lenger et abstrakt begrep. Her så vi rett på mennesker som ikke hadde dekket sine grunnleggende behov. De vi intervjuet utgjorde flertallet av medlemmene i kooperativbevegelsen i Kenya. Og her satt «makroøkonomen» Just og stilte gode spørsmål om livssituasjonen til familiene. Det var helt klart at kooperativbevegelsen betydde svært lite eller ingenting for de vi intervjuet.

Under dette feltarbeidet var Just noe langt mer enn en vanlig økonom. Han trakk på mange fagfelt for å få et mer helhetlig bilde av fattigdomssituasjonen. I felt slo det meg at ikke så mange hadde sett eller forbandt Just med denne situasjonen. Jeg tenkte i mitt stille at kanskje Just også hadde blitt inspirert av sosialantropologene Fredrik Barth og Gunnar Håland som han hadde kjent fra 1960-tallet.

Vi spurte lederne for det lokale kooperativet om hvorledes de arbeidet med den store fattige medlemsmassen. Vi fikk bare unnvikende svar om at det ikke var mulig å nå ut til alle. Vi tok erfaringer fra intervjuene av den fattige delen av medlemsmassen med til ledelsen av programmet i Nairobi og den kenyanske ledelsen for kooperativbevegelsen. Her fikk vi vite at det var vanskelig å hjelpe alle. Hva som slo oss mest var likevel at man ikke så det som utfordring at største del av medlemsmassen var inaktive og at det ikke var gjort noen analyse av hvordan man kunne hjelpe disse medlemmene.

I samtaler med myndighetene viste vi til kooperativbevegelsens målsettinger og til ILOs Employment Strategy Employment Mission fra 1972³. Kenya hadde vedtatt å følge mange av forslagene i ILO rapporten som var knyttet til fattigdomsbekjempelse på landsbygda. Sammen med Harambee-bevegelsen for selvhjelp var kooperativbevegelsen blant de største og viktigste institusjonene som opererte på landsbygda i Kenya. Kunne ikke kooperativbevegelsen også inkludere tiltak som hjalp den store fattige medlemsmassen? Flere afrikanske land hadde begynt å eksperimentere med «integrerte kooperativer» som i tillegg til å støtte jordbruksproduksjon også støttet helse og utdanning til de fattige. Vi hadde ingen klare svar på hva som burde gjøres, men den sentrale konklusjonen i rapporten vår var at både myndigheter og det nordiske kooperativprogrammet burde engasjere seg mer for å støtte den store fattige gruppen av medlemmer.⁴

Evalueringsrapporten⁵ skapte en stor debatt både hos myndighetene i Kenya og i det nordiske programmet for kooperativbevegelsen.

Bangladesh

I august 1975 var det militærkupp i Bangladesh hvor statsminister Sheikh Mujib, som ledet Awami League, ble drept. Ledende politikere og embetsmenn knyttet til Awami League flyktet fra landet. Just kjente mange av disse fra sin tid i Pakistan på slutten av 1950-tallet og senere som leder av Verdensbankens representasjon i Dhaka fra 1972 til 1974. Mange av disse hadde doktorgrader fra prestisjetunge universiteter i England og USA og hadde vært forskere i perioder av sitt liv. Flere kom til CMI, bl.a. en tidligere utenriksminister. De oppholdt seg ved CMI i kortere eller lengre perioder mens de holdt på med sine prosjekter. For oss yngre forskere var det en stor inspirasjon å bli kjent med dyktige og interessante mennesker som kjente godt til både vestlig kultur så vel som bengali-kulturen. I Bergen oppfordret Just oss yngre forskere til å bli kjent med dem. Flere av oss viste bengalerne rundt i Bergen og på Vestlandet, og gjennom samtaler og seminarer på instituttet ble vi introdusert til Bangladesh.

3 ILO, 1972. *Employment and Equality: A Strategy for Increasing Productive Employment in Kenya*. ILO, Geneva.

4 Faaland J. og E.G. Jansen, 1979. The Role of Cooperatives in Rural Development in Kenya, *Eastern African Journal of Rural Development*, s. 85–106.

5 Joint Kenyan-Nordic Evaluation Mission. Co-operative development in Kenya: the 1976 mission report, with Kenyan government views and conclusions. Bergen: [Chr. Michelsens inst.], 1978. 111, 111 s.: tab.; 4°. (DERAP papers; 83)

I arbeidet med Bangladesh viste Just i praksis mye av det han stod for innen utviklingsforskning og utviklingssamarbeid. I 1976 etablerte Just og Rehman Sobhan samarbeidet mellom Bangladesh Institute for Development Studies (BIDS) og CMI–DERAP. Gjennom samarbeidet fikk flere forskere fra CMI en fin anledning til å delta i forskningsprosjekter i Bangladesh og arbeide innenfor nasjonale institusjoner. Dette var helt i overensstemmelse med Justs holdning. Just mente sterkt at det ikke var nok å være en distansert *armchair* utviklingsforsker med base i Bergen hele tiden. Han mente det var viktig med praktisk erfaring fra arbeid i utviklingsland og bred eksponering overfor det landet og samfunnet man arbeidet i. En skulle ha nasjonale kollegaer som en arbeidet tett sammen med, ikke bare utenlandske og internasjonale kollegaer. Just mente at dette ville bidra til å øke forståelsen for landet en arbeidet i. Han beholdt sine venner og kollegaer fra Bangladesh gjennom hele livet.

Jeg oppholdt meg to år ved BIDS og deltok i en stor fattigdomsstudie som instituttet gjennomførte på landsbygda. Jeg hadde mye materiale med meg hjem til Bergen. Just foreslo at jeg skulle skrive doktorgrad i sosialantropologi om fattigdomssituasjonen på landsbygda i Bangladesh. Jeg hadde aldri tenkt på det selv. Jeg fikk all den støtten jeg trengte fra CMI til å konsentrere meg om dette arbeidet og anledning til å reise tilbake til Bangladesh for ytterligere datainnsamling⁶.

Senere fulgte andre prosjekter i Bangladesh. Jeg arbeidet utelukkende med utviklingsspørsmål i Bangladesh fra 1976 til 1990. Halvparten av denne tiden bodde og arbeidet jeg i landet. Just kom ofte på besøk og arbeidet i Bangladesh i denne perioden. Det ga en unik mulighet til å se Just i landet han hadde så nær tilknytning til. Jeg oppdaget fort hvilken enestående posisjon han hadde i Bangladesh og hvor stort kontaktnettet hans var. Å komme fra samme sted som Just var en døråpner til mange personer og institusjoner.

En viktig grunn til Justs sterke posisjon i Bangladesh var knyttet til måten han opptrådte på i sin rolle som leder for Verdensbankens representasjon. Han fikk fort et rykte på seg for å være mer Bangladesh sin representant i Verdensbanken, enn bankens representant i Bangladesh. Just ville ikke diktere myndighetene i Bangladesh om hva slags økonomisk politikk landet skulle følge. Han ville lytte til prioriteringene som landets ledere hadde. Dette ble lagt merke til og ble verdsatt blant alle som deltok i styre og stell i Bangladesh. «Mottakeransvar», hvor mottakermyndigheter skal få prioritere de utviklingsbehov landet har, ble et viktig prinsipp i bistanden i begynnelsen av 1990-tallet

6 Jansen, E.G., 1986. *Rural Bangladesh: Competition for Scarce Resources*. Norwegian University Press, Oslo.

i Norge. Just med sitt lange kjennskap til Bangladesh og landets ledere, praktiserte mottakeransvar allerede 20 år tidligere.

Kamp om agendaen

Det var ikke bare Just som reagerte på «bulldoser-stilen» til Verdensbanken. Mange andre gavere følte de måtte sitte skolerette i de regelmessige givermøtene som Verdensbanken koordinerte i Dhaka. Mange mislikte Verdensbankens dominans og ville ha en annen og bredere agenda enn bare spørsmål knyttet til strukturtilpasningsmodellen til Verdensbanken. Tidlig på 1980-tallet ble det derfor dannet en *Like-minded Group* (likesinnetegruppen) i Dhaka som bestod av Norge, Sverige, Danmark, Nederland og Canada. Den likesinnede gruppen ville ha en alternativ tilnærming til analysen av fattigdomssituasjonen i Bangladesh. Denne tilnærmingen skulle sette fattigdommen inn i en bredere politisk, økonomisk, sosial og kulturell kontekst. Med andre ord, den likesinnede gruppen la opp til en langt mer tverrfaglig tilnærming for å forstå fattigdomssituasjonen i landet og kom med alternative forslag til hvorledes fattigdommen skulle bekjempes. Det skulle være mer fokus på hvorledes grunnleggende behov skulle dekkes.

Å dekke grunnleggende behov (bl.a. helse, utdanning) for de fattige var et felt Just og Ole David Koht Norbye hadde vært opptatt av lenge før *Like-minded*-gruppen i Bangladesh kom på banen. Blant en del radikale utviklingsforskere i Bangladesh ble denne tilnærmingen sett på med en viss skepsis. På 1970- og 1980-tallet var ikke jenter, utdanning og helse de viktigste temaene. Alle saker var underordnet behovet for en revolusjon hvor eiendomsforholdene til jord skulle endres. Ettertiden viste at nettopp en sterk satsing på grunnleggende behov med kvinner i fokus var en av grunnene til at Bangladesh lyktes relativt bra med sin utviklingsstrategi. Just og Jack Parkinson skrev mye om disse temaene i deres bok: *Bangladesh – The Test Case for Development*⁷. Boken ble klassiker i Bangladesh og lest av alle som drev med bistand og utviklingsspørsmål.

Den likesinnede gruppen utpekte en forskergruppe fra de fem likesinnede landene som gjennomførte en omfattende studie, *Rural Poverty in Bangladesh – A report to the Like-minded Group*⁸. Jeg var med i forskergruppen som bestod av 10 personer. Jeg vet ikke helt hvilken rolle Just spilte for at denne studien skulle gjennomføres, men studien var helt i tråd med hans syn. Teamet som utførte studien hadde sin base på CMI i 1985 og

Just hadde åpenbart en rolle i å få med representanter fra Bangladesh i studien. Rapporten og et par påfølgende rapporter fra gruppen ble viktige for rollen den likesinnede gruppen kom til å spille overfor myndighetene i Bangladesh og Verdensbanken.

Siste gang jeg arbeidet med Just var i 1995 da jeg var ansatt i utenriksdepartementet. UD skulle gjennomføre en evaluering av norsk bistand til Bangladesh for deretter å komme med forslag til videre programmer fra norsk side. UD ville ha med Just i dette arbeidet. I tråd med alt han sto for satte Just som betingelse at representanter fra Bangladesh skulle knyttes opp til UDs gruppe. Slik ble det. I Bangladesh fikk UD-teamet møte sentrale forskere og representanter fra myndighetene som fikk formidlet sitt syn på hvilket samarbeid Bangladesh skulle ha med Norge.

Just gav sine medarbeidere muligheter. At forskerne skulle få anledning til å forfølge sine faglige interesser var sentralt for han. Betydningen av «utetid» i arbeidet og å være på innsiden av det samfunnet man arbeidet i var viktig. For å få til det var det godt å ha nasjonale kollegaer og venner som man kjente over tid. Når man lever tett på utviklingsproblemene blir man lettere mer tverrfaglig i sin tilnærming. Det holder ikke bare å være økonom, sosialantropolog eller statsviter. Man måtte kunne litt av andre disipliner enn sin egen. Det skulle være *nærhet, langsiktighet og tilstedeværelse* i utviklingssamarbeidet.

⁷ Faaland J. og J.R. Parkinson, 1976. *Bangladesh: The Test Case for Development*, C. Hurst & Co, London

⁸ Like-Minded Group, Dhaka, Bangladesh, 1990. *Rural Poverty in Bangladesh – A report to the Like-Minded Group*. University Press Limited, Dhaka

Arve Ofstad

Samfunnsøkonom. Forskningsassistent ved CMI kortvarig i 1972 og 1975, fast ansatt som forsker, seniorforsker og forskningsleder fra 1976 til 2002. Arbeidet for UNDP i Mosambik (1979–80), forskning og utredninger i India (1985–88), rådgiver i Utenriksdepartementet (1993–95) og FNs stedlige koordinator i Sri Lanka (1995–98). Fra 2002 seniorrådgiver og fagdirektør i Norad, nestleder ved ambassaden i Sudan (2009–11) og ambassadør i Zambia (2011–2016). Kortvarige arbeidsoppdrag i sørlige og østlige Afrika, og i Nepal, Afghanistan og Vietnam.

Utviklingspolitikk er mye mer enn bistand

Just Faalands livslange engasjement handlet om utvikling; bedre levevilkår, like muligheter og rettferdighet for alle, en utvikling som inkluderte de fattige. Bistand fra verdens rike land kunne bidra til dette, men det viktigste var landenes egne bestrebelser for en god og inkluderende politikk. Den rike verden kunne – og burde – også bidra ved å reformere de internasjonale økonomiske og politiske strukturene slik at de la til rette for og ikke hindret utviklingslandenes bestrebelser. Slike holdninger preget hele forskningsmiljøet ved CMI, og slik kunne forskerne bidra med innspill også til norsk politikk.

Det blir derfor feil når det innimellom hevdes at norsk debatt om utvikling i fattige land bare handler om at vi skal gi en prosent av vår nasjonalinntekt i bistand, eller ikke. Debatten om innhold og retning i bistanden har pågått siden oppstarten på 1950- og 60-tallet. Videre har det i over 40 år vært diskutert hvordan vår handelspolitikk, politikk i FN, gjeldslette, miljøpolitikk, fredsarbeid, nedrustning og militært engasjement, kvinnepolitikk, menneskerettigheter, innvandringspolitikk, investeringer, oljeutvinning, internasjonal skattlegging og kontroll av kapitalbevegelser, samt vår egen landbrukspolitikk – alt kan ha betydning for muligheter for utvikling, økonomisk vekst og velferd for de fattigste i verden. Dette har også forskerne ved CMI bidratt til, blant annet ved deres bidrag til stortingsmeldinger og offentlige utredninger gjennom mange av disse førti årene.

Stortingsmeldingen i 2017: Bærekraftsmålene krever mer enn bistand

I april 2017 la utenriksminister Børge Brende fram en melding til Stortinget om hvordan de nye bærekraftsmålene (*Sustainable Development Goals*) som ble vedtatt av FNs hovedforsamling høsten 2015, skulle få betydning for norsk bistands-

og utviklingspolitikk. Meldingen fikk tittelen «Felles ansvar for felles fremtid. Bærekraftsmålene og norsk utviklingspolitikk».¹

Bærekraftsmålene gjelder for alle land, og utfordrer både utenriks- og innenrikspolitikken på en rekke områder. Mange av de 17 bærekraftsmålene gjelder også vårt eget samfunn, som eksempelvis full likestilling, tilgang til bærekraftig energi, fremme av en inkluderende og bærekraftig økonomisk vekst med full sysselsetting og anstendig arbeid, redusert ulikhet, inkluderende og bærekraftige byer, bærekraftige forbruks- og produksjonsmønstre, bekjemping av klimaendringer, fremme av bærekraftig bruk av økosystemer og stans i tap av arts mangfold, samt tilgang til rettsvern til alle – for bare å ha nevnt noen av hovedpunktene.

I tillegg har regjeringen forpliktet seg til å støtte opp under målene om å utrydde alle former for fattigdom i hele verden, utrydde sult og fremme bærekraftig landbruk, sikre god helse for alle uansett alder, sikre inkluderende, rettferdig og god utdanning for alle, sikre bærekraftig vannforsyning og gode sanitærforhold for alle, bygge robust infrastruktur og fremme inkluderende og bærekraftig industrialisering i alle land, og redusere ulikheter både i og mellom land. Stortingsmelding 24 handler imidlertid bare om hvordan disse målene skal følges opp overfor utviklingslandene gjennom bistands- og utviklingspolitikken, ikke om hvordan vi følger opp bærekraftsmålene i vårt eget land og nærområder.

Denne stortingsmeldingen gjør også et stort nummer av at «bærekraftsmålene innebærer et endelig brudd med tendensen til å se utvikling som en oppgave som først og fremst handler om bistand». Meldingen nevner sju andre politikkområder som inngår i norsk utviklingspolitikk; som arbeidet med internasjonal rettsorden, likestilling, demokrati og menneskerettigheter, handel, fred og sikkerhet, forskning og kunnskapsoverføring, med mer. Disse områdene får dermed korte omtaler i meldingen.

Ifølge den samme meldingen er utviklingspolitikk også innenrikspolitik. Dette blir ikke eksplisitt fulgt opp i meldingen, så det er ikke klart hva Solberg-regjeringen mener med dette. Og trass i setningen om det «endelige bruddet» med forestillingen om at bistand er det viktigste virkemidlet for utvikling, handler meldingen mest om nettopp bistandspolitikken. Begrunnelsen er denne; «ettersom bistand handler om å gjøre mest mulig effektiv bruk av norske skattebetaleres penger, gis dette likevel størst oppmerksomhet i meldingen».

¹ Meld. St. 24 (2016-2017).

Mange tidligere stortingsmeldinger – har de sagt det samme?

Dette var likevel ikke den første stortingsmeldingen om norsk politikk overfor utviklingslandene som tydeliggjorde at andre politikkområder kan ha langt større betydning for utvikling og fattigdomsreduksjon i mange fattige land, enn det som kan oppnås gjennom bistand. Utviklingsminister Erik Solheim skrev i 2009 en melding med tittelen «Klima, konflikt og kapital. Norsk utviklingspolitikk i et endret handlingsrom»². Fem år tidligere – i 2004 – hadde utviklingsminister Hilde Frafjord Johnson skrevet meldingen «Felles kamp mot fattigdom. En helhetlig utviklingspolitikk»³.

Den fylldigste meldingen var nok St.meld. nr. 51 (1991–92) «Om utviklingstrekk i Nord-Sør forholdet og Norges samarbeid med utviklingslandene» - en melding på 279 sider utarbeidet av bistandsminister Grete Faremo⁴. Faremo utnevnte deretter en ekspertkommisjon som avla sin rapport i 1995, med tittelen «Norsk sør-politikk for en verden i endring». Bistandsminister Kari Norheim Larsens oppfølging kom i desember samme år som St.meld. nr. 19 (1995–96) «En verden i endring. Hovedtrekk i norsk politikk overfor utviklingslandene».

På 1980-tallet ble det skrevet to stortingsmeldinger – nr. 36 (1984–85) av Norges første bistandsminister Reidun Brusletten og tilleggsmeldingen nr. 34 (1986–87) av etterfølgende minister Vesla Vetlesen. Begge handlet i all hovedsak om bistandspolitikken.

Den første utviklingsmeldingen kom allerede i 1975

Den aller første meldingen om Norges bredere relasjoner med utviklingslandene ble imidlertid skrevet allerede i 1975 – mer enn førti år før meldingen i 2017 som skulle innebære det «endelige brudd» med forestillingen om at utvikling først og fremst handler om bistand. Det var denne meldingen – Stortingsmelding nr. 94 (1974–75)⁵, utarbeidet under utenriksminister Frydenlund og hans statssekretær Arne Arnesen, som representerte et klart brudd med tidligere meldinger og generelle diskurs om utvikling og bistand.

² St.meld. nr. 13 (2008-2009). Samme regjering la også fram Meld. St. 25 (2012–2013) «Dele for å skape. Demokrati, rettferdig fordeling og vekst i utviklingspolitikken» ved utviklingsminister Heikki Holmås.

³ St.meld. nr. 35 (2003–2004).

⁴ Tittelen var bistandsminister fram til 1997, og utviklingsminister deretter.

⁵ St.meld. nr. 94 (1974–75) «Norges økonomiske samkvem med utviklingslandene».

Flere av forskerne ved Chr. Michelsens Institutt (CMI)⁶ bidro til denne meldingen både direkte ved at de skrev vedlegget om «Noen hovedtrekk ved utviklingslandenes økonomiske og sosiale situasjon» som ble trykket sammen med meldingen, og indirekte ved de nære faglige relasjonene CMI, og spesielt Just Faaland, hadde med sentrale personer i Utenriksdepartementet. Faaland hadde svært tette relasjoner bl.a. med statssekretær Arne Arnesen, som senere ble direktør i Norad og ble medlem av styret for CMI/DERAP. Faaland hadde skrevet om flere av disse temaene i faglige artikler, spesielt om tiltak for å fremme handelen med utviklingsland. Også CMIs forskningsleder Ole David Koht Nordbye som var politisk aktiv på den tiden, hadde gode forbindelser til ledende personer i Utenriksdepartementet.

Meldingen var særlig preget av to viktige hendelser; at FNs ekstraordinære generalforsamling i 1974 vedtok en erklæring og et handlingsprogram om gjennomføring av «en ny internasjonal økonomisk ordning»; og at olje- og gassvirksomheten hadde startet opp på norsk sokkel med forventninger om store inntekter.

Ideene og forslagene om en ny internasjonal økonomisk ordning ble senere omtalt som Ny økonomisk verdensordning – NØV – og stortingsmelding 94 ble senere kjent som «NØV-meldingen». Kravene fra utviklingslandene var mange og dreiet seg i all hovedsak om handel med råvarer og industrivarer, samt investeringer og flernasjonale selskaper, kontroll over egne ressurser og retten til nasjonalisering; men også skipsfart og annen transport, forsikring og finans, og overføring av teknologi. I korthet hevdet u-landene at det var selve det internasjonale økonomiske systemet som bidro til at de stadig ble liggende etter i utviklingen, og at det derfor var nødvendig med drastiske reformer i dette systemet.

Oljelandenes suksess med å mangedoble prisen på råolje i løpet av 1973–74 ble et kraftig insitament for andre råvareproduserende u-land som så mulighetene for å kunne oppnå tilsvarende resultater ved å organisere seg bedre, ta sterkere kontroll over egne ressurser, og eventuelt inngå råvareavtaler med importlandene. De krevde derfor rett til å nasjonalisere utenlandske bedrifter om nødvendig og rett til å inngå karteller uten straffetiltak. De krevde langsiktige avtaler for å stabilisere råvareprisene og heve disse, gjerne med en indeksering i forhold til industrivarene de importerte. De krevde lettere adgang til markedet for sine bearbeidede produkter ved nedbygging av toll og andre hindre. Dessuten krevde de lettere adgang til teknologi; en større andel av internasjonal skipsfart, forsikring, og andre tjenester, og en større andel av ny likviditet fra Det internasjonale pengefondet IMF.

⁶ Jeg var selv forskningsassistent ved CMI tidlig i 1975, og skrev deler av dette vedlegget. Andre bidrag kom fra seniorforskerne Per Tveite, Carl Anonsen og Johan Skutle.

Den norske regjeringen støttet ifølge stortingsmelding 94 langt på vei disse kravene, om ikke alle. Regjeringen anså mange forslag som kunne regulere og jevne ut forskjellene mellom rike og fattige land, som en parallell til tilsvarende regulering av den nasjonale økonomien. Den viste til den norske modellen med regulering av primærnæringene, samarbeid med organisasjonene i arbeidslivet, samt generell konkurranseregulering og andre tiltak for å utjevne forskjeller mellom landsdeler og grupper i samfunnet. Meldingen aksepterte langt på u-landenes beskrivelser av det urettferdige internasjonale økonomiske systemet og de negative konsekvenser dette hadde for u-landene. Disse forholdene ble også tydeliggjort i vedlegget skrevet av CMI-forskerne.

I ettertid er det lettere å se hvilke faktorer som ikke omtales i denne første utviklingsmeldingen, men som har satt sterkere preg på politikken i de påfølgende tiår. Gjeldskrisen som vokste fram senere på 70-tallet og 80-tallet ble knapt nevnt, men preget den senere stortingsmeldingen i 1992. Miljøutfordringene omtales kort i vedlegget, men ikke i selve meldingen. Der omtales imidlertid befolkningsveksten og Norges beslutning om å øke bevilgingene til familieplanlegging. Det står ikke noe verken i meldingen eller vedlegget om arbeidsmigrasjon og flyktninger, ikke noe om «hjerneflukt». Det står heller ikke noe om krig og væpnede konflikter og kostnader ved disse, og ikke noe om faren for globale epidemier fra de svake helseforholdene i de fleste u-land. Dette var før både hiv/aids og ebola-epidemiene.

Meldingens andre utgangspunkt var forventningen om kraftig økende oljeinntekter i Norge. Dette innebar at bistanden lettere kunne trappes opp til 1-prosent-målet som var vedtatt i 1972, selv om beløpene ville bli enda større når nasjonalproduktet vokste. Samtidig ble det på grunn av det forventede økte presset på arbeidsmarkedet argumentert for å satse sterkere på bistandsformer som krever mindre bruk av norsk arbeidskraft. Dette ville bety mer program- og budsjettbistand, framfor prosjekter og fagfolk. Det var ikke viktig å øke norsk eksport knyttet til bistanden. Det ble videre antydnet at Norge ville få et kapitaloverskudd som kunne benyttes til å gi rimelige lån i tillegg til gavebistanden.

Den internasjonale utviklingen skapte andre forutsetninger

Utviklingen både i utviklingslandene og globalt ble imidlertid ikke som forventet i NØV-meldingen det påfølgende tiåret. Ideene om en Ny Økonomisk Verdensordning ble aldri realisert slik de var formulert, samtidig som verdensøkonomien og -politikken faktisk endret seg.

Utover 1980-tallet kom gjeldskrisen i mange utviklingsland for fullt, først i Latin-Amerika, deretter i mange land i Afrika. Asia ble ikke så sterkt rammet, mens de oljerike landene i Midtøsten fikk en voldsom økonomisk vekst. For de fleste oljeimporterende

landene i Latin-Amerika og Afrika ble gjeldskrisen reell, og mange av landene opplevde kraftig økonomisk tilbakegang. Dette skyldtes oftest en kombinasjon av vanskelige økonomiske betingelser på verdensmarkedet og landenes egen svake økonomiske politikk. Korrupsjon, elites overforbruk, statlig overstyring og investeringer i ulønnsomme virksomheter var viktige deler av bildet i mange land.

1980-tallet ble også preget av nye konservative ledere som Reagan i USA og Thatcher i Storbritannia. Begge var sterke tilhengere av en svært liberalistisk økonomisk politikk med vekt på privat næringsliv og en åpen markedsøkonomi både nasjonalt og internasjonalt. Dette ga minimalt rom for ønsker om sterkere regulering av verdensøkonomien til fordel for utviklingsland.

Norge fikk en økonomisk nedtur på slutten av 1970-tallet, som særlig rammet skipsbyggingsindustrien. De økte oljeprisene medførte nesten full stans i nybygging av skip. Som del av motkonjunkturpolitikken tilbød regjeringen meget billige lån til utviklingsland når de bestilte skip fra norske verft. Staten ved Garantiinstituttet for eksportkreditt (GIEK) garanterte for disse lånene, under påskudd av at de skulle være utviklingsfremmende⁷. Det ble totalt eksportert 156 fartøyer og skipsutstyr for 3,7 mrd. kroner til 21 land under denne ordningen. Selv om mange skip ble satt i drift for gode formål, var mange lite lønnsomme for mottakerlandene. Svært mange av mottakerne klarte ikke – eller ville ikke – betale lånene. Disse ble deretter avskrevet gjennom ulike gjeldsletteordninger, og nå gjenstår bare Sudans gjeld. Skipseksportkampanjen i 1976–80 står i historien som den mest ekstreme bruk av bistandsmidler for å fremme en norsk industrisektor, med minimale vurderinger av de utviklingspolitiske effekter av tiltaket.⁸

I 1987 kom Brundtlandkommisjonens sluttrapport «Vår felles framtid» (*Our Common Future*) som satte begrepet bærekraftig utvikling på den politiske dagsorden både i Norge og internasjonalt. Mange av utfordringene var kjent og omtalt tidligere. Men etter dette har det vært omtrent umulig ikke å ta med de sentrale spørsmål om miljø, forurensning, jordas begrensede ressurser – og noe senere: klimaendringene – i alle diskusjoner om utvikling i de fattige landene. Likevel er det først i senere år, og ennå ikke i tilstrekkelig grad, at dette er et tema som oppfattes relevant også for vår egen utviklingsmodell.

Den viktigste faktoren som endret verdensbildet, var likevel slutten på den kalde krigen, Berlinmurens fall i 1989, Sovjetunionens sammenbrudd i 1991, og alt som fulgte

med disse prosessene. Selv om de fleste utviklingsland offisielt hadde valgt å stå utenfor de to maktblokkene og dannet Den alliansefrie bevegelsen (*Non-Aligned Movement*), var mange av dem preget av den kalde krigen. Mange udemokratiske regimer lente seg på støtte fra den eller andre av supermaktene, og i flere land var det borgerkriger og opprørere som fikk internasjonal støtte fra disse direkte eller indirekte. Slutten på den kalde krigen fikk positive effekter i mange land som innførte flerpartidemokratier, og/eller fant fredelige løsninger på langvarige konflikter. Samtidig oppstod nye konflikter i andre land.

Nord-Sør perspektivet; gjeldslette, miljøutfordringene

Alle disse faktorene preget den nye stortingsmeldingen nr. 51 som kom i 1992. Også denne gang ble forskere ved CMI invitert til å bidra⁹. Denne gangen ga de innspill til selve meldingen, spesielt til de mer beskrivende og analytiske kapitlene som kap. 3 om politiske og økonomiske forhold og de internasjonale rammebetingelsene, og kap. 6 om sentrale bistandspolitiske spørsmål.

Sammenbruddet av Sovjetunionen og de kommunistiske regimeene i Øst-Europa betød at «den andre verden» i denne forstand forvant, og begrepet «den tredje verden» syntes ikke lenger relevant for utviklingslandene. Disse ble i økende grad omtalt som «landene i Sør» mens de internasjonale forhandlingene om reformer i verdensøkonomien ble til «Nord-Sør dialogen». I internasjonale fora opptrådte landene i Sør ofte samlet. Men i realiteten har dette alltid vært en svært variert og sammensatt gruppe av land med mange ulike interesser og motsetninger dem imellom. Dette var omtalt i tidligere stortingsmeldinger, men ble understreket tydeligere i st.meld. 51.

Bidragene fra CMI-forskerne la vekt på denne differensieringen mellom land, og de store forskjeller mellom Latin-Amerika, Midtøsten/Nord-Afrika, Afrika sør for Sahara, Sør-Asia, og Øst/Sørøst-Asia. Når alle landene omtales samtidig som «utviklingsland» eller «landene i Sør» ble det vanskelig å utvikle en mer differensiert politikk tilpasset behov og forutsetninger i de enkelte land.

De sentrale delene av denne meldingen handlet om gjeldsutfordringene og gjeldslettepolitikken. Norges politikk skulle være å støtte opp under alle tiltak for gjeldslette gjennom Verdensbanken og IMF, men samtidig bidra til at betingelsene ble mykere og tok mere hensyn til sosiale effekter av de nødvendige reformer og strukturtilpasninger.

⁷ Opprinnelig skulle NORAD vurdere om tiltakene var utviklingsfremmende. Men dette ble angivelig så tidkrevende at forutsetningen om godkjenning fra NORAD ble frafalt.

⁸ Se også Eirik Jansens artikkel om Faalands engasjement i forbindelse med den planlagte eksporten av norske trålere til Victoriasjøen, finansiert under denne ordningen.

⁹ Bidragene ble skrevet av forskerne Odd-Helge Fjeldstad, Arne Wiig og meg selv.

Meldingen gikk inn for et langt sterkere norsk engasjement for å møte og begrense miljøutfordringene i utviklingslandene. Dette kunne omfatte både forringelsen av jordsmonnet, avskoging, biologisk mangfold, knapphet på ferskvann, forurensning av havene, og nedbryting av ozonlaget. Høy befolkningsvekst ble oppfattet som en trussel også mot miljøet, og norsk bistand til befolkningsbegrensende tiltak skulle trappes opp. Tropisk skog fikk et eget avsnitt, mens energispørsmål omtales mer kortfattet. Klimautfordringene av høyt CO₂-utslipp og faren for global oppvarming (drivhuseffekten) ble nevnt, men det ble lagt mer vekt på å begrense KFK-gasser for å sikre ozonlaget.

Begrepet «bærekraftig utvikling» kom med i teksten flere steder, men hadde ikke blitt så sentralt at det ble benyttet i en hovedoverskrift. Begrepene «grønn politikk» og «grønn økonomi» finnes ikke i denne meldingen. Men det erkjennes at ansvaret for de globale miljøproblemene ligger hos i-landene, og at disse må påta seg de største kostnadene for å løse disse problemene. Videre står følgende: «Det er klart at nåværende livsstil og forbruksmønster i de rike land og hos overklassen i de fattige land ikke er bærekraftig. (...) Et mer nøkternt forbruksmønster blant de rike i verden er derfor en nødvendig forutsetning for å sikre en bærekraftig utvikling globalt.»¹⁰ Det er vanskelig å se at disse setningene er fulgt opp i de 25 årene som er gått siden denne meldingen ble skrevet.

Denne stortingsmeldingen hadde også til formål å vurdere erfaringene fra NØV-arbeidet som ble varmt støttet i st. meld. nr. 94, skrevet i 1975 – 17 år tidligere. Konklusjonene var stort sett nedslående. Det var ikke inngått noen nye råvareavtaler, og det kom bare begrensede forbedringer i u-landenes tilgang på i-landenes markeder. Det var ikke skjedd noen vesentlige endringer i eksisterende makt- og styrkeforhold i verdensøkonomien. I stedet havnet mange land i Latin-Amerika og Afrika i dyp gjeldskrise. Forsøket på å etablere et utvidet økonomisk samarbeid mellom de nordiske land og medlemslandene i SADCC¹¹ i det sørlige Afrika, et slags «Mini-NØV», hadde heller ikke gitt særlige resultater. En annen sak er at det i ettertid, etter denne stortingsmeldingen i 1992, har skjedd store endringer i verdensøkonomien og i de globale styrkeforholdene, der Kina og andre framgangsrike utviklingsland har fått stor betydning, samtidig som tidligere stormakter har fått redusert innflytelse.

De politiske omveltningene i Øst-Europa stimulerte en demokratiprosess i mange land, spesielt i Latin-Amerika og Afrika som tidligere var dominert av militærdiktaturer og ettpartistater. Meldingen la vekt på dette, og ville støtte arbeidet for å fremme demokrati

og menneskerettigheter, fortrinnsvis gjennom positive tiltak. Hiv/aids-epidemien ble også seriøst omtalt. Temaene rundt væpnede konflikter, fred og sikkerhet ble kort omtalt, med vekt på betydningen av forebyggende tiltak og mekling, samt behovet for nødhjelp. Bare i omtalen av Afrikas utfordringer omtales væpnede konflikter som medvirkende til den økonomiske tilbakegangen. Men begrepet «sårbare stater» finnes ikke i denne meldingen. Internasjonal migrasjon og flyktningestrømmer var heller ikke på dagsorden i 1992-meldingen.

Nord-Sør/Bistandskommisjonen

Selv om meldingen var meget omfattende, annonserte den at regjeringen ville oppnevne en ekspertkommisjon som skulle vurdere strategier og virkemidler i en helhetlig Nord-Sør og bistandspolitikk. Kommisjonen bestod av 11 medlemmer og ble ledet av professor Håvard Alstadheim. CMI's nye direktør fra 1994, Gunnar Sørbø, var medlem av kommisjonen.¹² Just Faaland var en av de ledende utviklingsforskerne i Norge som ble invitert til å gi faglige innspill til kommisjonen.

Ekspertkommisjonen skulle gi råd til regjeringen, og la fram sin rapport i 1995.¹³ I tillegg til vurderinger og anbefalinger om bistandspolitikken, valgte kommisjonen å fokusere tre overordnede temaer: For det første på norsk politikk i de multilaterale organene som FN-systemet og Verdensbanken, herunder både fred, sikkerhet og konflikthåndtering; og normsetting. For det andre på handelspolitikken, som omfatter både eksport til og import fra landene i Sør. For det tredje på bruken av kondisjonalitet, krav og betingelser i sør-politikken, herunder gjeldsletteordninger. Summen av dette ble omtalt som «sør-politikk». I tillegg hadde kommisjonens rapport et eget kapittel om konsekvenser for det norske samfunnet, herunder spørsmålet om behovet for endring av forbruks- og produksjonsmønsteret i Norge, samt forslag til en omfattende omorganisering av forvaltningen av norsk sør-politikk.

Kommisjonen hevdet at fattigdom og det globale miljøet representerte de største utfordringene ikke bare for fattige utviklingsland, men for hele kloden. Miljøutfordringene ble fortsatt beskrevet som en kombinasjon av press på ressurser som vann, jordsmonn, beitemark og skog, sammen med forurensning og fare for forgiftning av luft, vann og hele atmosfæren. Klimautfordringene og farene for en global oppvarming nevnes også, men står ikke sentralt.

¹⁰ Kap. 5.1, side 148–9 i St. meld. nr.51 (1991–92).

¹¹ SADCC – Southern African Development Coordination Conference bestod i 1986 av 9 land i det sørlige Afrika (utenom Sør-Afrika og Namibia).

¹² Jeg var sekretær for kommisjonen, med permisjon fra CMI.

¹³ Norges Offentlige Utredninger NOU 1995: 5. «Norsk sør-politikk for en verden i endring».

Derimot uttrykkes stor uro i forhold til en mer uforutsigbar politisk utvikling, og en mer usikker verden der mange spenninger leder til voldelige konflikter. Fattigdommen og økende sosiale spenninger skaper grunnlag for konflikt, og det samme kan skje dersom miljøkonflikter får utvikle seg. Kommisjonens rapport er helt klar på at konfliktløsning og anstrengelser for varige fredsløsninger er helt essensielt i kombinasjon med all nødhjelpsinnsett. Dette var første gang konfliktløsning og fredsarbeid ble knyttet så sterkt til et utviklingsperspektiv.

Globalisering var et relativt nytt ord i 1995, selv om globaliseringsprosesser har skjedd siden tidenes morgen. Kommisjonen viste til en stadig raskere globalisering ikke minst innen kommunikasjon og teknologi. Men samtidig pekte den på sterke motstrømmer basert på kulturell identitet, så vel som mange lokale og regionale konflikter. I denne forbindelse omtaler rapporten de nye folkevandringene i form av fremmedarbeidere og andre på flukt eller på søk etter bedre muligheter: «Kommisjonen er overbevist om at internasjonale folkevandringer vil spille en stadig større rolle i nord/sør-relasjonene i årene som kommer. (...) Det er spesielt viktig at norsk politikk på dette feltet unngår å styrke fremmedfrykt og rasistiske holdninger.» Mye tyder på at kommisjonen var forutseende på dette punktet.

Kommisjonen var spesielt opptatt av det multilaterale systemet og behovet for å styrke FN både som felles forum og i deres koordinerende og normsettende rolle. Dette ble delvis oppfylt i ettertid gjennom vedtakene i FNs Hovedforsamling i 2000 om Tusenårsmålene, og mer nylig i 2015 om de 17 Bærekraftsmålene.

Kommisjonen trakk nye konklusjoner i sin vurdering av støtteordninger for norsk næringslivs engasjement i Sør. Den anbefalte ordninger som la vekt på investeringer i produksjon og varige arbeidsplasser, framfor selektiv støtte til norsk eksport av kapitalvarer. Spesielt ble det foreslått å opprette en ny ordning for statlige kapitaltilskudd for næringsutvikling i Sør. Dette forslaget ble i all hovedsak innfridd ved opprettelsen av Norfund i 1997.

Det mest omdiskuterte forslaget fra Kommisjonen tok utgangspunkt at norsk sør-politikk er langt mer omfattende enn bistanden. Den mente at sør-politikk var en integrert del av norsk utenrikspolitikk, og måtte omfatte alle sider ved relasjonene med landene i Sør. Derfor burde bistandsministerens rolle enten avvikles og underlegges utenriksministeren, eller helst burde det oppnevnes en utviklingsminister med et bredere ansvar også for nødhjelp, relevante handelspolitiske tiltak, deler av det globale miljøarbeidet, og de internasjonale nord/sør-forhandlingene. I ettertid fikk bistandsministeren ny tittel som utviklingsminister fra 1997, men uten særlig utvidet mandat. Posten ble avviklet helt etter regjeringsskiftet i 2013, og erstattet med en statssekretær med ansvar blant annet for bistandssaker.

Nyere temaer – fredsarbeid og konfliktløsning, migrasjon og kapitalflukt. Samstemthet?

Regjeringens stortingsmelding som skulle følge opp Nord-Sør/Bistandskommisjonen, kom i desember 1995.¹⁴ Denne avviste de mest omfattende forslagene fra kommisjonen, og la stor vekt på å fremme norsk næringslivs engasjement¹⁵. Miljø og naturressursforvaltning fikk en større plass i meldingen. Miljøutfordringene ble i all hovedsak knyttet til innretningen av bistanden, ikke ved at de kunne få andre konsekvenser for global eller nasjonal politikk.

Dette ble imidlertid den første stortingsmelding som tydelig understreket at fredsarbeid og konfliktforebygging var blitt en viktig del av Norges samlede utenrikspolitikk. I tråd med ekspertkommisjonens anbefalinger, skulle støtte til konfliktløsning heretter anses som en integrert del av norsk humanitær bistand og nødhjelp.

Etter regjeringsskiftet i 1997 og Hilde Frafjord Johnson overtok som utviklingsminister, tok det likevel flere år før det ble utarbeidet en ny omfattende stortingsmelding. Denne kom i 2004 som St.meld. nr. 35 (2003–2004) og het «Felles kamp mot fattigdom. En helhetlig utviklingspolitikk».¹⁶ Meldingen tok utgangspunkt i Tusenårsmålene som var vedtatt i FNs Hovedforsamling i år 2000. Hovedtesen i meldingen var å fremme en «mer konsistent utviklingspolitikk». Denne skulle omfatte både handelspolitikk, tiltak for næringsutvikling og gjeldslette, internasjonal miljø- og ressursforvaltning, i tillegg til en «mer målrettet og effektiv bistand».

Her fikk arbeidsmigrasjon for første gang bred omtale, og fredsbygging et helt kapittel. Likevel ble flyktningpolitikk og nødhjelp knapt nok omtalt, ettersom dette ikke var en del av utviklingsministerens ansvarsområde.

Et vanskelig punkt i alle meldinger som omtalte handelspolitikk og utviklingslandenes ønsker om bedre markedsadgang i industrilandenes markeder, har vært spørsmålet om hvordan Norge kan gi slik adgang for import i sektorer der vi beskytter vår egen produksjon ved høye tollbarrierer og subsidier. Spesielt gjelder dette landbruksprodukter, men lenge handlet dette også om tekstil- og konfeksjonsindustrien. Teko-industrien ble etter hvert nedbygget i Norge, og klarte en omstilling til mer konkurransedyktig

14 St.meld. nr. 19 (1995–96) «Hovedtrekk i norsk politikk overfor utviklingslandene».

15 Forslagene på dette området ble kritisert bl.a. av en av CMI's forskere, jf Odd-Helge Fjeldstad (1996): *Bistand og næringsutvikling*. Arbeidsnotat (WP 1996: 4), Chr. Michelsens Institutt, Bergen.

16 Jeg var seniorrådgiver i Norad og deltok i Utenriksdepartementets skriveteam som bistod ministeren i arbeidet med stortingsmeldingen, Jeg hadde da avsluttet min stilling ved CMI.

høykvalitetsproduksjon. Norsk landbruk er imidlertid fortsatt sterkt beskyttet mot import fra utviklingsland, med noen få unntak.

Disse temaene reiser spørsmålet om norsk politikk overfor de fattige utviklingslandene er konsekvent, eller om vår innenriks- og utenrikspolitikk spriker når vi tar hensyn til våre egne interesser og sikring av vår velferd og sikkerhet. Regjeringen Stoltenberg II nedsatte i 2006 et eget Utviklingsutvalg som skulle vurdere «mulighetene i praktisk politikk for å sikre økt samstemthet for utvikling». Utvalgets rapport i 2008¹⁷ inneholdt en lang rekke forslag til tiltak innen både handel, investeringer, finansiering for utvikling, klima og energi, migrasjon, kunnskap/teknologioverføring, og freds-, sikkerhets- og forsvarspolitikk. Her omtales for første gang betydningen av Statens pensjonsfond utland (SPU, bedre kjent som «Oljefondet») med forslag til hvordan dette kan bidra sterkere til utvikling, bl.a. ved å plassere investeringer i de minst utviklede landene.

Initiativet ble fulgt opp ved at det siden 2011 er blitt skrevet et eget kapittel i Utenriksdepartementets forslag til statsbudsjett, der regjeringen selv vurderer om politikken på de ulike områdene er «samstemt». I omtalen av forslagene fra Utviklingsutvalget skrev imidlertid regjeringen at «Arbeidet med å gjøre helheten i norsk politikk mer utviklingsvennlig er en krevende og langsiktig prosess.»¹⁸ Oljefondet (SPU) har ikke fått pålegg om å endre sin praksis i mer utviklingsvennlig retning, og forslag om dette er blitt avvist av både regjering og et stort flertall i Stortinget.

Den første utviklingsmeldingen som kom etter nytt regjeringsskifte i 2005 og Eirik Solheim overtok som utviklingsminister, var St.meld. 13 (2008–2009) i februar 2009 med tittelen «Klima, kapital og konflikt.» Denne fokusert sterkt på nettopp disse tre temaer, som den hevdet utgjør vesentlige globale utfordringer av avgjørende betydning for utviklingslandenes framtid. Meldingen hevet klimapolitikken høyt opp på dagsordenen, og viste bl.a. til skoginitiativet for å bevare verdens regnskoger.

Meldingen satte et nytt fokus på den illegale kapitalflukten fra mange fattige land. Både den økonomisk-politiske eliten og mange internasjonale selskaper unndrar seg skatt og plasserer pengene i internasjonale skatteparadiser eller på andre måter. Samtidig viste den til at migranter sender store beløp hjem til sine familier i opprinnelseslandet, til sammen nærmere tre ganger global bistand. Generelt vises det til at private kapitalstrømmer langt overgår den internasjonale bistanden. Også norske bedrifters investeringer var økt betydelig, og det halvstatlige Statoil betalte mer i skatt og avgifter til ett land, Angola, enn totalbeløpet for hele den norske bilaterale bistanden til Afrika. Utfordringene er

derfor ifølge meldingen å utarbeide internasjonale regelverk og benytte bistand og andre virkemidler som kan påvirke de store kapitalbevegelsene for utviklingsformål.

Det tredje hovedtemaet i meldingen handlet om væpnede konflikter og bekreftet ytterligere at utenriks-, sikkerhets- og utviklingspolitikken henger sammen. Her benyttes begrepet «sårbare stater» for første gang i slike meldinger. I «komplekse konflikter» kreves en kombinert innsats av utviklingsbistand og humanitær innsats kombinert med politiske og diplomatiske virkemidler, og i noen tilfeller som i Afghanistan også militære sikkerhetsstyrker og politi. Terrorisme-begrepet er likevel ikke særlig framhevet i denne meldingen, selv om det nevnes i likhet med internasjonal kriminalitet.

Oppsummering – hva er utviklingspolitikk i dag?

Den nyeste stortingsmeldingen, Meld. St. 24 som kom i april 2017 om utviklingspolitikk og bærekraftsmålene, ble tett etterfulgt 16 dager senere av Meld. St. 36 (2016–2017) om «Veivalg i norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk». Denne meldingen fokuserte bl.a. på sårbare stater i Europas nærområder, og kunne på dette området ses som en forlengelse av den førstnevnte. Det var veivalg-meldingen som sterkest understreket de raske endringene i relasjonene til de mange landene i relativ nærhet, illustrert ved krisen i Syria og Irak, de store migrasjonsstrømmene, og terroraksjoner fra organiserte bevegelser. Stortinget behandlet de to meldingene parallelt, men likevel hver for seg og uten en tydelig kombinasjon.

Verden – og Norge – er endret også på mange andre områder gjennom nyere tid. Klimatrusselen er blitt helt sentral. Nye stormakter som Kina og India, nye mellomstore makter som Brasil, Sør-Afrika og folkerike land som Nigeria, Indonesia og andre krever og får mer innflytelse på den globale arena. Folkevandringer og arbeidsmigrasjoner vil neppe la seg stanse helt. Verdens matproduksjon vil bli kraftig omorganisert, og Afrika kan bli storeksportør. Teknologi og robotisering vil kunne endre verdens industristruktur. For Norge kan oljealderen snart være forbi, mens Oljefondet (SPU) er en av verdens største investorer.

Denne artikkelen har vist hvordan det bredere utviklingsperspektivet har vært norsk politikk overfor landene i Sør, i hvert fall siden den første stortingsmeldingen om dette i 1975. I denne meldingen og de som fulgte bidro Just Faaland og miljøet av utviklingsforskere ved CMI med faglige innspill til retningen for norsk utviklingspolitikk. Temaene fra 1975-meldingen; handel med råvarer og industrivarer, investeringer og flernasjonale selskaper, teknologi og kapitaloverføringer, og ikke minst relativ makt og innflytelse over det internasjonale økonomiske systemet, er fortsatt aktuell politikk. Senere har særlig miljø- og klima, fred og sikkerhet, og folkevandringer kommet til. Begrepene

¹⁷ Norges Offentlige Utredninger (NOU 2008: 14) *Samstemt for utvikling?*

¹⁸ St.meld. nr. 13 (2008-2009), kap. 8, side 108.

globale fellesgoder og globale trusler viser at mange sider ved utviklingspolitikken må være en del av vår globale politikk, både utenriks og nasjonalt. Så gjenstår det å se om vi og resten av verden klarer å kombinere en politikk for globale fellesgoder med en politikk for å eliminere fattigdom og skape en likere verden, med samme muligheter for alle – en gang i en ikke alt for fjern framtid.

Judith og Just på konferanse i Roma, 1956.

Just i ivrig samtale med fagfeller under en konferanse i Roma i 1956.

Evaluering av samvirkebevegelsen i Kenya 1976:
Teamet har samtaler med et lokalt samvirke.

Just sammen med deler av det Kenyansk-Nordiske
teamet som evaluerte samvirkebevegelsen i Kenya.

Fra mottakelsesseremonien for Merdeka-prisen.

Juleavslutning i CMI i Gamle kalvedalsveg 12.
Just Faaland og Stein Rokkan utbringer en skål.

Just blir utnevnt til æresdoktor, University of Malaya, 2001.

Ved mottakelsesseremonien for Merdeka-prisen. Presidenten til høyre for Just Faaland i bildet.

Judith og Just ved en CMI-tilstelning i 2002.

Faaland-familien sammen i Malaysia.

Bernt Hagtvet

(f. 1946), statsviter, utdannet i Oslo, Bergen, på Yale og ved Nuffield College, Oxford. Forskningsleder ved Programmet for Menneskerettighetsstudier (MRP) ved CMI fra 1983 til 1994. Professor II ved UiB fra 1988. Fra 1994 Professor ved Institutt for statsvitenskap, UiO. Medutgiver 1981 av "Who Were the Fascists: Social Roots of European Fascism". Bredt forfatterskap om menneskerettigheter, demokratiteori, europeisk politikk, folkemord. Spaltist i en rekke aviser; Dag og Tid, Aftenposten, Dagbladet. Humanistprisen 1998, Formidlingsprisen UiO, 2009, Eilert Sundts Forskningspris 2017. Gjesteprofessor Yale høsten 2016.

«Har du det gøy, Bernt?»

Erindringer om Just Faaland
og Programmet for Menneskerettighetsstudier (MRP) ved CMI.

Til CMI kom jeg via sofaen øverst til venstre i biblioteksbaren i Hotell Bristol i Oslo. Hver gang jeg går forbi der i dag kommer det et sting av glede i mitt hjerte. Der satt høsten 1982 Just Faaland, blid og åpen, og Knut Erik Tranøy, den kultiverte og vennlige moralfilosofen jeg beundret – han hadde til og med vært min sensor til filosofi mellomfag i 1967.

Jeg skulle sjekkes ut. En utlyst forskningsleder-stilling ved Chr. Michelsens Institutt for Videnskap og Åndsfrihet hadde jeg søkt på. Mer enn 30 andre søkere, flere professorer, forstod jeg. Jeg var innstilt som nr. 1. Jeg var 37 år gammel. En viss ærefrykt kom over meg da det første høye smørbrødet kom på bordet. Saken var i grunnen avgjort. Jeg vet ikke om andre ble intervjuet. Begynne skulle jeg 1. januar 1983. Men siden jeg hadde en avtale med University of California, Irvine, for å undervise om europeisk fascisme der, ble vi fort enig om at jeg kunne komme til Bergen etter dette oppholdet.

Med en gang slo det meg: Her var to som ville meg vel. Og ikke bare det: De ville at jeg skulle utfolde meg. Dertil slo det meg at her var det lite byråkratisk sendrektighet. Utfold deg, men vær seriøs! Fleksibilitet, dynamikk – det var ordene som rant meg i hu. For en sjanse! Ja, alt her er det grunn til å fortelle at Just kom ofte uanmeldt inn på mitt kontor på Fantoft og spurte: «Har du det gøy, Bernt?» Det har jeg aldri opplevd på noe universitet.

Ante jeg også en viss glede hos dem, der jeg satt, ved at jeg hadde disse kontaktene i USA, ved Yale og i California? Begge to, Faaland og Tranøy, var internasjonale i sin orientering. Senere fikk jeg vite at Faaland hadde en bakgrunn fra Nuffield College, Oxford, der jeg var student i 1975/6.

Det ble en minneverdig lunsj.

Kjell Havnevik skriver i sitt bidrag i dette minneskriftet at Just hadde klare prinsipper om «langsiktighet, tverrfaglighet, frihet og nærhet i forskningen», og at han betonte «betydningen av genuint forskningssamarbeid». Alt ved starten av MRP var det klart at

disse prinsipper også ville gjelde det nye menneskerettighets-prosjektet Just stod fadder til.

Menneskerettighetsprogrammets tverrfaglige bakgrunn

CMI har alltid vært gode til å handle på tvers av faglige skiller – og raskt. Det har medvirket til at instituttet var så interessant. Andre steder i denne boken blir det fremhevet at Faaland mente DERAP neppe kunne bli organisert på et universitet på samme måte som på CMI.

Slik også med MRP. Et slikt forsøk på et universitet i Norge ville møtt massiv motstand, nettopp fordi et sikt senter måtte bli tverrfaglig. Og det er lett å peke på de langvarige debattene ved f.eks. UiO om senterdannelser vs. institutter. Universiteter er som skip i natten. Ofte flyter folk og idéer forbi hverandre i mørket og utstøter tåkesignaler. Dette poeng kan illustreres med hva som er skjedd ved Senter for Menneskerettigheter ved UiO. Etter en serie med direktører fra ulike fag, har Juridisk Fakultet fra i år av insistert på at det fra nå av bare skal tilsettes direktører med rettsvitenskapelig kompetanse. Slik blir snart SMR et helt vanlig institutt under Juridisk fakultet, med de farer for tilstivning og faglig innsnevring som dette medfører.

Menneskerettighetsstudier er kjennetegnet ved sitt objekt, ikke ved sine metoder. Menneskerettigheter må studeres normativt og deskriptivt med en vifte av tilnærminger i ulike fag: historie, statsvitenskap, antropologi, jus, økonomi, sosiologi, psykologi, filosofi og statistikk. Dette var en selvfølge ved CMI fra første stund, men altså ikke ved universiteter, som tenderer til å være mer disiplinorientert enn temafokusert. (Det finnes riktignok sentre ved UiO som tilfredsstiller krav til tverrfaglighet, f.eks. Senter for Utvikling og Miljø, SUM).

Hovedpoenget her er: CMI hadde en frihetsgrad og en ubyråkratisk linje som jeg merket fra første stund.

MRPs internasjonale bakgrunn

I dag er studier av menneskerettighetene en akademisk industri. Det var ikke tilfellet ved inngangen til 1980-årene. Her er det grunn til å fremheve CMI som en pionérinstitusjon.

Internasjonalt var det åpenbart at Jimmy Carters nye menneskerettighetsprofil som amerikansk president skapte et nytt klima, ja, en optimisme om et omskifte i internasjonal politikk, vekk fra steril kald-krigspolitikk og amerikansk «gun boat diplomacy». Debattene om ny økonomisk verdensorden bidro også.

Jan Egeland skrev sin bok, basert på hans mastergradsavhandling, om den lille makten (Norge) som kunne bli en stormakt menneskerettslig sett fordi norsk utenrikspolitikk var lettere å ko-ordinere enn f.eks. den amerikanske, og fordi Norge ikke hadde økonomiske interesser som la seg hindrende i veien for en robust menneskerettighetspolitikk. Det er, som alle forstår, meget lenge siden.

Det var en intellektuelt og politisk spennende tid. Interessen for menneskerettighetsarven juridisk og idéhistorisk, ikke minst fra akademisk hold, må sees som ledd i dette omskiftet i det globale intellektuelle og politiske klimaet. Vi merket dette fra første stund.

Et eksempel: MRP var ikke gammelt før FN vedtok en Barnekonvensjon. Gjennom et samarbeid med Redd Barna i Bergen fikk vi umiddelbart besøk av en fremtredende svensk jurist som stod sentralt i dette arbeidet. Her lå et tiltak som skulle danne mønster: Vi fikk grønt lys for å invitere folk med ulik bakgrunn til å komme som foredragsholdere. Just satte av 100 000 kroner til en egen post som skulle sette oss i stand til å holde en bred sliteflate mot allmennheten i Bergen og Norge.

Sakharov og Dalai Lama

Toppunktene kom vel da Jarle Ofstad fikk invitert Andrej Sakharov og Jelena Bonner til Fantoft i 1989. Ved middagen berømmet Ofstad Sakharovs vilje til å anvende vitenskapelige og rasjonalitetsfunderte metoder i arbeidet med å bygge ned spenningene i verden, illustrert ved hans berømte manifest for fredelig sameksistens. Da reiste Sakharov seg sakte og sa at ja, han ville forsvare vitenskapelige metoder i politisk arbeid. Men viktigere – det var han kommet til nå – var menneskets evne til moralsk forbedring. Vi har alltid et potensial til moralsk forbedring; vi kan alltid nå høyere. Mennesket er uendelig perfektibelt, sa han, kanskje med en ubevisst referanse til Condorcets essay om menneskeåndens uendelige perfektibilitet.

Seks måneder etter var Sakharov død. Jeg mener han hadde autoritet nok til å kunne blitt Russlands president om han hadde fått leve.

Med glede erindrer jeg også lange samtaler med Dali Lama sammen med Arne Tostensen. På MRP fikk vi også et ukelangt besøk av bl.a. Jack Donnelly, en av verdens ledende menneskerettighets-spesialister. Asbjørn Eide var ofte hos oss. Etter noen

innledende skjærmysler samarbeidet vi godt og stod bl.a. sammen om et Nobelsymposium om menneskerettigheter.¹

Blikk innad

Det var viktig for oss å se kritisk på egen hage. Lars Gule stod for en bred høring om den mye omtalte politivoldsaken i Bergen med Edvard Vogt og Gunnar Nordhus i sentrum. Den likte nok ikke erkebergenserne i huset, men de forholdt seg rolig.

I mange år var vi aktive i styret for Amalie Laksovs Minnefond for Menneskerettighetene. Fru Laksov hadde mistet sin mann Haakon og tre brødre i Auschwitz. Hun innstiftet et fond som vi bestyrte en stund sammen med sønnen Dan. Han ble senere en berømt matematiker. I 1942 ble Dan så vidt reddet da NS-folk kom til leiligheten deres i Dunkersgate i Oslo i november 1942 for å arrestere mor og barn.

Første pris gikk til Sagene skole i Oslo som hadde trosset terrortrusler og latt ikke-etnisk norske gå i 17. mai-tog. Senere prisvinnere var bl.a. Kristian Ottosen og Harald Ofstad. Vi brukte Fantoft til å holde seminarer og offentlige forelesninger. Just var meget positiv til slike tiltak.

Arven etter Chr. Michelsen

Med den faglige og intellektuelle profil som DERAP hadde, var det grunn til å forvente et ønske om et forskningsprogram om menneskerettigheter med relevans for utviklingsstudier.

Men det var aldri noe press i den retning. Faalands linje var at hver og en måtte ha frihet til å velge tema etter eget ønske og egen kompetanse.

1 Et forsøk på å aktualisere denne politisk-sosiologiske arv i debatten om menneskerettighetenes realiseringsbetingelser gjorde vi i Asbjørn Eide & Bernt Hagtvat (red.) *Human Rights in Perspective: A Global Assessment* (Oxford: Blackwell 1992). Dette var et Nobelsymposium, nr. 74. Direkte inn i MRPs profil gikk ikke minst bidraget til Bård-Anders Andreassen, Hugo Stokke og Alan G. Smith om målemetoder for å vurdere respekt for sosiale og økonomiske rettigheter, ss. 152–268.

Jeg mente at å bidra til å levendegjøre Stein Rokkans politiske forskning måtte være del av oppgavene ved CMI. Jeg forestod oversettelse av hans mest innflytelsesrike essays i boka i Stat, nasjon, klasse. (1987). Det er blitt en lærebok som har stått på pensum siden. Dessuten samleverket *Mellom politikk og kultur* (red. Bernt Hagtvat) utgitt av Ad Notam i 1992 med undertittelen Stein Rokkan som forskningsinspirator og politisk sosiolog.

Dessuten lå det under, også fra MRPs inspirasjons-kilde i styret, Leif Holbæk-Hanssen, en påminnelse fra Chr. Michelsen om den «fjerde oppgave». I sitt testament maner 1905-statsministeren til studier av betingelsene for fred og fordragelighet mellom klasser og nasjoner. Ingen samfunnsgruppe har monopol på sannheten, toleranse er derfor en livsbetingelse for fred, sier han.

Her ligger et frapperende moderne program. Var Michelsen skremt av Arbeiderpartiets flørt med den leninistiske kommunisme i Komintern og de allmenne klassespenninger på 1920-tallet? Det spiller ingen rolle: Chr. Michelsen viste seg med denne testamentariske programformuleringen som en moderne opplysningsrepresentant og demokrat. I dag er det lett å se hvordan Michelsen fra det høye nord foregrep kjernen i FNs Universelle Menneskerettighetserklæring av 1948: lik adgang til rettigheter, gjensidig respekt.²

MRP må sees også som en forlengelse av denne viktige siden av arven etter Michelsen. CMI var forpliktet på humanistiske studier. Litt for tidlig og litt for lett slapp instituttet sitt Humanistiske Seminar. Det var nettopp et forsøk på å levendegjøre humanistiske perspektiver i den løpende offentlige samfunnsdebatten. Her mener jeg CMI kan besinne seg og ta opp igjen denne fine tradisjonen. Interessen for intellektuelt alvor er stigende.

Langsiktige betingelser for menneskerettighetsrespekt

Med Stein Rokkan som en ruvende bakgrunnsskikkelse på instituttet – han var også min lærer på Yale – var det åpenbart at vi måtte ha et bredt historisk og filosofisk forankret forskningsprogram om de sosiale, økonomiske og politiske betingelser for regimer med respekt for demokrati og menneskerettighetsnormer. Eller som Rokkan ville sagt det: studiet av faser og sekvenser i utviklingen av stemmeretten («politisk medborgerskap») i massedemokratier.

Her er starten av skissen som strakk kjølen til Programmet. Den gir noe av stemningen og vår profil:

Kashmir, Katanga, Biafra, Bangladesh, Vest-Sahara –årene etter av-koloniseringen har til fulle vist hvilke enorme problemer statsbygging og territoriell konsolidering reiser i Den

2 Vi prøvde å aktualisere denne dimensjonen ved menneskerettighetsarven i antologien Bernt Hagtvat (red.) *Menneskerettighetene som forskningstema og politisk utfordring. Internasjonale perspektiver. 1948–1988. FNs menneskerettighetserklæring* (Oslo: Ad Notam, 1988). Med en gang anla vi internasjonale perspektiver og fremla alt i januar 1984 en større artikkel på Ustaoset-seminaret i politisk teori: Finnes det internasjonale forpliktelser? Noen idehistoriske og argument-teoretiske momenter. B.-A. Andreassen, Bernt Hagtvat, Hugo Stokke.

tredje verden. Lokale detaljer varierer, men de strukturelle likhetstrekk i løsrivelsesforsøkene er åpenbare: Det har dreid seg om konflikter med rot i religiøse og etniske spenninger, ofte forsterket regionalt og gjort enda mer u håndterlige av språklige skiller og dyp sosial og økonomisk ulikhet. Politisk og sosial mobilisering fra nye befolkningslag har øvd trykk mot uferdige institusjoner. Krisene har hopet seg opp og gjort økonomisk planlegging vanskelig, stabilitet et fromt ønske. Klasser med karakter av å være sosiale restkategorier etter koloniherrne har ikke latt seg integrere i de nye sosiale og politiske felleskapene. Økonomiske bånd har stilt seg hindrende i veien for krav om politisk og økonomisk selvstendighet. Resultatet har vært diktaturer av ulikt slag, fra det rene barbari i Uganda til tradisjonelle militærdiktaturer i Latin-Amerika.

Bare unntaksvis har demokratier av vestlig modell kunnet oppstå og overleve. Hvorfor?³

Dette programmet ble utmyntet i fire spørsmål:

1. Hva vet vi om de politiske, sosiale, økonomiske og kulturelle, kort sagt, de *strukturelle* betingelser for virkeliggjøring av rettighetsidealene, her forstått som både politiske, sivile, sosiale og økonomiske rettigheter?
2. Hva er vilkårene for at det skal oppstå *regimer og rettssystemer som gjør rettighetsrespekt til en akseptert, rutinisert del av politisk praksis og økonomisk planlegging?*
3. Hvordan dreie *internasjonalt utviklingsarbeid i retning av å tilfredsstille økonomiske og sosiale rettighetskrav med bibehold av politisk og sivile rettigheter?*
4. Hvordan gjøre rettighetsvernet til en virksom del av *forholdet mellom nasjoner?*

U-landsprofil?

Så – fikk vi en u-landsprofil? Etter mitt syn, ja. En ting er den faglige profil som mine studenter eller folk som var tilknyttet MRP utviklet. Flere av dem ble fremragende utviklingsforskere – den altfor tidlig døde Tor Skålnes, Bård-Anders Andreassen, Hugo Stokke, Elin Skår, Lise Rakner, Siri Gloppen og Lars Gule er blant dem.

Like så viktig er det store årboksprosjektet om menneskerettighets-situasjonen i norske samarbeidsland.

Før vi kommer dit, noen ord om finansene. Fra første stund hadde vi et finansieringsproblem ved MRP. Umiddelbart lærte jeg ordet «residualfinansiering» av Just. På norsk betyr det underskudd. Med hans erfaring fra prosjektsøknader fikk vi

³ Bernt Hagtvet, Forskning om menneskerettigheter i Norge. CMIs rolle og fremtidsoppgaver – et forslag til forskningsprogram. Arbeidsnotater MRP, nr. 4, 1984.

beskjed om å søke de store amerikanske stiftelsene Ford og Rockefeller. Vi så gjorde – uten nevneverdig resultat.

Vi hadde en stri tårn med å komme inn på statsbudsjettet. Bare en linje ville gjort lykken. Den fikk vi til slutt etter at Jarle Ofstad og jeg nærmest hadde slått leir foran departementsdørene på Victoria Terrasse. Bare måneder etter jeg tiltrådte oppsøkte jeg Oscar Wærnø i UD og fikk fra han og Kirsten Ohm 150 000 kroner til MRP. Det var *a shot in the arm*.

Så viste det seg at det var en åpning på bistandsfeltet. CMI fikk gjennomslag for et prosjekt med årbøker om menneskerettighets-respekt i de norske samarbeidslandene. Første utgave kom på norsk i 1985; i 1986 både på norsk og engelsk. Fra 1994 er årbøkene utgitt i Nederland. Forlagene har variert, Engel, Nijhoff, Kluwer. Fra 1989 het verket Human Rights in Development (ikke utgitt i 1992).

Årboksprosjektet viste seg å være en god finanseringskilde, samtidig som det var nyttig faglig. Det lå på et krysningspunkt mellom utviklingsøkonomien og studiet av hele rettighetsfeltet.

Har vi rett til å kreve respekt for menneskerettigheter i u-land?

Kanskje er det tillatt å si at prosjektet bidro til et aldri så lite gjennombrudd. Her er historien: Da vi innkalte til offentlig presseseminar i Oslo da førsteutgaven av årboka kom, fikk vi beskjed fra Departementet for Bistand at ingen offisielle representanter for departementet skulle komme. Så vidt jeg husker var det presseansvarlig Halle Jørn Hanssen i departementet som fikk meldingen fra øverste politiske hold.

Bakgrunnen var enkel å forstå. Fremdeles var det politisk betent å komme til u-land og kreve respekt for menneskerettighetene. Fra en høytstående representant fra Departementet med politisk formativ periode på 1950-tallet, var budskapet klart: Med hvilken rett har vi i Vesten til å komme med krav til andre land med en totalt annen kultur og til land som endog har lidd under europeisk kolonialisme – med hvilken rett kan vi forlange etterlevelse av et normsett som, ja, oppstod det ikke i Vesten?

Vi følte paternalisme-anklagen ramme oss, og jeg ble minnet om Jean-Paul Sartres forord til Franz Fanons bok Jordens fordømte. Der er nettopp denne dom over vestlig skinnhellighet kraftfullt formulert. Sartre på sin side ender opp som apologet for de verste regimer nettopp fordi vi ikke har rett til å kritisere dem, gitt historiens erfaringer. Håpløst etter mitt syn.

Denne holdningen avtok fort. Jeg husker vi svarte med et sitat fra nobelprisvinneren Wole Soyinka. Kjernen i hans svar på denne kulturelismen kan formuleres slik: Så, menneskerettighetene er «vestlige»? Merker dere ikke at det nettopp er de verste despoter

her som argumenterer slik? Er det slik å forstå at vi afrikanere ikke trenger forbudet mot tortur, kravet om frie valg, ytringsfrihet, åndsfrihet? Eller ikke fortjener dette? Ser dere ikke at dere går tyrannene til hånd med slike argumenter?

Jeg tror det er riktig å si at CMI og MRP bidro til at slike holdninger ble illegitime. Europeisk imperialism kunne ikke brukes som unnskyldning for u-landsdespotier. U-land skulle holdes ansvarlig for de samme sivilisasjonsstandarter innenfor det politiske og sivile rettighetsfeltet som andre. Det dreier seg om konvensjoner som også u-land har forpliktet seg på.

Anklagen om vestlig paternalisme knyttet an til debatten om hvor «universelle» menneskerettighetskonvensjonene er. På 1990-tallet kom debatten om «asiatiske» verdier og en ny runde i ordskiftet om kulturel relativismen. På MRP fulgte vi intenst med på den. Senere, da jeg kom til UiO, holdt Tore Lindholm og jeg et hovedfagskurs på Institutt for statsvitenskap om disse tema, en direkte følge av tiden på CMI.

Avslutning om det CMI som var

Just Faaland sluttet på CMI i 1988. Etterpå ble han tilknyttet internasjonale institusjoner i Paris og Washington, DC. Han mottok oss begge steder. Han hadde sans for å skape hygge som kunne lede inn i de gode samtaler og utvunget idéutveksling. I Paris var dette en idyllisk restaurant på en dalside over Seinen hvor vi ble traktert etter franske gourmet-standarter. Og i Washington, hvor han bodde i Watergate-bygningen, var det en klubb der alle kjente ham. Han fortalte at hver morgen kom vaktmestre og hev ut uteliggere som hadde varmet seg på risten over lufteanlegget. «Det er ikke et sosialdemokrati», sa han stille.

Da Henrik J. Lisæth ble direktør var Just Faalands CMI historie, oppdragsinstituttets jernhårde tid var kommet. Budsjetter var Lisæths felt, ikke intellektuelt arbeid. Det første han gjorde var å kutte den ekstrabevilgning fra Faaland som satte oss i stand til å arrangere en serie med offentlige gjeste-forelesninger til Fantoft. Åpenbart skulle MRP mer og mer finansieres på samme måte som DERAP. Problemet var at det ikke fantes noe «marked» i noen rimelig forstand for studier av menneskerettigheter. Det stod klart for Just hele tiden. Vi måtte finansieres på annen måte. Hvilket vi – og han – på sett og vis klarte. Jeg søkte meg til Oslo, og tiden med Just fremstod mer og mer som en solbelyst slette av glede og inspirasjon. Men fortid. Jeg forblir ham takknemlig livet ut.

«Har du det gøy, Bernt?»

Mitt første møte med Just Faaland var da jeg ble innkalt til intervju etter å ha søkt på stilling som sekretær ved CMI. Intervjuet fant sted i Gamle Kalvedalsvei 12, og intervjugruppen bestod av 3 personer. Leder for intervjuet var Carl Anonsen, mens de 2 øvrige lyttet – disse var Just Faaland og Per Tveite. Jeg ble tilbudt stillingen, og det var starten på 13 fantastiske år, med spennende arbeidsoppgaver og et flott miljø.

Det tok ikke mange dagene å forstå at denne Just – som jeg ble bedt om å kalle ham – var et arbeidsjern – ja – men han hadde også en varm og omsorgsfull personlighet som kom oss alle til gode.

Selv om mine arbeidsår ved CMI ligger 40 til 50 år tilbake i tid, har jeg minner fra disse årene som vil være med meg resten av livet. Det gjelder spesielt de første årene da vi hadde kontorene i Gamle Kalvedalsveien.

Vi var en liten gruppe, med Just i spissen, som skulle bygge opp DERAP, og det gjaldt å tiltrekke – i første omgang – økonomer med interesse for utviklingsland. Staben økte langsomt, og de nye fant seg fort til rette i det gode miljøet.

Min oppgave er å forsøke å beskrive Just som sjef og person i arbeidslivet sett fra mitt ståsted. Jeg har tenkt mye på denne perioden i livet mitt, og vil ta frem 3 episoder som jeg synes beskriver personen Just slik jeg kjente ham:

Just krevde mye av sine medarbeidere, men var raus med ros. Det inspirerte selvsagt til å yte maksimum. I mitt minne er det spesielt en historie som sitter fast. Jeg tror det var representanter for UD som reiste rundt til forskningsinstitusjoner i Norge, i håp om å få kuttet bevilgningene – og spare penger. Det ville ikke Just høre snakk om. Jeg var regnskapsansvarlig for DERAP, og fikk beskjed om å legge frem budsjett og regnskap som viste med all tydelighet at hver eneste krone vi mottok var nødvendig. Vi jobbet nesten dag og natt før Just var fornøyd. Og så kom inspektørene. Det tok sin tid før de var ferdige, og så kom resultatet. De opplyste at bevilgningene for neste år ville bli noe *høyere*! Vi klarte å holde oss alvorlig til de var ute av hørevidde, men da ble det noen gledeshyl.

Just utfordret ofte sine medarbeidere. Én episode husker jeg veldig godt. Det skulle avholdes et seminar på Østlandet, nord for Oslo. Jeg skulle være med for å bistå med referat fra møtet. Når alt var klart tok Just meg til side og sa at jeg måtte møte Haakon Lie i Oslo og reise sammen med han videre til møtestedet. Jeg ble jo vettskremt med tanke på å underholde denne mannen, som var kjent for sin skarpe tunge, men Just bare feide det bort med et «det går så fint så». Jeg møtte Lie på stasjonen i Oslo, fortalte hvem jeg var og at vi sammen skulle reise videre.

Jeg hadde ikke trengt å være nervøs. Haakon Lie snakket i ett hele veien, det eneste jeg hadde å gjøre var å nikke og smile, selv om jeg ikke skjønte stort av det han sa. Ansiktet til Just etterpå fortalte tydelig at det var dette han visste – men han regnet med at jeg trengte utfordringen.

Just hadde mange fine egenskaper også utenfor det faglige. Et minne som understreker dette er hans hjemkomst fra en av sine mange reiser til Malaysia og kom på kontoret med armene fulle av orkideer. Disse hadde han fraktet hele veien og via diverse mellomlandinger, og fordelte buketten på den kvinnelige delen av staben.

Å si at vi var målløse er ingen overdrivelse! Hvem ville vel gjort noe lignende?!

Just reiste mye og fikk utrettet mye. Han ga meg permisjon slik at jeg kunne reise til New York for et år sammen med familien – og deretter forlenget permisjon slik at jeg kunne forsøke å etablere meg i Spania. Takket være den trygghet dette ga meg, klarte jeg både å lære meg språket og å finne et arbeid som jeg har stortrives med i alle år frem til jeg ble pensjonist.

Jeg har vel aldri fått takket Just nok for at han i sin tid ansatte meg ved DERAP, for alt han lærte meg i årene jeg arbeidet der – både faglig og ikke minst at han ga meg troen på meg selv. Men jeg tenker ofte på det og sender mine tanker til en person jeg har enorm respekt for – både faglig og ikke minst menneskelig.

Björg Tvedt

sekretær og regnskapsansvarlig på CMI, 1967–1980

Rounaq Jahan

Phd Political Science, Harvard 1970. Present Distinguished Fellow at the Centre for Policy Dialogue, Bangladesh. Professor at Columbia and Dhaka Universities. Research Associate Harvard and Chicago Universities. Head Women's Programs at ILO, Geneva and UN APDC, Kuala Lumpur. Author of numerous books, articles and contributions in mass media on politics, women, gender and health. Radcliffe Graduate Society Award, Harvard 2008. Present Convener of Bangladesh Health Watch, Board of Trustees of Research initiatives, Bangladesh and Advisory Board, Human Rights Watch: Asia.

Remembering Just Faaland

I met Just Faaland in the early 1970s in Dhaka through our mutual friends Professor Abdur Razzaq and Professor Mosharraf Hossain. Though I was much younger in age and was not an economist I was brought into the circle of these well-known economists and policy makers by my teacher Professor Abdur Razzaq whose house and dinner table attracted interesting people from different professions and different age groups. Kamal and Hameeda Hossain, Rehman and Salma Sobhan, Mosharraf and Inari Hossain and myself were regular invitees to breakfasts and lunches Professor Razzaq used to host. I became a lifelong friend of these regular guests and through them I met others who also became my lifelong friends. Just was one of those friends.

I did not have professional or official interaction with Just during this time. Just was the Resident Representative of the World Bank and I was an Associate Professor of Political Science in Dhaka University. I was primarily involved in teaching, doing research and administration as the Chair of the Political Science department. I had pioneered survey research on voting behavior and on members of the Parliament. I had also initiated research on gender issues. My interactions with Just were mostly in social occasions where we generally conversed about my research on politics. Since I was the only political scientist doing research and writing on politics my research and writings generated a lot of curiosity and interest in our circle of friends. Just was also very interested to learn about my research findings and encouraged my work.

I first visited Chr. Michelsen institute (CMI) in 1978 for a few days. I was then going to a meeting in Rome and Just invited me to come to Bergen for a few days and give a seminar on Bangladesh. He was already building CMI as a resource center on Bangladesh. I met Eirik Jansen at CMI who had started his Ph.D. thesis on Bangladesh. On that visit Just invited me to spend a summer at CMI to devote time exclusively in writing up my research findings. What was so remarkable about Just's offer was the complete freedom he gave me in choosing my topic and the complete trust he demonstrated that I would deliver a good output. I did not have to send him a research proposal or work plan.

I spent the summer of 1979 at CMI, which I found to be an ideal place for concentrated writing. CMI was then located at Fantoft which was a bit far from town.

Visiting researchers stayed in the building. So I could spend my evenings working in the library. I produced two working papers, one on local power structure and mobilization of vote in the 1979 parliamentary election in Bangladesh and another on public policy, women and development. I presented both papers in seminars at CMI and of course Just made sure that all of his CMI colleagues would attend the seminars.

CMI under Just's leadership was a very integrated and lively place. Researchers from different disciplines – economics, anthropology, political science, demography – and different regional interests – Asia as well as Africa – met together during lunch hour and seminars and had lively discussion and debate. The library and the librarian was an excellent resource. Any document I wanted was produced in minutes.

Just provided not only intellectual support. He was also keen that the visiting researchers were exposed to Norwegian culture and way of life. He used to invite us regularly for dinner to his house. The poached salmon and cucumber salad Judith made for dinner is the best salmon I ever had in my life. He requested his colleagues such as Eirik Jansen and Jan Isaksen to drive us around to show the mountains and fjords. I met other researchers at Bergen and Oslo. These interactions were so pleasant that they laid the foundations of my lifelong trust in entering into research cooperation with Norwegian institutions and receiving funding support without any hesitation.

Between 1982 and 1990 I spent time outside Bangladesh working for the United Nations first in Kuala Lumpur and then in Geneva. In 1990, I was invited by the UNDP to work on a review of the Flood Action Plan (FAP) in Bangladesh. The FAP had already become highly contested with environmentalists being very critical of the plan and the planners and engineers being very supportive. I accepted the invitation to be a member of the review when I found Just Faaland would be the Team Leader. During the month long work I was again struck by Just's rare quality of head and heart. He wanted to bring together the two contending sides to a consensus position. He worked day and night in conversations proposing different options. His understanding of the political economy of the Flood Action Plan was superb. He was not bothered by technical solutions. Rather he wanted to see how the losers could gain more and how much the winners would give up. We finally came up with a report which was acceptable to all sides. This was possible thanks primarily to Just's efforts and negotiations.

The last time I saw Just was again in Bergen in 2012. I was then collaborating on a research project with CMI and I went to Bergen to present the research findings. Just invited us, Rehman Sobhan and me, for tea in his house. We were very happy to see him because on a previous visit in 2011 we could not meet him because of his illness. When we went for tea, we found Judith wearing a pearl necklace that Mosharraf Hossain has given her decades ago. She laid out a fine table with a lot of care. The tablecloth was

from Bangladesh. She poured tea from fine china and had lovely cakes. Their son and grandchildren later came for a visit. We talked about Bangladesh and the world. Just insisted on driving us back to our hotel. He looked his old self, very strong and lively. I very much cherish my last memory of Just and Judith, so hospitable, gentle and so full of life.

Etter å ha hatt gleden av å få arbeide for Stein Rokkan, som dessverre døde altfor tidlig, ble jeg spurt av Just om jeg kunne begynne på Instituttet, som da akkurat hadde flyttet til Fantoft. Og der ble det mange gode år. Justs kunnskapsrikdom og effektivitet er beskrevet av mange andre bidragsytere, men jeg kan bidra med noen gode minner sett fra mitt ståsted.

Hans manuskripter skulle helst skrives ut med en gang, selv om en del andre ting lå på pulten og ventet på «fullbyrdelse». Men Justs vennlighet, gode ord og takksigelser gjorde jo at man gjerne satt igjen, eller stakk innom i helgen for å bli ferdig. Å dechifrere hans manuskripter var jo litt av en utfordring, men forstørrelsesglass var en hjelp – det var utrolig hvor mye en kunne få plass til på en enkelt linje!

Styremøtene skulle forberedes med alt det innebar, og jeg ble bedt om å ta referat. Det gjorde jeg etter beste evne og fikk skrevet et utkast etter møtet. Da Just neste dag gikk gjennom referatet takket han og sa det var til god hjelp. Men, da jeg fikk det reviderte referatet i retur var der mange innskudd, strekninger og omkalfatringer! Typisk nok var han takknemlig og roste innsatsen.

Justs kone Judith hadde stor betydning for Just. I og med at de hadde bodd sammen rundt om i verden, så ble Judith alltid nevnt i brev til forskere, professorer og størrelser Just korresponderte med. Judith var også oppmerksom mot oss sekretærer: jeg husker vi satt en hel helg med et artikkel som skulle være ferdig på mandag, og da kom Judith opp på kontoret med en nybakt kringle til oss som en liten oppmuntring!

Justs oppmerksomhet overfor sine medarbeidere må også nevnes. Han hadde gjerne med presanger til oss sekretærer etter reiser og til jul. Og var det mye å gjøre på kontoret og tidspress, så kom det: «*keep smiling!*»

Kunnskapsrikdommen og hans vennlighet og interesse for våre barn og familier var imponerende. Uansett hvor travelt det var tok han seg tid til å spørre hvordan det gikk med våre barn, og han klarte å holde styr på hvem som var hvem!

Marianne Serck-Hanssen
sekretær på CMI, 1978–1998

Just Faaland's contributions to the socioeconomic development of Malaysia

The New Economic Policy (NEP) 1971–1990 and beyond

Introduction

Just Faaland's (JF or Just as he was popularly called in Malaysia) everlasting contributions to the economic and social development of Malaysia was the New Economic Policy (NEP) 1971–1990. This was an affirmative policy formulated after the racial riot of 1969. He and the Malaysian government, in ensuring that the benefits of economic growth are shared equitably among all Malaysian races, have since shaped Malaysia's economic development policies. This commitment is built upon the premise that greater equity in the distribution of income, assets, employment and opportunities for wealth creation is essential for sustained economic growth as well as for the maintenance of social and political stability and for the creation of a Malaysian national unity in diversity of the various divisive multi-races of Malaysia.

The development strategy of maximum growth with simultaneous maximum reduction in inequality (not growth first and distribution later according to the trickle down *laissez-faire* theory of development prevalent in the 70s) was devised by Just on his own initiatives after the deadly 1969 racial riot. The detailed strategy and policy prescriptions are encapsulated in the Second Malaysia Plan document 1971–1975. The period of the NEP was 20 years to 1990. However, as it will be shown, variations of the NEP were extended from 1990 to the present. In 1971, Just was the head of the Harvard Economic Advisory Services to Malaysia, which was funded by the American Ford Foundation. He carried the official title of Economic Adviser to the Second Prime Minister of Malaysia, Tun Abdul Razak, and was stationed with the other international experts under him in the Economic Planning Unit of the Prime Minister's Department. According to Just, "The central objectives of the NEP have had the full accept of successive

Rais Saniman

Entrepreneur in Kuala Lumpur Malaysia. Visiting scholar and Senior Consultant at the CMI. Co Author of "Growth and Ethnic Equality" with Just Faaland and Jack Parkinson. Member of the UMNO Supreme Council under Tun Razak, second Prime Minister of Malaysia. Co-founder of the University of Kebangsaan, the National University. Acting Chief Economist of the Bank Negara (the central bank of Malaysia) Visiting professor of the University of Malaysia. Ph.D. from George Washington University and Fulbright Scholar. Rais Saniman has written widely and has many papers to his name.

Governments to this day, but they have been pursued with varying determination and consistency.”¹ The varying consistency and determination refers to the apparent conflicts between the growth objective versus the restructuring objective as hypothesised by economic theory in the 70s. However, Malaysia has been pragmatic in its approach to the two central objectives. When the economy was strong, both objectives were given equal emphasis. However, when growth was weak, focus was given to growth with the restructuring objective held in abeyance. However, the restructuring objective has never been abolished to this day.

The quote also reflects what many observers believe to be the greatest contribution of Just, namely that the NEP theoretical framework formulated by him, formed the underlying basic structure and foundation of the subsequent series of Malaysia's Five Year Plans from 1971 onward. Malaysia today is implementing its 11th Malaysia Plan (2016–2020) and is targeting to become a developed country by 2020. That is how confident Malaysia is in its development planning using the basic alternative Faaland development formula. The continuous running themes in all the ensuing Malaysian Five Year Plans are *maximum economic growth with simultaneous maximum reduction in inequality to achieve a racially balanced economy*. He specifically designed the policy to directly break the embedded Malaysian racial socioeconomic inequality mould that was one of the worst in the world. This was the legacy of the colonial apartheid against the *Bumiputeras*. *Bumiputera* or *Bumiputra* is a Malaysian term to describe Malays and other indigenous peoples of Southeast Asia, and is used particularly in Malaysia. The term comes from the Sanskrit and later absorbed into the classical Malay word *bhumiputra*, which can be translated literally as “son of the land” or “son of the soil”.

Just's proposal was against the stance of the prevailing vogue *laissez-faire* theory of development of the day. The various Five Year Plans prior to the introduction of the NEP were all based, just like in the British colonial days, on free market planning with strict non-government intervention in the economic development process. The leading free market economists and institutions of the 70s and earlier were recommending that the racial economic problems should be tackled indirectly via the price system and not via active government intervention as suggested by Just. According to the theory, one should get the growth going first and then distribution would take care of itself through the market system. This would ensure maximum allocation of resources with minimum wastage, so the theory went. In addition, they said that the focus on inequity would stunt and slow down economic growth to the detriment of the economy and the general wellbeing of the populace. Just's methodology and proposal therefore ran smack

1 Just Faaland: *Quo Vadis NEP*, Kuala Lumpur 27th October 2008 (Internal unpublished paper).

against the economic fad of the day. It was seen by them that Just's policy proposal was a foolhardy approach that would ruin Malaysia. It was untested anywhere in the world and it had no precedence. Fortunately, the Prime Minister backed Just. As it turned out by the empirical evidence of the consequent successful performance of the Malaysian economy since 1971, it was an exceptionally farsighted and bold innovative path breaking approach for Malaysian development.

Although Just's official assignment ended with the termination of the Second Malaysia Plan, he continued to visit Malaysia practically on a regular basis from time to time to follow up and monitor the performance of the economy until his health would not allow him to travel. He therefore continued to be involved with the Malaysian planning process under subsequent prime ministers, the last being under the premiership of Tun Abdullah in 2003–2009. Just was then appointed by Tun Abdullah as his Economic Adviser and was involved in the drawing up of the 9th Malaysia Plan 2006–2010. Tun Abdullah also visited CMI in Bergen a number of times at the invitation of Just.

The current Prime Minister, Dato' Sri Najib, in his various public pronouncements, says that he will continue variations of the NEP policy for Malaysia, namely growth with equity, consistent with the internal and external international conditions. Many attempts over the decades have been made to abolish the NEP and substitute it with other socioeconomic policies of the Washington Consensus type. However, the debates on balance have been in favour for the continuation of the NEP type of policy. The core elements of the NEP specifically meet the demands to ameliorate the still prevailing severe ethnic socioeconomic inequality situation in the country. At best, the NEP has been tweaked, but not abolished.

This paper will attempt a somewhat in depth analysis of Just's NEP, given the constraints of the length proposed by the editor, to show that it was decades ahead of the curve. It will be shown that NEP was based on a ground-breaking alternative theory of development opposed to the *laissez-faire* theories of development of the day. It will also be pointed out why the NEP has lasted for so long and why variations of it will be extended into the future until the Malaysian public perceives that the country has achieved some semblance of satisfactory ethnically balanced development. The paper will trace the structural evolution of the policy, variations of the same theme under the various governments to 1990 when it expired, and why it was thereafter adopted beyond 1990 in varying forms. The paper will examine the lessons of experience of implementing the NEP for this country. The paper will postulate the possibility of implementing such a policy with local adaptations for other countries with similar ethnic economic problems. I conclude with various expressions of appreciations to Just and his family by the ex-

Prime Minister Tun Abdullah and the current Prime Minister Dato' Sri Najib and the government of Malaysia for his work on the NEP.

The structure of the NEP and why it was introduced after the racial riots of 1969

To understand why the NEP was introduced, it is necessary to understand some of the crucial main features of the contextual background in which it was introduced.

The racial makeup of the Malaysian population

Malaysia has always been a multiracial country, with the Malays and the Bumiputeras, collectively named as Bumiputeras, being the dominant component of the population. They roughly constitute about 60% of the population, while the Chinese make up about 23%, the Indians 10% and others including foreigners the rest. The ratios change over time due to different birth rates of the racial groups. The fact is the Bumiputeras have and will always continue to be the numerically dominant race followed by the Chinese, Indians and others respectively. The Malays predominantly inhabit Peninsular Malaysia, while the Bumiputeras are the majority population in Sabah and Sarawak. The Chinese are distributed quite uniformly across the country but the majority live in the rich states of Peninsular Malaysia. The Indians are also predominantly in Peninsular Malaysia. The Europeans and other Westerners who have been historically the traders, planters and miners are concentrated in the coastal areas, in the ports, and in the capital Kuala Lumpur. In 1969, the total population of Malaysia was about 10.8 million and in 2016, the total population stood at 31.7 million.

Ethnic economic imbalances

The main problem in the 70s was that the Malaysian economy had a dualistic structure. Massive accumulated wealth in the modern sector existed side by side with mass rural poverty and underemployment in the traditional sector. Most Bumiputeras worked and lived in the traditional rural low productivity sector, while most Chinese and the Westerners controlled the supply chain of the modern high productivity sector, with the Indians located in between. The economic gaps between the rich non-Bumiputeras and the Bumiputeras were too wide. To compound the strain, the gaps had been widening since Independence in August 1957. The Bumiputeras who made up more than half of

the population had received less than one third of the increase in GNP, which accrued from growth in the economy in the period from Independence up to the riot of 1969. The momentum had therefore been building up instead of being diffused by the post-Independence economic policies. The problem had taken on an ugly racial dimension.

In general, the socioeconomic situation, according to Just, was that (1) the average Bumiputeras had a lower standard of living than the average non-Bumiputeras. (2) Bumiputeras formed a much higher proportion of the population in rural areas than in towns. (3) Bumiputeras populated the relatively poorer States. (4) Bumiputeras formed a higher proportion of the work force in low productivity traditional agriculture and lower proportion of the work force in high productivity modern industry and commerce. (5) Within given industries and enterprises Bumiputeras – as compared to non-Bumiputeras – typically held lower-echelon positions. (6) Bumiputeras owned or have property rights over only about a third of land under agriculture cultivation. (7) Bumiputeras had a significantly lower share of ownership of industrial and commercial capital.

In sum, the Bumiputera population, although superior in number, found themselves at the bottom of the Malaysian socioeconomic ladder in the pre and post-Independence era compared with the non-Bumiputera population who were mainly of immigrant origins. They were of different culture, religion, language and as yet to be fully integrated into the Malaysian nation. The stark reality visible to all, especially to the Bumiputeras themselves, was that Independence did not bring much improvement to their livelihood. The hard fought Independence by them was seen to have benefitted the non-Bumiputeras more than the Bumiputeras.

The racial riot of 1969 and the post-riot economic development strategies

The unhappiness of the Bumiputeras at their seemingly hopeless socioeconomic status, combined with the unfavourable election result against them, exploded into a deadly racial riot of 1969. When the riot occurred, Malaysia was in the midst of formulating the Second Malaysia Plan. As a consequence of the riot, two major schools of thought emerged on what forms the next five-year plan should take. One was known as the EPU (Economic Planning Unit) School. This School was mainly led by the local staff of the Malaysian government. They were mainly trained in the US, the UK, the World Bank and in the IMF. Therefore, they were abreast technically. They were supported by some of Just's staff, the World Bank and the IMF.

The EPU School emphasised economic growth over other priorities, in line with the leading *laissez-faire* theory of development of the day. The assumption was that the higher the economic growth, the higher would the increase in the standard of living of

the people be. The government should not interfere in the economic activity but leave this alone to the private sector, as in the successful colonial days. This was logical as long as the fruits of development were fairly distributed. However, as the riot had shown the benefit of developments were not fairly distributed.

The other school of thought, known as the DNU School (Department of National Unity), led by Just, was of the view that the riot was only the tip of the iceberg. Far more serious deep-seated problem of a structural nature was confronting the Malaysian society arising from Malaysia's colonial and post-colonial past. The Bumiputeras were discriminated against for hundreds of years by the colonial powers, which pushed them into their existing status-quo. Therefore, a new approach of development was needed if a repetition of the tragic event was to be avoided in the future.

The debates were heated and long within the Economic Planning Unit and within the other government planning agencies. In terms of analysis and presentation, the EPU School had the greater advantage, for the Malaysian economy was doing well with the exception of the riot. The DNU School on the other hand was trying to break new grounds without any economic literature or model cases to quote to strengthen their case. Eventually, Just came up with a series of original papers proposing his new approach. These papers were later published as Appendices A–G in his seminal book.² They became the core papers and the underpinnings of the NEP.

An overview of the NEP thrusts

On the advice of Just and working closely with the Prime Minister and some of his supportive senior officials, especially the Chief Secretary to the government, the NEP was launched as part of the overall wider strategy of the second Prime Minister to reunite and rebuild the country after the traumatic experience of 1969. Besides its objective of creating prosperity for all Malaysians, it stressed the equally important objective of uplifting the economic status of the Bumiputeras, by enabling them to participate actively in the modern high productivity sector of the economy. According to Tun Razak,

“the Plan (Second Malaysia Plan 1971–1975) is a blue print for the New Economic Policy. It incorporates the two-pronged objective of eradicating poverty, irrespective of race, and restructuring Malaysian society to reduce and eventually eliminate the identification of race with economic function. In order to achieve this objective, the Plan contains new strategies,

2 Just Faaland, Jack Parkinson, Rais Saniman: *Growth and ethnic inequality, appendices a–g*, Utusan Publications and Distributors Sdn Bhd. Christian Michelsen Institute 2003.

priorities and programmes. In particular, it is intended that there should be more active and direct participation by the Bumiputera community in commerce and industry, so as to make their meaningful contribution towards the attainment of the economic and social goals. It will spare no efforts to promote national unity and develop a just and progressive Malaysian society in a rapidly expanding economy so that no one will experience any loss or feel any sense of deprivation of his rights, privileges income, job or opportunity. To achieve overall objective of national unity, Malaysia needs more than merely a high rate of economic growth. The Plan must succeed, as it is vital to our survival as a progressive, happy and united nation.³

The basic theory was that to achieve a reunification of the Malaysian nation the economic gaps between the native Bumiputeras and the non-native Bumiputeras must be narrowed to an acceptable level. But no specific quantitative targets were set. In addition, according to Just, the objective would take generations to achieve. The Foreword was drafted by Just as the Economic Adviser to the Prime Minister. His sense of justice was clear, that the restructuring objective was *not* to be achieved at the expense of the rich non-Bumiputera community. Only the increments of the GNP growth would be re-distributed. What assets were owned by the non-Bumiputeras would not be touched. There would be no nationalisation. The message was nevertheless clear, national unity could not be achieved in the context of widening racial economic inequality. The gaps have to be narrowed. The main elements of objectives and policies of the NEP 1971–1975, as originally formulated by Just may be summarised in the following seven points:

First

A definitive reduction in the racial economic imbalances in terms of *income, employment and wealth*. This would be realised through four programmes and projects: (a) To effect changes in the economic system itself: in contrast to the previous strategy under the First Malaysia Plan 1966–1970. Steps were henceforth to be taken to ensure that the Bumiputeras would not be discriminated against but would participate actively in all sectors of the economy at all levels. (b) To create new institutions and modify existing ones to facilitate the inter-sectorial transfers, particularly of the Bumiputeras, from low to high productivity sectors. (c) To develop the capability of the Bumiputeras. Vigorous programmes of education and training of the Bumiputeras would be undertaken to

3 Government of Malaysia: *Second Malaysia plan 1971–1975*. Foreword by Tun Abdul Razak., Prime Minister of Malaysia.

enable them to participate actively in the development process. For all Malaysians the education system would be reorganised to create a common value system in order to create a united but diverse Malaysian nation. (d) To deal with the unequal development in different regions, regional development programmes would be stepped up to develop the poorer states, where most Bumiputeras inhabited.

Second

Policies and programmes for reduction in both urban and rural poverty for all Malaysians would be undertaken, irrespective of race. In 1969, poverty remained high in the rural areas where the Bumiputeras inhabited. The standard of living in the urban areas dominated by the non-Bumiputeras were relatively higher.

Third

A target of annual growth of GNP was set at 6.4% in real terms. This target was considered achievable concurrently with the firm implementation of the poverty and restructuring objectives. Such rapid growth was seen to be necessary condition for the achievement of the overall targets. The high growth would alleviate general poverty in the country by raising the general income level, provided growth was evenly distributed. It would enable the non-Bumiputera community to grow without hindrance while allowing for accelerating Bumiputera entry into the modern sectors. Growth was also necessary to create those additional resources, required to undertake the economic and social reforms envisaged, without serious pain and dislocation to the system. To achieve such high performance the Malaysian private sector was given the necessary incentives to spearhead the growth of the economy, especially in its industrialization efforts and export drive. Just explained that it would be possible to achieve both rapid growth and improving racial economic balance simultaneously, but beyond a point he warned, the pursuit of these objectives could become competitive rather than complementary. He cautioned the Malaysian government to exercise its discretion in case of severe conflict.

Fourth

An active full employment policy was to be pursued to absorb the unemployed labour, while at the same time catering for the rapid population growth and making room for those wishing to move to new jobs in the modern sector of the economy. Economic growth had to be encouraged and guided along an employment intensive path. The

full employment policy, like the rapid economic growth policy, was therefore an indispensable and strategic element of the NEP.

Fifth

The Federal and state governments and their various agencies and institutions were given active interventionist roles (unlike in the *laissez-faire* system of non-government intervention and sole dependence on the price system). They were to ensure that the Bumiputera community would have fair opportunity to gain increasing entrance to and equality within the modern sectors. New institutions were set up and old ones sharpened to assist the Bumiputera community.

Sixth

Social science policies and prescriptions, such as from Anthropology, Sociology, Political Science etc., for the avoidance of communal conflicts, were incorporated into the NEP in order to find ways and means to achieve common identity and the realisation of national unity in diversity. Leading international social scientists were invited by Just to come to Kuala Lumpur to submit their reports on the role that social sciences could play to unite the Malaysian races. One recommendation put forward as a result of this was the setting up of the Federal Ministry of National Unity.

Seventh

A comprehensive system for economic and social data gathering and analysis was introduced to ensure that programmes and projects were properly monitored in conformity with the stated objectives and where necessary, redirected and adjusted.

The most important elements of the NEP strategy were the eradication of poverty irrespective of race and the correction of the racial economic imbalances. Each of the six elements elaborated above, including high rate of economic growth, was of importance in itself, but in the NEP strategy, they were seen more as sub-elements or means to achieve the two overall objectives. The NEP as formulated by Just was therefore not an economic policy per se. It was instead a detailed systematic massive overhaul of the entire Malaysian economic and social fabric from its post-colonial economic system. The overhaul, short of a revolution, permeated the whole layers of the Malaysian society to the remotest inaccessible rural areas. Strict attention to detail at the macro and the

micro levels were exercised in a consistent and mutually supportive manner. Only Just Faaland's brilliant mind, the complete mastery of economics, commitment, conviction, persistence, foresight and the extraordinary capacity for hard work and writing, could have achieved such a feat, carried out in an era where statistics and economic modelling of the Malaysian economy were still underdeveloped and backward. He was ahead of the crowd by decades as the evidence shows. There was no slip up in the logic of his NEP Plan. He was by any definition the Economists' Economist, an unrelenting formidable crusader of the poor and the excluded of the Malaysian society.

Evolution of the NEP under the various prime ministers

The overall objectives of the NEP were the running themes, with variations and emphasis of the central objectives, of all the following Malaysian Five Year Plans to this day. These were Faaland's lasting contribution to the economic and social development of Malaysia. The NEP objectives were firmly implemented in Tun Razak's NEP – Second Malaysia Plan 1971–1975 and the Third Malaysia Plan 1976–1980, with positive results in terms of growth and equity. But under Tun Mahathir's premiership during which the Fourth Malaysia Plan 1981–1985 to Eighth Malaysia Plan 2001–2005 were implemented, the growth objective took priority status over the restructuring objective. However, the ultimate objective of the NEP, growth, poverty eradication and more balanced ethnic distribution of the benefits of development, were all within his vision for Malaysia. This was borne out not only in his political statements over the years, but indeed also by the way he exercised his firm leadership as Prime Minister. According to Tun Mahathir, the NEP objectives were an unfinished business. In his view in 2008, long after he had relinquished his post as the Prime Minister, "*Malaysia should retain the 30% Bumiputera listed company target as the NEP has not yet been achieved.*"⁴ In the 9th Malaysia Plan 2006–2010, under Prime Minister Tun Abdullah who succeeded Tun Mahathir, the restructuring objective was reversed and given more emphasis over the growth objective or at least both were given equal emphasis. In the Foreword to the Ninth Plan, Tun Abdullah said, "*The Ninth Plan will seek to achieve growth with distribution. We have set ourselves the target of eliminating hard-core poverty and halving overall poverty to 2.8 per cent by 2010. In addition the Government remains committed to reducing disparities in*

4 Tun Mahathir ex-Prime Minister of Malaysia: *Retain 30% bumiputra* – The Star online –Tuesday October 28, 2008.

income, employment and asset ownership among the population through fair and appropriate measures."⁵

In late 2008, Just launched the idea of an *All Inclusive NEP*. This was a major turning point in his thinking on the economy. In his view, by then the economic structure had been transformed from its structure in 1971. The economy was much further developed and modernised, more robust and flexible. The eradication of outright poverty was within reach. The issue of poverty had become a matter of relative disadvantages in levels of livelihoods and assets. The identification of race with economic function had taken new forms. Bumiputeras in growing numbers were participating along other ethnic groups in all major professions and modern sectors of the economy. In addition, a large portion of the Bumiputera labour force had shifted from traditional low productivity pursuits into more remunerative modern sectors. Just proposed to widen the concept of poverty to relative poverty. By this concept, it would catch about a third of the Malaysian population, for whom institutions and projects, policies and procedures would treat all Malaysians alike without any ethnic preference or discrimination. The move proposed by Just from the past NEP towards a more all-inclusive NEP was according to him possible and timely given the economic transformation that had taken place. The attention would then shift to an all-Malaysian income and asset class issue from the earlier ethnic economic issue, an evolution anticipated by Just from a successful implementation of the ethnic based NEP.

Dato' Sri Najib, the current Prime Minister who succeeded Tun Abdullah, launched the 10th Malaysia Plan 2011–2015 and the 11th Malaysia Plan 2016–2020. According to the 10th Plan, "The Government's economic development framework continues to be based on a foundation of growth with equity. Just as the nation faces fresh challenges in sustaining its growth momentum, the Government's approach to distribution requires a fresh approach to respond to developments and changing circumstances."⁶ The New Economic Model of Dato' Sri Najib, containing both the Tenth and Eleventh Five Year Plans, including the One Malaysia People First Policy, the Government Transformation Programme, and the Economic Transformation Programme, aims for Malaysia to become a developed country by 2020 that is both sustainable and inclusive. With respect to the restructuring objective, the Plans devised programmes and projects to ensure equitable opportunities to all segments of the society, irrespective of race, in particular to the B 40% (bottom) households' similar to the earlier proposal made by Just in 2008.

5 Government of Malaysia: *Ninth Malaysia plan 2006–2010*. Foreword by Tun Abdullah, Prime Minister of Malaysia.

6 Government of Malaysia: *Tenth Malaysia plan 2011–2015*: P18.

Under Dato' Sri Najib, the restructuring objective changed its focus to income and asset class corrective measures from the earlier ethnic corrective measures as advocated in the previous Five Year Plans. As to the future Dato' Sri Najib said, "*I will stick to Inclusive Development ... We adopt a balanced and inclusive policy ... and I will not budge from this principle*"⁷

Results of growth and distribution under the NEP

Overall Malaysian annual growth had averaged about six per cent or more, one of the highest in the world. Average per capita income had roughly quadrupled. Throughout the period since 1971, each and all ethnic groups have enjoyed fast growth of real income.

Outright poverty, as conventionally measured, which characterised life for half or more of the population in 1971, had been reduced to well below two per cent of all Malaysian households. Of the total number of poverty stricken households in 2017 up to 90 per cent are still Bumiputeras.

In most economic sectors and functions, the patterns of participation and employment by ethnic groups have come a good deal closer. Yet, there is still a long way to go to bring about approximate balance. Moreover, there remains a perception that discrimination against the Bumiputeras persists in the modern sector; and in the private sector, while in the public sector it is in their favour.

The average income of Chinese against Bumiputeras has improved from the disparity of 2.3 in 1971 to an estimated 1.5 today. For the Indian Malaysians there are changes of the same character, albeit at lower magnitudes. The distribution of national income is very uneven, not only between ethnic groups but also within each group.

The above are some of the key results of the NEP implementation. There are of course many weaknesses, but on balance, we can say that the plusses outbalance the minuses in the operation of the NEP.

Overall according to the OECD Department of Economics, "*Income Inequality has fallen over the past several decades as Malaysia has pursued a comparatively equitable development path. Absolute poverty has been largely eliminated and income inequality has gradually declined. The focus is now shifting to reducing relative inequality and to sustainable improvements in individual and societal well-being.*"⁸

7 Dato' Sri Najib, Prime Minister of Malaysia: *The edge financial daily*. Tuesday March 21, 2017.

8 OECD Economics Department: *First OECD economics assessment of Malaysia 2016 – Fostering Inclusive Productivity*. Putrajaya 11 November 2016.

Lessons of experience from implementing the NEP

Malaysia has done well under the NEP type of macro-micro policy over the decades from 1971 to the 2016. The growth, equity trade-off, has been positive and mutually supportive instead of being competitive for Malaysia. Subsequent development theories have reaffirmed Just's development approach, namely that severe ethnic inequality leads to violence. It has to be corrected to avoid national disruptions and dislocations. This approach called the *Horizontal Inequality* by Frances Stewart, has gained ground in many countries plagued by ethnic economic problems⁹. In spite of the successes achieved, correcting ethnic economic imbalances is an extremely difficult undertaking for Malaysia. It is still work in progress.

The general lessons of experience from Malaysia's efforts over the decades to come to grips with massive disparities in ethnic participation in the process of growth and modernization may be summarised as follows:

- Correcting basic economic structure is not done overnight, particularly in Malaysia where it is connected with changes in the structure of the social fabric. It is hard work to bring about sustained structural change; it is easy to slip back.
- Political will and persistence is decisive, as is political interaction with and guidance of the relevant planning and implementation services.
- Restructuring policies, even when they are effective, often bring about "collateral damage" (e.g. the dependency syndrome).
- Some NEP policy instruments may be applied to serve other causes than those of the NEP itself (e.g. nepotism, corruption) giving NEP a bad name.
- Formulation and effective implementation of new policies call for new and additional sets of statistics and data. In respect of the NEP, there have been serious shortcomings. (E.g. statistics on ethnic employment patterns in the private sector enterprises were not comprehensively collected and analysed)

9 Frances Stewart (Ed) Foreword by Kofi Annan: *Horizontal inequalities and conflict, understanding group violence in multi-ethnic societies*. Palgrave Macmillan 2010.

- There has been limited effort of analysis of statistical data trends with a view to clarification of causal relationships. In turn, this has limited the capacity to assess the effectiveness of alternative policy measures.
- The interventionist role of the government and its agencies in the Malaysian economic system, proposed by Just, which was untried hitherto and which was taboo to the *laissez* economists, has been proven a correct measure, taken to help the poor and the marginalised to enable them to raise their level of living. The mainland Chinese government, for example in 2016, directed the state governments and agencies to intervene in the economic system to improve the still 70 million Chinese trapped in poverty in the poor regions of China. The historic massive government intervention on behalf of the hard-core poor, on a scale that had never been undertaken anywhere in the world, was lauded by development economists and the World Bank.¹⁰

The relevance of the NEP type of policy today and in the future

The Malaysian economy is still one of the most unequal economies in the world today although less severe than in 1969. In addition, this division cuts along racial, religious, cultural and regional lines, which is explosive. Until this is reduced to an acceptable degree of inequality, the job of correcting imbalances in the economy is still an unfinished task. Most of the institutions and regulations of the NEP have been abolished even before the expiry of the NEP in 1990. In 1991, Tun Mahathir introduced the National Development Policy to replace the NEP. Much to the credit of the NDP most of the spirit and intentions of the NEP were retained, although the NDP policy sought a new direction of the Malaysian economy- namely, focusing on growth to be a developed country by 2020.

The theoretical elegance, logic, consistency, completeness and comprehensiveness of the NEP devised by Just, is acknowledged by the professional world. Today the equivalent modern forms take on many versions, such as Growth with Equity, Equitable Growth, Ethnically Balanced Growth, Pro-poor Growth, Inclusive Growth, Inclusive Social Development, etc. But their basic core contents and formulae remain the same; That all members of the society must benefit and enjoy the fruits of development in proportion to their inputs, otherwise the plan will not be sustainable and eventually it will break down as it did in the case of Malaysia in 1969. Louis Emmerij wrote

¹⁰ China: *Record-breaking fund for the poor*, the Star 19th October 2016.

eloquently on the contributions of Just Faaland to Alternative Development Economics for the developing economies of the world.¹¹

The rationale for such a policy now looks simple after years of trials and errors. According to the World Bank: “*To fight poverty—attack Inequality... Inequality is a powerful threat to progress everywhere... It is important to close the persistent gaps.*”¹² Again, according to the World Bank: “*Greater Equity can over the long term underpin faster growth*”¹³. UNDP’s Human Development Report 2013 on Malaysia, authored by Tan Sri Kamal Salih, Dr. Lee Hwok, and Dr. Mohammed Abdul Kahlid said that “*Malaysia’s implementation of the NEP between 1971–1990 through national programmes of Growth with Re-distribution, the subsequent National Development Policy (1991–2000) and the National Vision Policy (2001–2010) have resulted in remarkable strides in eradicating poverty and reducing inequalities in the country.*”¹⁴ Dr. Mohammed Abdul Khalid, in his bestselling economics book said, “*At the end of its official period in 1990, NEP had achieved a remarkable success, although the target of wealth accumulation by the Malays had not been achieved.*”¹⁵ With variations, Growth with Distribution is now prescribed as a standard worldwide economic policy. Malaysia, which was one of the pioneers of the policy would continue in its proven path into the future as it had done in the past.

Expressions of appreciation by the various prime ministers to Just for his Contributions to the socioeconomic development of Malaysia

All the Prime Ministers of Malaysia without exception have expressed, directly or indirectly, their gratitude to Just for his great ground breaking work on the economic and social development of Malaysia. He not only formulated the NEP, but also tracked the development planning processes, to ensure that it was properly implemented to achieve the core objectives, until his demise early 2017. All the services rendered by

¹¹ Louis Emmerij: *Transcript of interview of Just Faaland*, Bergen Norway 12–14 September 2001. United Nations intellectual history project.

¹² World Bank: *Star Biz*, Saturday 8th October 2016.

¹³ IBRD: *World development report* 2006, Equity and Development. P17.

¹⁴ Tan Sri Kamal Salih, Dr. Lee Hwok, and Dr. Mohamed Abdul Kahlid *UNDP human development report 2013* on Malaysia: Page 1x.

¹⁵ Mohammed Abdul Khalid: *The colours of inequality – ethnicity, class, income and wealth in Malaysia*, p91 MPH Publishing 2014.

him for more than 50 years were given gratis to the Malaysian government. CMI and international bodies like the Ford Foundation funded his trips and stays in Malaysia over the decades.

For his work, Just was awarded an Honorary Doctorate by the University of Malaya. He was awarded the rare Merdeka Award (Independence Award), the highest award given to a few locals or foreigners alike. The award included some financial reward. Just, was also awarded a Tan Sri, by the Malaysian government, again one the highest honours given to a few exceptional foreigners and locals. When he passed away in February 2017 messages of condolences were sent to his family both by the ex-Prime Minister Tun Abdullah and by the current Prime Minister Dato Najib. The leading national newspaper, Utusan Melayu, together with the Malaysian Institute of Economic Research and Majlis Perundangan Melayu (an NGO), organised national seminars in June this year to commemorate Just Faaland's pivotal great work. Ottar Mæstad, the current director of CMI, attended one of the sessions. There are also plans to reprint Just Faaland's seminal book on the NEP before the end of the year, in both English and Malay. The publication is to serve as references to the younger generations who are in the middle of formulating the TN50¹⁶, a policy announced by the current Prime Minister to target for to 2050.

Conclusions and suggestions: A post-mortem Nobel Prize for Just Faaland?

The NEP formula of socioeconomic development has worked well for Malaysia. First, the NEP out of necessity had to break the hundreds of years of racial economic mould permeating the Malaysian economy. In 2008, when sufficient transformation had taken place in the economy, Just Faaland recommended policy prescriptions to a non-ethnic basis for the "Bottom 40%" of the society. Hence, the NEP evolved from an ethnic based to class based policy prescription. But the constants are *growth with equity*. There are weaknesses in implementation, but the policy has brought Malaysia to where it is today. On the present trajectory of development, the country is well on its way to becoming a developed country by 2020. Indeed the NEP has proven itself irreplaceable. It will continue to be the policy for Malaysia in the near future until a satisfactory ethnically balanced development has been achieved. As Just said, it takes generations to

¹⁶ Transformasi Nasional 2050 or TN50 is an initiative to plan for the future of Malaysia in the period 2020 to 2050.

correct hundreds of years of deep-seated racial inequality in Malaysia since the British colonial days in Penang in 1875. Over the decades of NEP implementation, severe racial inequality has been ameliorated, and fostered Malaysian national unity in diversity. Gradually, the country is edging forward from ethnicity categorization to income and asset class classification. This is the result of the hard work done earlier by Just to overhaul and restructure the ethnic national problems.

The NEP formula of striving for maximum growth with simultaneous reduction in inequality is today universally applicable and accepted. It was a policy devised by one of the great economists who was ahead of the crowd by decades. Against the opposition by strong internal and external vested interests, Just formulated an inclusive policy, grounded on high productivity and active participation by all segments of the society, without depriving the rights of the rich but giving equal opportunity for all citizens. The NEP is consistent with the UN Human Rights provisions, rule of law, civil society, democracy and the Constitution of Malaysia, including the RUKUNEGARA¹⁷. It focuses on the socioeconomic upliftment of the marginalised and the weak in the society, known today as the B40. It gives everyone an opportunity to participate in the making of the GNP cake and to enjoy its proportionate dividends according to one's participation and contribution. By its operation, the elites will not be the only ones to enjoy the fruits of development. But neither will their human and development rights be violated. The distribution of the GNP is on the increments of the GNP cake, not of the assets already owned by the rich of the society.

Just Faaland has since the early NEP days been highly regarded and respected in Malaysia: *If a proposal is advanced by Norwegian entities for Just to be awarded a Nobel Prize, it will certainly be seconded by the grateful Malaysian government and people.*

I support this sentiment. Just Faaland devoted much of his professional life to work on Malaysia for more than half a century continuously. As one of the individuals working with Just Faaland since his arrival in Malaysia in 1968 I had the good fortune to observe Just's patience, kindness, generosity and tolerance. He did not spare any effort to find solutions to the Malaysian problems. He was always twenty jumps ahead of the crowd, and no detail escaped him. His exceptional mind could recollect facts years earlier in detail. Just truly made Malaysia his life mission. My own work in Malaysia was done as part of my national service and obligation to the poor and to the Bumiputera. I have myself originated from one of the poor villages that needed help to come out from the vicious cycle of extreme poverty and neglect.

¹⁷ The word *rukunegara* is a Malay word for the principle of Malaysian nation building.

Many of the observations elaborated above were from close first hand observations and joint participations with Just. Therefore, they cannot be found from any other sources. The countless discussions, meetings and observations, for more than 50 years of close professional and personal cooperation were only partially recorded in internal notes and memos. They have not been collated or edited for publications. The authenticity of the observations made in the body of this paper has to be taken in good faith. I feel privileged and honoured to be accepted by Just, but my role at best was to assist him to assemble the facts and figures and to facilitate connections with the Malaysian government and its institutions. The demise of Just is a great personal loss to my family and me. It deprived me of the warm lifelong friendship, wisdom, insight and intellect of this exceptionally great man from Norway.

Jeg minnes avviklingen av årsmøtene ved CMI de årene vi holdt til i Gamle Kalvedalsvei 12. Årsmøtene ble holdt på Grand selskapslokale på grunn av plassmangel, og hvert år ble bysten av Christian Michelsen fraktet med lastebil til Grand og plassert foran i selskapslokalet. Alle styremedlemmene var menn, og det ble etter årsmøtet holdt «damelunsj» for fruene til styremedlemmene. Just insisterte på obligatorisk frammøteplikt for alle de ansatte ved CMI, og årsmøtene ble holdt om formiddagen.

Et annet minne er julelunsjene som ble holdt siste arbeidsdag før jul, som regel lillejulaften. Julelunsjene begynte kl. 11 i det stilige møterommet i Gamle Kalvedalsvei, og alle var med. Tradisjonen tro var det sildebord med tilhørende øl og akevitt. Vi spiste, drakk og koste oss til nærmere kl. 16.00. Da gav Just beskjed om at han hadde noen brev som måtte skrives og sendes før juleferien kunne begynne. Dette slo aldri feil og det ble sen juletrepynting for den utpekte sekretæren.

Dette var vel egentlig et utslag av at Just ikke likte ferier, som han så på som et nødvendig onde. Andre nyttårsdag forventet han at alle medarbeiderne var på plass kl. 08.00. Jeg glemmer aldri et år han ringte til en av forskerne som var hjemmehørende på Østlandet og som ikke var tilbake 2. januar. Han ringte og gav beskjed om at vedkommende hadde å innfinne seg på kontoret neste morgen!

Når det gjaldt deltakelse på styremøtene for de ansattes representanter var han også helt klar: de skulle være tilstede. Dersom styremedlemmet befant seg i et utviklingsland betalte CMI tur-retur-reisen til møtet. Etter styremøtene var det lunsj på Bellevue, og her viste Just sin raushet. Det var ikke bare styremedlemmene som ble invitert, men i tillegg alltid et par representanter for staben, både forskere og representanter for administrasjonen. Tanken var at det var viktig at styret ble kjent med de ansatte. Det samme gjaldt når det var middager for gjesteforskere eller representanter fra viktige samarbeidsinstitusjoner – også vi fra administrasjonen ble invitert på like linje med forskerne.

Som nyutdannet bibliotekar var det fantastisk å få jobb på CMI. Det var en institusjon jeg ønsket å jobbe for og da jobben ble utlyst måtte jeg bare søke. Min forgjenger Ingeborg Søyland Bøe hadde vært bibliotekar der i 35 år og ønsket å gå av med pensjon. Jobbintervjuet ble holdt på en kafé på Majorstua med Ole David Koht Norbye. Just var på det tidspunktet bortreist. Jeg hadde ikke mye konkurranse, da det kun var to søkere, og biblioteket var på det tidspunktet lite

med kun 5 000 bind. Dette var en tid uten datamaskiner, og med bøker fra loft til kjeller.

Da flyttingen til Fantoft ble forberedt ble jeg bedt om å regne ut antall kvadratmeter vi trengte til biblioteket med et tyve-års perspektiv for vekst. Biblioteket ble tildelt 400 kvm og generøst utstyrt med rullemagasiner og møblering. Jeg ble sendt til Genève for å lære om FN-publikasjoner, og til EADI-møter for å finne ut hva informasjonsgruppen drev med. Det var Just som tok initiativ til at det i samarbeidsavtalene med institusjoner i utviklingsland inkluderte biblioteksamarbeid, bl.a. med BIDS. Det resulterte i utvekslingsbesøk med bibliotekarer fra bl.a. Bangladesh, Uganda og Zimbabwe og med kurs i Bergen for disse som strakk seg over flere uker.

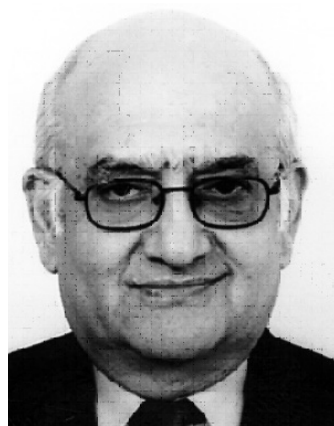
Da tiden for automatisering kom og små spesialbibliotek som ikke var under høyskole- og universitetssystemet ikke fikk adgang til å anskaffe BIBSYS, var det ikke nei fra Just da vi foreslo at CMI skulle utvikle et eget biblioteksystem. Dette var både kostbart og tidkrevende og arbeidet ble gjort av vår IT-spesialist Terje Sande og den dyktige bibliotekaren Sidsel Bleken som på den tiden var ansatt. Systemet ble også brukt og videreutviklet av våre samarbeidsinstitusjoner i de nordiske land: NORAD, NUPI, Nordiska afrikainstitutet i Uppsala, SIDA, Center for utviklingsstudier og Mellemfolkeligt Samvirke i København.

Just forsto at bibliotek og informasjonssamarbeid var helt avgjørende for god forskning. Over tid førte dette til at CMI-biblioteket ble en velbrukt og skattet kilde både for norske forskere og gjesteforskere fra utviklingsland.

Jeg er Just dypt takknemlig for mange spennende og krevende år i min yrkeskarriere. Han var en ener både som menneske, medmenneske og som direktør.

Kirsti Hagen Andersen

ansatt og senere leder av CMI-biblioteket, 1970–2013

Rehman Sobhan

is an economist and Founder Chairman of Centre for Policy Dialogue (CPD), Bangladesh. Actively associated with the Bengali nationalist movement in the 1960s and was Envoy Extraordinary in charge of economic affairs by the first Bangladesh government. Professional positions include member, first Bangladesh Planning Commission, and member U.N. Committee for Development Planning, Governing Council of U.N. University, Tokyo, Board of UNRISD, Geneva, Executive Committee of the International Economic Association. Published widely, relating to the political economy of development, public enterprise, foreign aid, petro politics, agrarian reform, regional cooperation in South Asia, equity and justice and democracy and governance.

Remembering a special friend of Bangladesh

This article appeared in Dhaka Tribune, 14 March 2017

Just Faaland's passing has deeply saddened his many friends in Bangladesh. Even in his 90s, he appeared to radiate an air of permanence, and could drive Rounaq Jahan and me back to our hotel in Bergen after entertaining us to a splendid tea prepared by his dear wife Judith at their home in Fantoft.

His mind was fully alert and he could reflect on past events involving his old friends with both insight as well as nostalgia.

Just Faaland enjoyed a special relationship with Bangladesh. In the first days of an independent Bangladesh, the World Bank extended a unique privilege to Bangladesh by inviting Professor Nurul Islam, the first Deputy Chairman of the recently set up Bangladesh Planning Commission, to suggest whom they should send out as their first country representative in Bangladesh.

Again, for the first time in their history, the bank offered us latitude to suggest someone who may not be on the regular staff of the Bank.

Nurul Islam, after consultation with Professor Mosharaff Hossain and myself, who were Members of the Planning Commission, then with the Prime Minister, Bangabandhu Sheikh Mujibur Rahman, and the Finance Minister, Tajuddin Ahmed, suggested to the World Bank that we invite Just Faaland to assume this position.

Just was known to us from his tenure with the Harvard Advisory Group that advised the Pakistan Planning Commission in the 1960s and was already quite well informed about the Bangladesh economy.

He had returned from Pakistan to resume his directorship of DERAP, the development wing of CMI, which he built up as a reputed centre for development research. But one of Just's main attractions to us was his citizenship of a small country, Norway, presumed to have no hegemonic aspirations or interest in influencing the policy directions of an independent Bangladesh.

During his short tenure as the World Bank's resident representative in Bangladesh, Just performed heroic services for the World Bank but also for Bangladesh. He set up the

World Bank office from scratch and established its presence as *primus inter pares* among the international community of aid donors to Bangladesh.

At the same time, he extended extraordinary respect to the fierce desire of a newly independent nation to protect its policymaking sovereignty from external donors, including the World Bank, seeking to influence our policy agendas. During these early days, he worked closely with the Planning Commission, building bridges for us with the international community, often arguing our case during potentially conflictual encounters with particular donors and advising us of forthcoming problems in relations with the Bank.

On the occasion of the first meeting of Bangladesh with its community of aid donors, Just played a particularly helpful role. The World Bank was anxious to recreate the consortium of Aid donors, which it had led through the 1960s and used as a major instrument of policy influence over Pakistan. The Planning Commission, with full political support from Bangabandhu and Tajuddin, firmly rejected the idea of recreating a Bank-led Consortium. We indicated to the Bank that it would be only willing to meet collectively with our aid donors if the meeting was held in Dhaka rather than Paris where the Pakistan aid consortium traditionally met, and that the meeting should be hosted and coordinated by the Planning Commission, on behalf of the Government of Bangladesh.

The bank was persuaded to accept our assertion of sovereignty even though our resource position was far from robust, largely through Just Faaland's persuasive argumentation on our behalf with the Bank's leadership.

The Dhaka aid group meeting, which included countries, which traditionally had not been included in World Bank led consortium, was convened in March 1973.

The event, organised by the Planning Commission at the then Intercontinental Hotel was deemed a great success and was well received by the donors who were impressed with the professionalism of our arrangements and preparation of documentation.

Through the meeting, they were better able to recognise the unique problems of a war-devastated, new country and appreciate what we were doing to address these problems, even if everyone there did not share our policy perspectives.

The World Bank, for the first and, as it transpired, the last time for many years to come, played a subordinate role in the event, even though their delegation was led by its Senior Vice President, Peter Cargill who had for years played the role of pro-consul, as the leader of the Aid Consortium, in influencing policy in Pakistan.

The World Bank was, however, not fully prepared to accept its more modest status in the affairs of Bangladesh.

Nurul Islam was advised by Just Faaland that the bank was active in persuading some of the leading aid donors such as the US, UK, and West Germany, to use the threat of withholding aid pledges if Bangladesh did not accept a share of the outstanding debt liabilities incurred in Pakistan in the 1960s to its aid donors which were now in default.

The Planning Commission had taken the view, following consultation with Bangabandhu, Tajuddin, and Kamal Hossain, who had just taken over as foreign minister, that we would, under no circumstances, accept such obligations until Pakistan would recognise our sovereignty and then come to an agreement over the division not just of our shared liabilities, but also our shared assets.

When Nurul Islam made our position clear to Peter Cargill, on the eve of the Consortium meeting, we were again alerted by Faaland, that Cargill, using the offices of a senior civil servant, intended to go over our heads to meet Bangabandhu and persuade him to be more reasonable and overrule his "hot-headed" academic colleagues in the Planning Commission.

Thanks to Faaland, Nurul Islam could alert Bangabandhu, Tajuddin, and Kamal Hossain about this forthcoming power play by the Bank. When Cargill was eventually given an interview on the evening before the Aid Group meeting concluded Bangabandhu informed him, in no uncertain terms, that notwithstanding Bangladesh's exceedingly difficult economic situation, we would not be pressured by our donors to compromise our sovereignty and fundamental negotiating positions with Pakistan over the issue of sharing debt liabilities.

As a consequence of this historic encounter, Cargill pressured the principal aid donors to threaten to withhold their aid pledges at the concluding session of the Aid Group meeting, to be held the next day, until we accepted a share of Pakistan's debt obligations.

We had again been briefed by Just Faaland of this forthcoming action, so that Nurul Islam, with the full authority of the prime minister, in one of our finest hours of self-assurance, could advise the Aid Group that their attempt to pressure Bangladesh was unacceptable and that their threat to withhold aid would be struck out from the proceedings of the Aid Group meeting.

Subsequent to this meeting, we went over the head of Peter Cargill and opened up communication with Robert McNamara, the president of the World Bank, again using the good offices of Just Faaland. Through this process, a compromise acceptable to Bangladesh was worked out whereby aid could resume.

Just Faaland's advocacy on behalf of Bangladesh did not go unnoticed by the World Bank that subsequently terminated his tenure as their resident representative in Bangladesh. As far as I know, the Bank has never again invited an outsider to be its

representative in any member country or given it the authority or say in identifying its representative there.

Nurul Islam, Just Faaland, and Jack Parkinson, who was a professor of Economics at Nottingham University and had served with Just in Dhaka, wrote an excellent and insightful book, *Aid and Influence*, on Bangladesh's relations with its aid donors. Faaland and Parkinson had together also published an earlier work, *Bangladesh: The Test Case for Development*, which drew on their experiences in Dhaka to identify, with insight and sympathy, the problems and prospects for Bangladesh. This work is also something of a classic and source of reference among development historians.

Happily for Bangladesh, today we can claim to have passed the tests set for us by Faaland and Parkinson, with at least a B+ mark if not an A.

During his tenure at the World Bank in Dhaka, Just had built up strong interpersonal relations with Nurul Islam, Mosharaff Hossain, and myself which extended to our families, so when he departed Dhaka, he not only left behind an appreciative host government but a set of deep friendships which have lasted a lifetime.

This capacity to relate to people he worked with extended well beyond the Planning Commission and extended to every person he related to across Bangladesh. This was part of Just's unique style of work, which built strong personal relations with those he worked with across the world.

When Just departed from Dhaka, he demonstrated his deep emotional commitment to Bangladesh by taking back to Bergen a baby girl for adoption by his son. Just's love affair with Bangladesh did not end with his return to CMI in Bergen.

I had left the Planning Commission in September 1974, about the time Just had left Bangladesh, and in the absence of Nurul Islam, I had taken over as chairman of the Bangladesh Institute of Development Studies (BIDS).

Writing from CMI, Just proposed to me that we should take advantage of his now deeper understanding of Bangladesh and close relations with its professional community by establishing an institutional link between BIDS and CMI. He suggested that we could do collaborative research, exchange scholars, and build up a body of knowledge and expertise on Bangladesh's development at CMI.

Just invited me and Professor Mosharaff Hossain, who had preceded me as chair of BIDS, to visit Bergen in the summer of 1975, where we discussed the institutional and operational arrangements for this collaboration.

As chair of BIDS, I signed an historic agreement with Just Faaland, which set in motion an agenda for collaboration that has kept CMI academically engaged with Bangladesh for the next 40 years. Between 1975 and 1995, scholars from BIDS and CMI have moved back and forth to engage in research on Bangladesh.

Under this program, scholars from BIDS and other Bangladeshi scholars have been invited to spend extended time as visiting fellows at CMI where its outstanding research facilities, with its excellent collection of literature on Bangladesh accumulated over the years in its library, have provided opportunities for working on Bangladesh rarely available elsewhere.

I have myself benefitted on a number of occasions from these facilities. On one such occasion, Professor Muzaffar Ahmad and myself, spent two months as visiting fellows at CMI in the autumn of 1976 where, drawing on data we had brought in from our field research in Bangladesh, we worked long hours, undisturbed, to finish a 600 pages manuscript, on *Public Enterprise in an Intermediate Regime*.

When the BIDS–CMI agreement concluded, I had the opportunity to further perpetuate this relationship through a CMI partnership with Centre for Policy Dialogue, which I had set up in 1993, following my retirement from BIDS.

The CMI–CPD partnership continued from 2010–2015 and led to a further exchange of scholars and research collaboration which has yielded a rich harvest of important publications such as Professor Rounaq Jahan's works "The Parliament of Bangladesh" and *Political Parties in Bangladesh*; and other writings by senior CPD colleagues. A number of valuable publications, prepared by CMI scholars have also come out of this project.

As an end product of its collaboration with BIDS and CPD, CMI has emerged as a repository of knowledge on the development of Bangladesh, where few institutions anywhere in Europe have been so well informed of a country, which is not on their immediate radar screens.

This body of knowledge has served Norway well and contributed to sustaining their excellent relations that have historically prevailed with Bangladesh.

In these long years of institutional collaboration, Just Faaland's presence has served as a benign presiding spirit, providing leadership at all points, encouragement during lags in the encounter, and undiminished hospitality to all visiting scholars from Bangladesh.

For some of us such as myself, Nurul Islam, Mosharaff Hossain, and Kamal Hossain, Just and his wife Judith have become lifelong friends at the family level where we have invariably been welcomed into their home in Fantoft during our many visits to Bergen, where both the warmth of their hospitality and the excellence of Judith's cuisine have sustained us through many convivial evenings.

Even when Just retired as director of CMI, he retained a presence at its premises at Fantoft which always reassured us that nothing had changed in the continuity of our institutional and personal relations with CMI.

Just, even after his retirement, kept himself active, undertaking periodic influential assignments. This included leading several missions to Bangladesh, where he was involved with Rounaq Jahan, among others in evaluating a major project.

On another occasion, during the tenure of the Awami League government led by Sheikh Hasina between 1996 and 2001, Just led a team of experts to prepare a report for advising Motia Chowdhury, as minister for agriculture, on agricultural development strategy for Bangladesh.

He also maintained a long-standing institutional relationship with Malaysia where he built relations of no less intimacy than with Bangladesh, which was recognised by their government through a state award to him of the highest rank.

His recognition in the international development community also remained of a high order. At one stage, he served a term as head of the OECD Development Centre in Paris and also headed many international expert groups where his skills as both mediator and draftsmen of the final report attained legendary proportions.

I had some personal evidence of this when he chaired a high-level advisory group on the LDCs convened by UNCTAD of which I was a member.

Only Just's undiminished human skills averted a major breakdown in our enterprise due to sharp differences between myself and another member from an LDCs with a member of the group from the US. Happily, Just could take on the drafting of the final report, which proved acceptable to both sides.

Just Faaland remained a legend in the world of development not just because of his significant professional skills, but because of his wide knowledge as well as experience of the developing world and his understanding of the importance of building strong inter-personal relations in the international arena. This invested him with the vision to look beyond national boundaries and proclaim himself as a genuine citizen of the world.

I do not believe I have encountered or will encounter too many people of his vision, humanity, and generosity of spirit. His loss to Judith, his lifelong companion and love of his life, and to his family is unbridgeable.

But they should feel comforted that this loss is shared not just across Norway, but around the world by so many who have had the good fortune to know him.

May his soul rest in peace and his memory inspire friendships across all borders.

Just var en sjef som så sine ansatte og som forlangte at vi gjorde den jobben vi var satt til å utføre. Han var raus med ros når den var fortjent. Han var alltid oppmerksom med «damene sine», som han kalte oss på biblioteket og i administrasjonen.

Når Just hadde vært borte på et lengre oppdrag hadde han med seg vakre blomster eller utsøkt konfekt med en personlig hilsen skrevet av Judith til oss «damene» – noe vi satte stor pris på.

Jeg følte han brydde seg om oss ikke bare i jobbsammenheng men også personlig.

Husker spesielt en gang jeg kom rødøyet på jobb etter å ha mistet en hund og han la armen rundt meg og sa at han forsto hvor vondt jeg hadde det.

Jeg minnes han som en god leder og et varmt menneske.

Kari Herland

CMI-biblioteket, 1985–2007

Gunnar Haaland

Magister i sosialantropologi I 1966. Forskningsfokus: human økologi, økonomisk antropologi, etniske prosesser og sosial evolusjon. Haaland har drevet grunnforskning og anvendt forskning i 18 land i Afrika og Asia. Assistent ved CMI 1963–64. Fra 1967 amanuensis ved Sosialantropologisk Institutt UiB og i 1988 utnevnt til professor. Seniorforsker på CMI 1981 til 1988. Universitetslektor ved University of Khartoum 1973–1974. Director of Human Science Team ved the International Livestock Center (ILCA) i Etiopia 1976–1977; Bygget opp felles kurs for kinesiske og norske studenter i *Globalization Issues* ved Fudan University i Shanghai og *Ethnic Relations* ved Yunnan Nationalities University i Kunming 2005 til 2008

Økonomiske virkeligheter og økonomiske modeller

Just Faaland og praktisk utviklingsarbeid som utfordring til nytenkning

«En viktig forutsetning for anvendt forskning er at man er profesjonell innenfor sin egen disiplin, at man er en brukbar amatør innenfor i det minste et fag til og at man har en brukbar forståelse for hvordan innsikter fra ulike andre fag kan påvirke empiriske utviklingsprosesser.»

Just Faaland

Innledning

Justs perspektiv på utviklingsforskning burde være relevant enten man driver anvendt forskning eller grunnforskning.

Spørsmålet er: Hvor godt samsvarer våre begrepsmessige modeller med den empiriske verden som begrepsfestes. Dette er det klassiske problem om forholdet mellom kart og terreng – hvor adekvat fremstiller kartet (modellen) dimensjoner i den eksterne verden man søker å kartlegge. Den amerikanske vitenskapsfilosofen Hilary Putnam har gitt følgende formulering som det kan være lurt å ha i hodet i denne sammenheng: «*There are external facts, and we can say what they are. What we cannot say – because it does not make any sense is to say what the facts are independent of all conceptual choices.*»¹

Økonomer og antropologer har gjort til dels forskjellige begrepsmessige valg i deres forsøk på å modellere den økonomiske virkelighet. Den virkelighet som modelleres på en måte i det ene fag, kan modelleres på en annen måte i andre fags modeller – virkeligheten tillater begrepsfesting i ulike modeller. Spørsmålet er hvordan innsikten fra kartleggingen ut fra ett fags begrepsfesting kan knyttes til innsikten man får fra kartlegging ut fra et annet fags begrepsfesting liksom man i naturvitenskaper kan se at det som kartlegges i topografiske kart kan knyttes til det som kartlegges i nedbørskart, vegetasjonskart, temperaturkart etc.

¹ The Many Faces of Realism. Hilary Putnam, Author. Open Court Publishing., La Salle, IL. 1987. p 33

Enhver modell baseres på antagelser (eksplisitte og ofte implisitte) om grunnleggende trekk ved den virkelighet den søker å modellere. Modell oppfatter jeg som symbolsk representasjon (verbale beskrivelser, diagrammer, matematiske relasjoner) som imiterer eller simulerer tilstander i eksterne virkeligheter (i denne sammenheng økonomiske virkeligheter). Antropologen Clifford Geertz² har formulert en distinksjon som kan være nyttig for anvendt forskning: «ordet «modell» har to betydninger – en «av»-betydning og en «for»-betydning – og selv om disse betydninger er aspekter av det samme grunnleggende begrep, så er det av analytiske grunner viktige å skille mellom dem. Det som understrekes i «av»-betydningen er manipulering av symbolsystemer for å bringe dem mer eller mindre i overensstemmelse med empiriske systemer», mens «det som understrekes i «for»-betydningen er manipulering av den empiriske verden på grunnlag av logiske operasjoner innebygget i den symbolske modellen», dvs. vi bruker logikken i den symbolske modell til å vurdere hvordan man praktisk kan gripe in den eksterne virkelighet for å realisere spesifikke målsetninger.

«Economy-scapes»

Liksom en geolog, en botaniker eller en maler «ser» forskjellige «ting» når de betrakter det samme «land-scape», så «ser» økonomer og antropologer forskjellige «ting» når de studerer den samme «økonomiske virkelighet» – det «economy-scape» de «ser» er farget av de ulike begrepsmessige modeller de «ser» virkeligheten fra. Forholdet mellom økonomenes modeller og antropologenes modeller ble mitt hovedproblem da jeg i 1963 fikk min første jobb som assistent i «Utviklingslandene i Verdensøkonomien» – et stort *Ford Foundation*-prosjekt som Just Faaland var leder for. Min oppgave var å forsøke

- a. å presentere noen synspunkter på hvordan sosialantropologisk tilnærming kunne kaste lys over andre dimensjoner av den økonomiske virkelighet enn de som man kunne fange inn ved økonomiske modeller, og
- b. diskutere hvordan innsikter fra de to disipliner kunne kobles for planlegging av økonomisk utvikling i de mange stater som hadde fått sin uavhengighet i de første 10–15 år etter annen verdenskrig.

Det dominerende redskap for slik planlegging var økonomiske modeller utviklet innen økonomifaget for å forstå økonomiske prosesser i en spesifikk type samfunn, nemlig

2 Geertz, C.: 1965 Religion as a cultural System. I Michael Banton (ed): *Anthropological approaches to the study of Religion*. London: Tavistock Publications. (p: 7)

samfunn hvor markedet styrte produksjon av materiell verdi og utveksling av varer og tjenester. Disse modeller ble på 1800- og 1900-tallet utviklet i en sterkt formalisert retning med vekt på å begrepsfeste sammenhenger mellom kvantifiserbare størrelser i den «økonomiske virkelighet». Økonomenes begrepsfesting var ganske gode «modeller av» viktige sammenhenger som karakteriserte den «økonomiske virkelighet» i vestlige samfunn. Kanskje det aller viktigste ved økonomenes begrepsfesting var at den kunne tjene som «modeller for» planlegging i den forstand at man kunne resonnerer om sannsynlige konsekvenser av ulike tiltak for forandring av den empiriske «økonomiske virkelighet». Man kunne resonnerer seg til hvordan tiltak som påvirket en type kvantiteter fikk systematiske ringvirkninger som spredde seg til andre typer kvantiteter som var begrepsfestet i modellen. Selv om logikken i modellen ikke var identisk med den empiriske virkelighet av aktørers beslutningers og aggregatkonsekvensene av disse, så syntes det å være et ganske bra sammenfall mellom logiske modellresonnementer og viktige kvantiteter i den empiriske virkelighet. Kvantitetene som økonomene resonnerer omkring henter de stort sett i offentlig statistikk eller fra *surveys*-undersøkelser.

Da jeg skulle begynne mitt arbeid i Justs prosjekt anbefalte Stein Rokkan (som da var den andre forskningsdirektøren på CMI) at jeg burde lese «Trade and markets in the Early Empires», redigert av den økonomiske historikeren Karl Polanyi³. Denne boken bestående av artikler av historikere, antropologer, sosiologer og økonomer dominerte debatten i økonomiske antropologi i flere tiår etter dens publisering i 1957. Polanyi argumenterte at ordet «økonomi» hadde to meninger som ikke måtte blandes sammen – en substansiell mening og en formalistisk mening. Den substansielle mening referer til hvordan mennesker organiserer interaksjon med deres naturlige og sosiale omgivelser for å tilfredsstille materielle behov, mens den formalistiske mening referer til logikken i valg av midler for maksimering av spesifikke mål som bedrifters profitt og husholds konsumtilfredstillelse.

Polanyis bidrag ledet til en langvarig uenighet mellom antropologer (de såkalte formalister) som mente at økonomenes modeller ga et allment inntak til forståelse av økonomisk virksomhet også i samfunn hvor markedsmekanismen spilte en mindre eller underordnet rolle, og antropologer (de såkalte substantivister) som mente at slike modeller bare kunne gi innsikt i markedsorganiserte økonomier. De ekstreme substantivister⁴ hevdet at økonomer og antropologisk formalister bygget på antagelsen

3 Karl Polanyi. Trade and market in the early empires : economics in history and theory. Glencoe, Ill, Free Press, 1957.

4 Sahlins, M.: 1972 The Domestic Mode of Production. i Marshall Sahlins. Stoneage Economics. London. Tavistock Publications

om at økonomiske virkelighet kunne forstås som konstituert av atomistisk individuell egeninteresse (utilitarisme), til forskjell fra substantivistene som hevdet at antagelsen om en slik atomisme bare har gyldighet i markedsorganiserte samfunn, og at modeller som bygger på denne antagelse gir en fullstendig misvisende «modell av» den økonomiske virkelighet i samfunn organisert på andre prinsipper. Som «modeller for» planlegging av tiltak til forandring i slike samfunn er de ikke bare ubrukelige, men leder til uforutsette og ofte uønskede konsekvenser. Ekstreme substantivister kunne nok få problemer med å ha tungen rett i munnen i sin argumentasjon. En av de mest artikulerte substantivister, Marshall Sahlins, resonnerer klart ut fra implisitt formalistisk begrepsfesting i sin ellers glimrende artikkel «Domestic Mode of Production» når han argumenterer for at bønder arbeidsinnsats i produktiv virksomhet må forstås som resultat av hvordan de under ulike omstendigheter (f.eks. husholdets sammensetning, tilgang på jord, byttemekanismer, eiendomsforhold) balanserer subjektiv opplevelse av arbeidets slit (en *disutility*) mot den subjektive opplevelse av produksjonsresultatets tilfredsstillelse (en *utility*).

Det utilitaristiske ytterpunkt representerer en atomisert under-sosialisert forståelse av menneskelig handling (liksom Hobbess ide om «alles kamp mot alle»). Fra dette begrepsmessige ytterpunkt ser man beslutninger knyttet til produksjon, distribusjon og konsum utelukkende som styrt av hva som er rasjonelt med hensyn til å realisere «nytte» i form av bedrifters profitt og konsumenters konsumtilfredsstillelse. Selv om de fleste økonomer i dag innser at økonomiske modeller basert på denne «idealtypiske» antagelse om perfekt informasjon og perfekt konkurranse på langt nær avspeiler hvordan aktører i den «virkelige» verden tar økonomiske beslutninger så er deres modeller i høy grad basert på antagelsen om den rasjonelle «nyttmaksimerende» aktør. Det er denne undersosialiserte forståelse de såkalte substantivister tar avstand fra.

Det substantivistiske ytterpunkt av den økonomiske virkelighet som sosiale moralstyrte handlinger representerer en over-sosialisert forståelse av beslutninger omkring produksjon, distribusjon og konsum. Det *economy-scape* de ser består av beskrivelser av mellom-menneskelige forpliktelser knyttet til slektskap, naboskap, politiske makt, religiøs tilhørighet etc. Ekstreme substantivister «ser» ikke etter rasjonaliteten i beslutninger omkring produksjon og konsum – det de ser etter er sosialt aksepterte og kulturelt indoktrinerte handlingsmønstre.

Spenningsfeltet mellom økonomenes og antropologenes tilnærming ble sentralt i mitt arbeid i Just's prosjekt. Jeg synes det følgende sitat (ofte tillagt Einstein, men sannsynligvis formulert av sosiologen William Bruce Cameron): «Not everything that can be counted counts, and not everything that counts can be counted» fanger opp en viktig dimensjon av dette spenningsfeltet. Antropologer er i overveiende grad opptatt av forskning på *things that count* slik som kvalitative regler og verdier (f.eks. lovverk, moralitet, ære,

makt, identitet) – forskning som gir innsikt i hvordan *economy-scapes* formes av forhold i andre virksomhetssektorer, f.eks. familieliv, maktrelasjoner, religiøs tro og rituelle handlinger, etnisk identitet. Det som foregår i disse sektorene har konsekvenser både for organisering av produktive aktiviteter og for allokering av produksjonsresultatet til ulike formål. Dette burde antropologer kunne vise har konsekvenser *for things that are counted*. Problemet er at antropologiske studier ofte munner ut i beskrivelser av hva folk gjør, og som deskriptive modeller gir de lite eller intet grunnlag for logisk resonnering omkring hvordan slike kvalitative forhold påvirker kvantitetene økonomene forsker på.

Betydningen av å se på samspillet mellom ikke-kvantifiserbare sosio-kulturelle betingelser og deres kvantifiserbare konsekvenser forsøkte jeg uttrykke (på en ganske utilfredsstillende måte) i min første publikasjon «Økonomisk vekst og Sosial forandring»⁵ for Just's prosjekt, og dette kom til å farge min videre faglige utvikling. Jeg antar at Just's erkennelse av betydningen av dette samspillet vokste ut av hans erfaringer i anvendt forskning i land hvor økonomiske virksomhet både fant sted innen sektorer organisert etter markedsøkonomiske prinsipper så vel som innen andre sektorer. Over tid kom Just til å knytte til seg flere forskere innen ulike disipliner (antropologi, demografi, sosiologi, statsvitenskap) som kunne kaste lys over utviklingsproblematikk i bred forstand fra vekst i og fordeling av materiell produksjon, til politisk integrasjon og til menneskerettigheter.

Etter min skrivebordstudie av antropologiske bidrag til forståelse av utviklingsproblematikk, ble jeg i 1965 engasjert av FAO for å studere hvordan mennesker i Darfur tok beslutninger om produksjon, distribusjon og konsum, og på grunnlag av dette vurdere hvordan de sannsynligvis ville reagere på alternative utviklingstiltak. For å kunne si noe om dette bodde jeg i landsbyer hvor jeg ble kjent med konkrete personer – Adam og Hawwa (Eva), Ali og Fatima osv. Jeg startet med beslutningsprosesser i innen husholdene. Langvarig feltarbeid i lokalt sosialt liv eksponerer antropologen til et bredt spektrum av tilfeldige begivenheter relevante for forskerens problemfelt – begivenheter som det er umulig å forutse kan være av betydning hvis man baserer studien på et på forhånd oppsatt skjema for hva det er man skal samle «data» om.

En viktig side ved feltarbeidet ble å klargjøre beslutningsenhetene, resursene de har tilgang til og de hensyn som ligger til grunn for hvordan de allokere disse. Hvor godt man makter dette avhenger av en evne som Just ofte refererte til.

5 Haaland G. 1964 Økonomisk vekst og sosial forandring: noen sosialantropologiske synspunkter. Statsøkonomisk tidsskrift 1964 Oslo: Aschehoug.

«Serendipity»

Just refererte ofte til *serendipity* – evne til å legge merke til observasjoner som er overraskende eller synes inkonsistente fordi de ikke passer med konvensjonell visdom eller teoretiske antakelser, og til å ta dette som utgangspunkt for å søke etter ny erkjennelse. Alexander Flemings oppdagelse av penicillin tas ofte som prototype for *serendipity* – evne til å innse at en tilfeldig ikke-forutsett begivenhet (soppdannelse forårsaket av forurensning i en petriskål med stafylokokkbakterier) kunne tjene til utvikling av en epokegjørende medisinsk nyvinning – penicillin. *Serendipity* er en slags metodisk kontrast til de standardiserte observasjonsteknikker man fores med i vanlige lærebøker i samfunnsvitenskapelig metode. Kanskje vi burde se nærmere på vitenskapsfilosofen Paul Feyerabends bok «Against method»,⁶

Et eksempel på *serendipity* i antropologisk feltarbeid er Barths undring omkring observasjon av «ting» han ble eksponert til under sitt feltarbeid blant Fur-folket i vest Sudan. Han så at mann og kone hadde hver sin hytte innenfor gårdsplassen hvor de hadde hver sine kornbinger – dette er faktisk ganske vanlig i store deler av det sudanske savannebeltet. De fleste som hadde sett dette hadde imidlertid ikke reflektert nærmere over det men tatt det som en praktisk løsning på et lagringsproblem. Tanken om at familien også utgjør et hushold er så inngrodd i oss at vi ikke reflekterer mer over «ting» som kan tyde på at dette ikke nødvendigvis er slik, men nokså ureflektert tilpasser det vi ser til denne antagelsen. Grunnen til at Barths studie av Fur-folkets økonomi ble en klassiker var at han undret seg over de to kornbinger og begynte å forfølge spørsmål knyttet til denne undring – hvem hadde ansvaret for å fylle bingene med korn? Hvem hadde rettighet i jordet hvor kornet ble dyrket? Hvem hadde disposisjonsrett over innholdet i bingene? Svarene var overraskende særlig fordi Fur-folket er muslimer. Kona hadde ansvaret for å fylle bingen i hennes hus – mannen hadde ansvaret for bingen i hans hus; ektefellene hadde hver sine jorder hvor de dyrket korn for seg selv og for barna; ektefellene hadde uavhengig disposisjonsrett over bingene i deres hytter. Ekteskapsrelasjonen innebar imidlertid at kona hadde plikt til å utføre aktiviteter knyttet til matlagingen for familiens medlemmer, men mannen ga henne kornet som gikk med til hans porsjon av grøt og øl. Mannen hadde ansvar for å forsørge familien med visse markedsvarer som sukker, te og klær, sko – følgelig måtte han dyrke mer salgsvlinger (f.eks. tomater, løk, frukt). Penger spilte således en begrenset rolle i den tradisjonelle økonomi – man kunne selge jordbruksprodukter på markedet, men man kunne hverken investere dem i jord siden jord var slektsgruppens felles eiendom eller i arbeid siden lønnsarbeid ble ansett

som nedverdiggende. Den eneste investeringsmulighet i jordbruksproduksjon var å lage øl av kornet og skaffe seg ekstra arbeidskraft ved å invitere naboer til dugnad. Dette skapte et visst økonomisk skille i landsbyen mellom de som tenkte langsiktig og investerte mer i øl for arbeidsmobilisering og de som tenkte kortsiktig og brukte mer tid på å nyte ølet i andres dugnader enn de brukte til å dyrke tilstrekkelig egen avling av korn til øl for neste års dugnad på eget jorde. For dem ga deltagelse i andres øl-dugnader et viktig mattilskudd (hirse-øl utgjør ca 40% av kaloriinntaket) under neste års vårknipe, hvilket innebar at de ikke fikk nok tid til dyrking av eget kornoverskudd.

På grunnlag av observasjoner av og uformelle samtaler med noen konkrete mennesker konstruerte Barth en generalisert modell av hvordan faktorer av ulik orden påvirker produksjonsbeslutningene og bruk av ressurser. Dette kan være faktorer som prinsipper for fordeling av rettigheter i personer og eiendom; kulturelle regler for vurdering av det etterstrebellesverdige (f.eks. konsumgoder, sikkerhet i liv og eiendom, skam og ære, anerkjennelse); tilbud og etterspørsel etter ulike varer og tjenester; naturbetingelser og statens økonomiske politikk). Denne modellen skisserer alternative strategier for allokering av tid og ressurser under betingelsene hushold i fjellandsbyene hvor Barth gjorde sitt feltarbeid.

Konstruksjonen av denne modellen er et eksempel på *curiosity driven research*. Den løp ut av undring over partikulære observasjoner, ikke av innsamling av «data» samlet inn fra et representativt utvalg av hushold innen en befolkning (dette likner på Darwins evolusjonsteori – den var ikke basert på et representativt utvalg av noe som helst – han «fant» ikke noen nye «ting», men utfra hans undring over fragmentariske observasjoner «fant han på» en revolusjonerende idé). Et interessant trekk ved modellen er at den beskriver et spesifikt *economy-scape* (økonomisk virkelighet blant Fur-folket i fjellandsbyer i vestlige Sudan) sett gjennom en antropologs faglige briller. Modellen er basert på kvalitative «ting» slik som rettigheter i medmennesker og eiendom, sosiale mekanismer (markedsbytte, øl-dugnad) for konvertering av kvantitative «ting» (jord, tid, produkter) til ulike kulturelt verdsatte «ting» (konsum av materielle goder, adgang til andres ytelser, sosial anerkjennelse, religiøs tilbedelse).

Barths Fur-analyse ble vanskelig for mange antropologer å plassere i forhold til substantivisme–formalisme-debatten – på den ene siden var den tydelig basert på kvalitative komponenter som ikke hadde noe med vestlige markedsøkonomi å gjøre, på den annen side var den basert på et grunnleggende prinsipp i økonomisk teori, nemlig at økonomisk virksomhet kan analyseres som «allokering av knappe ressurser til alternative formål». Det som gjør denne type modeller brukbare for planlegging er at de gir grunnlag for å resonnerer om hvordan ulike tiltak sannsynligvis vil påvirke folks allokeringer av tid og ressurser – allokeringer som påvirker kvantitative størrelser i økonomenes modeller.

⁶ Feyerabend, P. (1975) *Against method*. Thetford. The Thetford Press

«Pilene» i modellen struktureres ut fra kvalitative premisser, mens det som flyter i «pilene» kan måles som kvantitative størrelser som påvirkes av tilbud og etterspørselskrefter så vel som av produksjonsfunksjoner under spesifikk teknologi. Da jeg fulgte opp Barths studie var en av mine oppgaver å finne ut hvordan variasjon i betingelser som naturforhold, tilbud og etterspørsel etter lokale og importerte produkter, teknologi etc. påvirket beslutningsenhetenes allokering av ressurser. Jeg fant at slik variasjon skapte betydelige forandringer både med hensyn til hvordan de disponerte sin arbeidskraft, men også med hensyn til oppfatning av rettighetsforhold i ressurser og medmennesker. Et viktig aspekt med disse forandringer kan illustreres ved nedbrytning av såkalte sfærebarrierer som begrenset hvilke goder som kunne konverteres til hverandre. Mens økonomien i fjell-landsbyene var karakterisert ved at sirkulasjonen av materielle goder og ytelser var begrenset av moralske ideer som innebar at folk unngikk visse konverteringer (salg av øl og av arbeidskraft) på grunn av den skam dette påførte dem, så var betydningen av disse moralske idéer mye svakere i lavlandet som følge av at den mannlige befolkningen var blitt sterkt engasjert i arbeidsvandringer til Nildalen og at konene derfor kompenserte for fraværet av mannens støtte til kjøp av markedsvarer ved å brygge øl for salg (en prostitusjonsassosiert handling). Idéen om lønnsarbeid som skam (en idé assosiert med slaveri) minsket også i betydning som følge av arbeidsvandring for tilfredstillelse av behovet for importerte varer. Det er et karakteristisk trekk ved markedsøkonomiens inntrengning i tradisjonelle jordbrukssamfunn at moralske sfærebarrierer nedbrytes.

Etter Barths arbeid «oppdaget» mange samfunnsforskere at i det sudanske savannebeltet er det ganske vanlig at mann og kone utgjør to separate økonomiske beslutningsenheter og at sirkulasjon av varer og tjenester i høy grad kan være styrt av andre mekanismer enn markedet.

Noen forskere, nemlig medlemmene av en stor FN finansiert statistisk *survey* av husholdsøkonomi, oppdaget imidlertid ikke dette. Lederne av undersøkelsen kontaktet meg mens jeg i 1965 fulgte opp Barths første studier. De hadde et kjempestort spørreskjema konstruert etter forutgående forstudier hvor man mente man kunne gjøre et representativt utvalg for intervjuer. Intervjuobjektene ble identifisert som familiers mannlige overhode som man antok også var overhodet for husholdet. Blant spørsmålene var følgende: antall familiemedlemmer, mengder dyrket av ulike produkter, produktenes anvendelse til konsum og til salg, salgsoveskuddets anvendelse til (kjøp av konsumvarer, investering i arbeidskraft, kjøp av jord, kjøp av husdyr), var kone(r) og barn engasjert i dyrkning. Svarene på dette avhang av hvordan intervjuobjektene tolket spørsmålene. De fleste menn opplyste om hvor mye de selv dyrket (konas produksjon var ikke mennenes anliggende så det ble ikke tatt med). Når det gjaldt investeringer i arbeid så ble ikke

ølbrygging til dugnad tatt med – jeg forsøkte å få *surveyens* medlemmer til å forstå den prinsipielle likhet mellom konverteringskjedene:

$$\begin{array}{ccccc} \text{korn} & \longrightarrow & \text{penger} & \longrightarrow & \text{arbeid} \\ & & \text{og} & & \\ \text{korn} & \longrightarrow & \text{øl} & \longrightarrow & \text{arbeid} \end{array}$$

Innvendingen var at det umulig kunne være investering. Hvis man laget øl for et dugnadsselskap så hadde man jo drukket opp ølet. Denne type *survey* kan best betraktes som eksempel på *goddag mann økseskaft*-metoden (Asbjørnsens og Moes eventyr om den døve mannen som gjetter seg til hva han skal svare på spørsmålet som stilles og som gjør at svarene blir noe helt annet enn hva spørsmålsstilleren trodde han fikk). Det er utrolig mye fin tallmagi man kan gjøre på kvantifiserte fantasier av økseskaftene man har kvantifisert.

Hvor mange misforståelser dette kan lede til fikk jeg et eksempel på da jeg i 1975 var medlem av ILOs store Comprehensive Employment Strategy Mission to Sudan (ledet av Just Faaland)⁷. Husholds surveyen fra 1965 ble antatt til å være det viktigste statistiske grunnlag for formulering av sysselsettings strategi for landet. Vår indiske statistiker kunne på grunnlag av tallmaterialet fra surveyen vise at det i den mest arbeidskrevende sesong (korndyrkingen) var bare 30 prosent av familiens arbeidskraft sysselsatt i dyrkningsaktiviteter. Jeg forklarte Just at dette var basert på surveyens grunnleggende misforståelse av hva de hadde målt. De hadde målt mannens opplysning om hva han dyrket og antatt at det utgjorde familiens totale produksjon. Konas produksjon ble ikke inkludert fordi mannen svarte for seg selv. De hadde forstått hans utsagn om at kona også dyrket til å bety at hun også hadde deltatt i produksjonen av mengden han hadde oppgitt som sin produksjon. Videre hadde man tatt agronomers vurdering av arbeidskraften som trengtes til den kornmengde som mannen hadde dyrket som uttrykk andelen av familiens arbeidskraft brukt i produktive aktiviteter. Selv om de fleste av ILOs medlemmer av oppdraget festet lit til statistikeren, så hadde jeg sådd tilstrekkelig tvil hos Just og han bestemte seg til å ta en helikoptertur med 14 av ILO gruppens medlemmer til Darfur hvor de fikk anledning til å intervju bønder og selv vurdere hvilken fremstilling av husholdsøkonomien i Darfur var mest troverdig – Barths og min fremstilling eller den nasjonale husholdsurveyen. ILO gruppens reise til bøndene

⁷ Rapporten er utgitt som: Growth, Employment and Equity: A Comprehensive Strategy for the Sudan. Report of the ILO/UNDP Employment Mission 1975, a United Nations Inter-Agency team organised by the International Labour Office, ILO 1976

i de tradisjonelle jordbruksområdene i Darfur påvirket i høy grad Justs tenkning om strategier for utvikling av jordbruket i et land karakterisert av sterk polarisering mellom to sektorer. På den ene siden en dynamisk sektor som drev irrigasjonsjordbruk i Nildalen og høyt mekanisert storskala korndyrkning i tilgrensende savanneområder – på den andre siden en stagnerende sektor bondehushold i vest-Sudans isolerte savanneområder som drev selvforsyningsjordbruk. Dette var en polarisering oppsummert i begrepet *dual-økonomi* – et begrep som fanger opp viktige koblinger mellom antropologenes og økonomenes modeller.

Dualøkonomi

ILO-arbeidet ble en hovedreferanse for økonomisk planlegging i Sudan, og for meg fikk det stor faglig betydning ikke minst fordi jeg ble orientert mot sammenhenger mellom mikrobetlutninger på husholdsnivå og makrosystem-sammenhenger av nasjonal og global skala. Jeg ble spesielt opptatt av hvordan dette kom til uttrykk i dynamikken som kunne oppstå mellom mikroenheter som hadde en fot i en tradisjonell økonomisk struktur hvor viktige segmenter ikke var organisert etter pengemarkeds prinsipper, og en fot i en moderne kapitalistisk økonomi.

I ILO oppdraget ble Just konfrontert med et fundamentalt planleggingsproblem som man finner igjen i mange av de nye statene: Skal man fokusere på videre utvikling av den moderne sektor hvor kortsiktig økonomisk vekst er størst eller skal man satse på en langsiktig bredere sosial utvikling av en stor tradisjonelle bonde sektor hvor vekst mulighetene vanligvis er mindre, i alle fall på kort sikt? Dilemmaet problematiseres i særlig grad ved at den økonomiske polarisering ofte korrelerer med etnisk polarisering – en polarisering som stimulerer til politisk uro og borgerkrig.

Meillasoux argumenterer at

... once people are compelled to undertake wage earning activities in order to pay taxes and gain some cash, if the capitalist system does not provide adequately for old age pensions, sick-leave, and unemployment compensations they have to rely on another comprehensive socio-economic organization to fulfil these vital needs. Consequently, preservation of the relations with the village and the familial community is an absolute requirement for the wage-earners, and so is the maintenance of the traditional mode of production as the only one capable of ensuring survival.⁸

8 Meillasoux, C. 1971: From Reproduction to Production. In *Ib Economy and Society*. Abigdon. Routledge Journals p103

I 1973 var 542 000 arbeidere ansatt i bomullshøsting i det store Gezira-prosjektet. Totalt har det blitt anslått at på den tid deltok mer enn en million arbeidsvandrere (på årlige eller sesongmessige kontrakter til irrigasjons prosjektene i Nildalen (ILO). I sin ekstreme form skapes dualistisk utvikling i en økonomi hvor arbeidskraften i den moderne sektor reproduseres i den tradisjonelle sektor av selvforsyningsbønder – det er i den sektor at arbeiderne fødes og vokser opp, og det er til den sektor de drar tilbake til i sin alderdom etter endt engasjement i den moderne sektor. Lønninger i den moderne sektor behøver derfor ikke å være store nok til å dekke arbeidskraftens reproduksjonskostnader, de behøver bare å være store nok til at bønder i det tradisjonelle jordbruket finner at arbeidsvandring er en bedre måte til å tilfredsstille behov for markedsvarer enn dyrkning for salg av jordbruksvekster i deres hjemme områder.

Justs løsning på dilemmaet var å argumentere for en balanse mellom tiltak som vedlikeholdt vekst i den moderne sektor, og tiltak som kunne stimulere vekst i den tradisjonelle sektor. Det var en kontroversiell strategi fordi det var klare interesser knyttet til billig arbeidskraft fra stagnerende områder. En viktig faktor i Justs forsøk på å reversere dualistiske utviklingstendenser var nok at man var oppmerksom på de politiske problemer som kunne oppstå når en økonomisk polarisering korrelerer med etnisk differensiering.

Konklusjon

Just enestående bidrag til anvendt økonomisk forskning i alminnelighet og såkalt utviklingsforskning i særdeleshet var hans evne til å undre seg over forholdet mellom kvantitative logikk i formaliserte økonomiske modeller og kvalitative faktorer som påvirker folks forvaltning av materielle interesser i produksjonsliv og i konsumtilfredsstillelse. I alle samfunn foregår forvaltningen av slike interesser innen rammen av regler (lover) som er politisk sanksjonert og ideologisk/religiøst legitimert. Slike sosio-kulturelle rammer varierer og kanaliserer rasjonell «verdimaksimering» i ulike retninger. Uansett variasjon i slike «spilleregler» og «gevinster» som man «spiller om» så skaper «spillet» vinnere og tapere – noen er dyktigere, har mer informasjon eller født med bedre «kort på hånden». I en verden av stadig økende globalisering skaper dette groteske forskjeller mellom «vinnere» og «tapere».

I sitt praktiske arbeid i utviklingsland ble Just konfrontert med problemet i forholdet mellom det «økonomiske spill» og dets ulike kontekster av etniske lojaliteter og kontrasterende oppfatninger av økonomisk/politiske spilleregler og deres ideologisk/religiøse legitimering. Han var opptatt av balansen mellom tiltak rettet mot vekst i

materiell produksjon og tiltak rettet mot fordelingen av produksjonsresultatet. Denne balansen var prekær i de etnisk heterogene stater hvor Just var engasjert.

Med sitt demokratiske sinnelag så nok Just etablering av demokratisk valg som et steg som kunne bidra til å rette opp balansen. Dette er nok lettere sagt enn gjort. Under demokratiske spilleregler er det nok usedvanlig fristende å appellere til etniske og religiøse identiteter med de fragmenterende tendenser som følger med det, særlig der hvor slike hvor identitetsforskjell korrelerer med dualøkonomiske utviklingsprosesser. Sudan er jo et slående eksempel på dette – først med oppsplittelse av landet i to stater, og deretter med kontinuerlig borgerkrig i den nye frigjorte stat hvor den sentrale regjering i sitt forsøk på å holde landet samlet har forsøkt å knytte til seg militære ledere fra undergrupper av undergrupper av ulike stammer ved å utnevne dem til generaler (ca. 800 for tiden).

Fra sitt ståsted som profesjonell økonom forsøkte Just i sitt anvendte arbeid å knytte til seg forskere som kunne kaste lys over gjensidig avhengighet mellom økonomiske aspekter og andre aspekter ved sosialt liv. I sin bruk av innsikter fra ulike disipliner ser man eksempel på hans *serendipity* – evne til å «se» overraskende koblinger relevant for hans «praktisk-humanistiske» livsprosjekt. Jeg har tror nok at han hadde et Sisyfos-perspektiv på dette – ikke før hadde han maktet å bringe en prosjektformulering til planleggingstoppen før han innså at i den praktiske verden var det stadig prosesser som «trillet» den ned igjen. I denne sammenheng innså Just at uansett hvor gode planene var så ville deres iverksettelse skape utilsiktede konsekvenser som undergravet dem ikke bare innen den økonomiske sektor, men ikke minst innenfor politikk, og innenfor en sektor som vi ikke har tenkt nok på – nemlig den sektor av tillit og solidaritet som utgjør «limet» som holder samfunnet sammen.

Til tross for forståelse av planleggingens uunngåelige uønskede virkninger hadde jeg inntrykk av at Just var optimist i troen på at selv om vår forskning er høyst ufullkommen så bør vi engasjere oss i den aldri avsluttbare oppgaven med å forbedre den. Slik forbedring gjør vi best ved stadig å konfrontere våre modeller med en virkelighet utenfor forskernes hode – dette burde vi all ta lærdom av, ikke minst antropologer. Dette er et viktig argument for at man bør koble grunnforskning med anvendt forskning. Selv har jeg opplevd at engasjement i anvendt arbeid har eksponert meg for erfaringer som har stimulert min grunnforskning, og vice versa.

Høsten 1983 ble eg ansatt som EDB-konsulent ved ASU på CMI. Det ble fire utrolig innholdsrike og hyggelige år. Avdelingen hadde tidlig satset på egen datakapasitet, og hadde investert i en egen minimaskin. Men slike maskiner var mest for eksperter og kunne ikke sammenlignes med den PC-revolusjonen som kom på denne tiden. Og selv om Just hadde permisjon på denne tiden, var han sikkert med på å velsigne at avdelingen fullt ut satset på den nye teknologien.

Det begynte med administrasjonen og sekretærene. Regnskap og lønn ble håndtert av eget personale – og eg kan ennå huske den store katastrofen som inntraff i påsken. Vår regnskapsfører Hong Kim Tran hadde brukt deler av fritiden på å få registrert alle bilagene og skulle bare avslutte med å ta en backup. Den gang måtte man gjøre dette på disketter som måtte formateres – problemet var at operativsystemet forslo å formatere harddisken heller enn diskettene, og dermed forsvant hele påskejobben. Sånn kan det gå når ikke opplæringen er god nok.

Etter hvert kom biblioteket og forskerne med, og når alle hadde sin egen PC ble det hele koblet sammen i et nett med printer og disker. For den som hadde ansvaret for databehandlingen var dette en utrolig spennende tid – ikke minst når man fikk mer eller mindre frie hender til å gjøre det man mente var nødvendig og riktig.

Når det tekniske var på plass måtte det fylles med programvare. For regnskap, lønn og tekstbehandling fantes det gode løsninger – men det gjorde det ikke for bibliotekssystemer. I ettertid kan en kanskje si en var noe naiv når en satte i gang en relativt stor utvikling av et slikt system. Men i flere år hadde vi et fantastisk nordisk samarbeid om dette målet, før det sviktet når det ble en bigesjeft i andre sammenhenger.

«Jobben er ikke ferdig før papirarbeidet er gjort». Mitt sterkeste personlige minne om Just er knyttet til dette mantraet. Som en av representantene for de ansatte ble eg valgt inn i styret for avdelingen, og på en av de få nydelige sommerdagene i Bergen hadde man styremøte med kontroversielle saker på menyen. Da møtet var slutt ble alle fra avdelingen som hadde vært med på møtet anmodet om å komme til Just sitt kontor hvor det skulle skrives referat. Alle skulle komme med forslag til forbedringer og omformuleringer av forslagene til Just – mens solen stekte og hjemme ventet grillen og noen iskalde. Langt ut på ettermiddagen var papirarbeidet gjort og avdelingen kunne fortsette i beste velgående.

Terje Sande

EDB-konsulent ved CMI, 1983–1998

Arne Tostensen

Sosiolog. Korttidsengasjert i Norad 1976–1977, arbeidet for UNDP/FAO i Kenya 1977–1979, forsker ved Nordiska Afrikainstitutet 1979–1985, midlertidig tilknyttet CMI 1985–1987, ansatt som direktør ved CMI fra høsten 1988 til våren 1994, og seniorforsker fra 1994 til dags dato. En rekke forskningsprosjekter og oppdrag innen styresett, demokratisering, menneskerettigheter og regional integrasjon med geografisk fokus på Øst-Afrika og det sørlige Afrika.

I utakt med tidsånden

Denne boken er en hyllest til Just Faaland og hans livsverk. En rekke av bidragene belyser ulike sider ved Faalands virke og innsats opp gjennom årene. De spenner vidt. I substans vises det til mange av de saksområdene Faaland var opptatt av og engasjerte seg i personlig, både som forsker og som rådgiver.

Jeg vil imidlertid fremheve hans innsats som forskningsentreprenør og institusjonsbygger. Fra en sped begynnelse da han ble «kallet» til instituttet, med utelukkende økonomer i staben, bygget han gradvis opp CMI¹ til en tverrfaglig forskningsinstitusjon hvor flere andre fag etter hvert kom inn i bildet: sosialantropologi, statsvitenskap samt litt demografi, geografi og sosiologi. Tidlig på 1980-tallet ble det også etablert et eget menneskerettighetsprogram med Bernt Hagtvet som leder og unge statsvitere som medarbeidere.

Siktemålet for all virksomhet var hele tiden anvendt. Utviklingsforskningen ved CMI skulle komme til anvendelse i utviklingslandene og være til nytte for den fattige del av verden. På 1970-tallet da jeg var student ved Universitetet i Oslo, var studentmassen overveiende radikal. Slagordet «forskningen i folkets tjeneste» sto sterkt. Jeg er fristet til å si at Faalands grunnleggende filosofi lå i samme gate, om enn ikke med samme ideologiske overtone.

Et ledd i den anvendte orientering var «uteplikten», dvs. at alle forskerne var kontraktforpliktet til å tilbringe en del av sin ansettelsestid ved CMI «på innsiden» av de landene som var gjenstand for vår forskning og utredning. Dette var Faalands kongstanke som han dels hadde «lånt» fra Harvard Institute for International Development. CMI tok aldri mål av seg til å bli et konvensjonelt universitetsinstitutt. CMIs identitet skulle være og forbli et anvendt samfunnsvitenskapelig forskningsinstitutt. Den identiteten har Faalands etterfølgere som direktører forsøkt å vedlikeholde, selv om presset utenfra

1 Når jeg bruker betegnelsen CMI, viser det til den delen av instituttet som drev med utviklingsstudier, eller forvaltet den «fjerde oppgaven» slik den var nedfelt i Christian Michelsens testamente: I egne kulturelle og vitenskapelige former å virke til fremme av toleranse mellom nasjoner og raser m.h.t. religiøse, sosiale, økonomiske og politiske forhold.

i perioder har trukket i andre retninger. I hele sin historie har CMI balansert mellom akademia og praktisk arbeid.

I flere år før jeg ble ansatt på CMI, hadde jeg på avstand betraktet denne institusjonen som et attraktivt arbeidssted. Etter at jeg i 1979 kom hjem fra Kenya hvor jeg hadde jobbet for UNDP/FAO, var jeg i over seks år ansatt på Nordiska Afrikainstitutet (NAI) i Uppsala. I den perioden var jeg regelmessig i Oslo som foreleser på Norads forberedelseskurser for såkalte «eksperter» og fredskorpsdeltakere som skulle ut i felt som bistandsarbeidere i Kenya og Tanzania. Min oppgave var formidling av landkunnskap for kursdeltakerne. Jan Isaksen hadde også «klippekort» på tilsvarende forelesninger om Botswana. Vi utvekslet ofte synspunkter når vi delte drosje til Fornebu for å fly tilbake til henholdsvis Bergen og Stockholm. Vi hadde mange av de samme grunnleggende syn på utviklingsspørsmål, ikke minst betydningen av forskningens anvendte rolle. Isaksen antydte flere ganger at jeg burde søke meg til Bergen og CMI hvis anledningen bød seg når kontrakten med NAI løp ut.

Som forskningsinstitutt nøyte CMI stor anseelse i vide kretser (med unntak av enkelte universitetsmiljøer), ikke bare innenfor landets grenser, men kanskje i enda større grad i utlandet. Dette gjaldt spesielt i de landene hvor CMI-forskere hadde arbeidet og satt spor etter seg gjennom «uteplikten», men også i andre miljøer internasjonalt. Når jeg har vært på oppdrag eller forskningsopphold i utlandet og introdusert meg som CMI-forsker, har reaksjonene vært overveiende gjenkjennende og positive. Kolleger i utlandet, i Europa og særlig i de landene CMI hadde vært aktiv, kjente godt til CMIs virke.

Rammebetingelsene endres

Kort tid etter at jeg forlot NAI sommeren 1985, ble jeg på tidsavgrenset kontrakt rekruttert av Faaland for å lede arbeidet med landstudien av Kenya som CMI skulle utføre på oppdrag av hva som den gang var Departementet for utviklingshjelp (DUH). I årene før og etter skulle CMI gjennomføre flere slike landstudier som inngikk i DUHs egenvurdering av bistanden til de aktuelle landene, betraktet innenfor en landspesifikk kontekst. Sammen med John Scott, en brite med bakgrunn fra Kenya og gode kontakter i landet, gikk vi i gang med arbeidet. I motsetning til dagens stramme tidsrammer, var det avsatt tilstrekkelig ressurser til å inngå kontrakter med kenyanere med kompetanse på spesifikke saksområder samt med andre med f.eks. ingeniørbakgrunn. De fungerte som underleverandører.

Utover 1980-tallet skjedde det imidlertid endringer i CMIs omgivelser som skulle få stor betydning for instituttets virkemåte og finansieringsgrunnlag. Som institusjonsbygger hadde Faaland klart å skaffe god finansiering til virksomheten uten at det ble knyttet

mange betingelser fra kildene. Det gjaldt særlig midlene fra Norad under Arne Arnesens direktørtid for dette bistandsorganet og under Paal Bogs periode som ekspedisjonssjef i UD. Store deler av CMI var finansiert over Norads budsjett på den tiden, opp mot fire femdeler av omsetningen. Internt ble den perioden senere ofte spøkefullt referert til som «de gode gamle dagene».

Endringen i rammebetingelsene på 1980-tallet var todelt. For det første kom det flere konkurrenter inn i bildet. I kjølvannet av Brundtland-kommisjonen, ble det etablert sentre for utviklingsstudier og miljø på alle universitetene. Lignende enheter dukket opp andre steder. Det betydde at CMI som hadde hatt en dominerende plass innen utviklingsstudier i Norge, møtte skjerpet konkurranse om midlene i et større mangfold av institusjoner som drev med utviklingsforskning. Parallelt skjøt undervisningen fart innen utviklingsstudier og skapte grunnlag for rekruttering av flere forskere på feltet.

For det andre endret Norads holdning seg om lag samtidig da Borger A. Lenth i 1982 tok over som direktør og fra 1984 bygget opp DUH. CMI fikk ikke lenger samme frie handlingsrom i bruken av midlene fra bistandsbudsjettet. Norad/DUH ville ha noe igjen for pengene til bruk som underlag for beslutninger i bistandspolitikken. Etter forhandlinger ble det enighet om et kompromiss: CMI skulle levere et antall årsverk hvis innhold Norad skulle bestemme. Det resterende støttebeløpet kunne brukes etter CMIs egne prioriteringer.

Dette var begynnelsen på en anbudstenkning som innebar at Norad/DUH (fra 1990 UD) som oppdragsgivere kunne definere hva deler av CMI-staben skulle arbeide med. I bunn og grunn var det en rimelig form for ansvarlighet («accountability»). CMI kunne ikke regne med å ha totalt frie hender til å bruke midlene fra Norad etter eget forogtdbefinnende. De omfattende landstudiene utgjorde en vesentlig del av de årsverkene CMI skulle levere til DUH. Det var til å leve med, bl.a. fordi denne type oppdrag ga anledning til fordypelse og analyse. Slike oppdrag var også i tråd med CMIs anvendte orientering. Likevel var det en utvikling Faaland var lite begeistret for. Han mente – ikke uten rimelig grunn – at forskerne var like forutseende som Norad selv og i like god stand til å vite hva slags kunnskap bistandsmyndighetene hadde behov for. Jeg var heller ikke fremmed for det synspunktet. Ofte var forespørslene fra bistandsmyndighetene (Norad/DUH/UD) meget vage og vitnet om stor usikkerhet m.h.t. ønskemål. M.a.o. var bestillingskompetansen mangelfull i bistandssystemet. I mange tilfeller ble ballen i realiteten spilt over til forskerne som selv definerte innholdet i oppdragene, uansett om Norad/DUH/UD formelt sto som oppdragsgiver med myndighet til å bestemme innholdet i oppdragene.

Utover på 1990-tallet beveget rammebetingelsene seg enda mer i retning av oppdrag etter anbudsprosedyrer der oppdragsgiveren formulerte oppdragsbeskrivelsen

som forskerne eller konsulentene måtte rette seg etter. Dette var en generell tendens som ikke bare Norad sto bak. Riktignok fantes andre finansieringskilder så som Norges forskningsråd, hvor CMI lyktes relativt godt med uttelling på sine søknader. Andelene fra de tre hovedkildene – (a) Forskningsrådet; (b) grunnbevilgningen fra bistandsmyndighetene; og (c) oppdragsmarkedet – varierte fra det ene året til det andre. Men oppdragsandelen forble betydelig, om lag en tredel.

Det stringente oppdragsregimet som ble etablert, reiste en rekke forskningsetiske problemstillinger knyttet til forholdet mellom oppdragsgiver og oppdragstaker. Litt på etterskudd, først da forskningsetikken ble satt ettertrykkelig på dagsorden, utga de Forskningsetiske komiteer i 2012 en bok med den talende tittelen *Forskning og penger*, der forskningsetiske utfordringer ble drøftet. Mitt bidrag i antologien gjaldt forholdet mellom oppdragsforskning og forskningsetikk.² Jeg rettet oppmerksomheten mot situasjonen for den såkalte instituttsektoren som i utpreget grad var avhengig av oppdragsmarkedet hvor de forskningsetiske utfordringene var særlig påtrengende. Bedrev oppdragsforskere med selvsensur i frykt for ikke å få nye oppdrag? Blandet oppdragstakerne seg inn i rapportskrivningen på en måte som grenset til sensur? Ble viktig problemstillinger «glemt» eller oversett fordi markedet ikke etterspurte dem?

Kravet om gjenytelser fra alle finansieringskilder ble snart etablert som norm, som rimelig var. Så godt som ingen var lenger villig til å bidra midler uten betingelser enten de gjaldt tematisk eller geografisk innretning, leveringsfrist eller andre vilkår. Tiden for maksimal fleksibilitet for forskerne var for lengst over. En forutseende Faaland så denne utviklingen komme og strittet imot så lenge han kunne. Selv om han hadde gått av som direktør før de mest stringente betingelsene ble gjort gjeldende, ville han nok hatt store vansker med å akseptere dem.

Faaland strittet imot det han betraktet som utilbørlig inngripen i forskningens frihet. Enkelte ganger ga han uttrykk for at CMI like godt kunne legges ned som å underkastes de nye kravene, eventuelt nedskaleres dramatisk. Denne stridbarheten skulle bli hans bane som leder for CMI. Mot slutten av 1980-tallet toppet det seg. Med Bernt H. Lund som styreleder for det som den gang het Avdeling for samfunnsvitenskap og utvikling (ASU) ble Faaland i realiteten stilt overfor et ultimatum. Enten måtte han akseptere styrets og omgivelsenes vilkår eller gå av som CMIs direktør. Han valgte det siste høsten 1988 fordi hans tenkning og filosofi var i utakt med den tidsånden som hadde manifestert seg og som bare skulle bli sterkere senere.

2 Arne Tostensen, «Oppdragsforskning, penger og forskningsetikk», i Hallvard Fosshem og Helene Ingjerd (red.), *Forskning og penger*, Oslo: Forskningsetiske komiteer, 2012.

I kjølvannet av Faaland

Det kom som en stor overraskelse på mange at Faaland gikk av, kanskje til og med som et sjokk for enkelte. Han hadde bygget opp CMI, først som DERAP, og ledet institusjonen i et kvart århundre. Dette var et produkt av Faalands formidable innsats som institusjonsbygger over lang tid. Dog er det ikke urimelig å hevde at ingen institusjon har godt av å ha én og samme leder i så lang tid, selv med en dyktig fagperson og administrator som Faaland. Noen vil hevde at Faaland nærmest betraktet CMI som sin private organisasjon. Å ha samme direktør i 25 år kan lett føre til stagnasjon og manglende nytenkning uten at CMI på slutten av 1980-tallet kunne karakteriseres slik. Det er ingen tvil om at CMI på den tiden var et dynamisk, tverrfaglig forskningsmiljø med en dyktig stab og internasjonale kontakter og samarbeidsrelasjoner.

En av utfordringene var å finne en etterfølger etter Faaland. Som dominerende figur over lang tid var det få åpenbare «tronfølgere» som var blitt eslet til oppgaven. Selv trodde jeg Jan Isaksen var den opplagte kandidaten. Han hadde den nødvendige fartstiden ved institusjonen, hadde samarbeidet tett med Faaland, og var tilhenger av filosofien som begrunnet uteplikten. Isaksen var en typisk «derapist» og en verdig arvtaker.³ Han ble faktisk spurt om å overta, men takket nei. Isaksens avslag skyldtes ikke at han vurderte oppgaven som uinteressant med altfor stor vekt på det administrative til fortrenghet for det faglige. Det er mitt inntrykk at han ikke var fremmed for tanken om å overta. Men han fant tilbudet nedlatende fordi det ble kommunisert at utnevnelsen kun ville være midlertid inntil styret hadde funnet en «bedre» kandidat.

Plutselig fikk jeg tilbudet, helt uforvarende av daværende styreleder for ASU, Einar Magnussen, som brakte mitt navn på bane. Selvsagt var jeg overrasket og stilte meg litt uforstående til det hele. Jeg var ikke fast ansatt en gang og hadde knapt tre års ansiennitet ved CMI. Øyensynlig hadde Magnussen lagt merke til mine innlegg på ulike seminarer der strategi og veien videre var drøftet. Tydeligvis hadde han likt mine synspunkter. Foruten overraskelsen av overhodet å bli vurdert og anmodet om å overta, nølte jeg selvsagt. Riktignok likte jeg tenkningen om uteplikt, men jeg kjente ikke CMI særlig godt etter kun kort tids tilknytning. Den aller største kilden til nøling var å skulle fylle de faglige og administrative skoene til Faaland, dvs. «å hoppe etter Wirkola» slikt

3 En «derapist» sluttet helhjertet opp om vekslingen mellom forskning på hjemmeplan og praktisk virksomhet ute, på «innsiden» av utviklingslandene. Se Per Tveite, *DERAP 1965–1990: En kort historikk*, Bergen: Chr. Michelsens Institutt, 1990 (Rapport R 1990:1), og Ole David Koht Norbye, *DERAP's first 25 years: The history of the Development Action and Research Programme at the Chr. Michelsen Institute*, Bergen: Chr. Michelsens Institutt, 1995.

uttrykket har blitt en del av det norske språk. Det var heller ikke fritt for at jeg gruet meg til å overta i en situasjon preget av intern spenning etter Faalands avgang. Han ville fremdeles ha sin arbeidsplass ved instituttet som en emeritus og dermed sette sitt preg på stemningen. Jeg må innrømme at i lang tid følte jeg at den «Justske ånd» satt i veggene, også når han var fysisk fraværende. Når Faaland var tilstede på instituttet, sto støttestabens nærmest på tå hev for ham, mens jeg ble oversett. Slik var min subjektive opplevelse. Det var en krevende tid, både faglig og psykisk.

Personlig var det ingenting usnakket mellom Faaland og meg. Vår relasjon i den første tiden var korrekt, men preget av at han i realiteten ble presset til å gå av og at jeg etterfulgte ham som direktør. Som sosiolog så jeg det profesjonelle forholdet mellom oss som spenning eller konflikt mellom to roller som to ulike personer bekledd. Faaland var CMIs ubestridte opphavsmann og institusjonsfader. Med tanke på hans store byggverk var hans ego ikke beskjedent. Han ville ha seg frabedt innblanding fra andre i sine prioriteringer. Noen oppfattet ham som arrogant, til og med autoritær, dog på en mild måte. På 1970-tallet, før min tid på CMI, stilte noen av de yngre forskernes seg kritisk til Faalands prioriteringer og lederstil. Spøkefullt ble de kalt «young turks».

Som leder var Faaland meget krevende, selv om han også var generøs på mange måter. Overtid var et ukjent begrep for ham. Jeg husker meget godt da jeg traff ham en dag på kveldstid mens jeg jobbet på et prosjekt. Med et vennlig ironisk smil spurte han meg: «Jaså, du er slik som meg, så lite effektiv i løpet av dagen at du må forlenge arbeidstiden utover kvelden?»

Faglig var han støttende. I arbeidet med landstudien om Kenya ga han nyttige innspill til ulike kapitler. Da jeg arbeidet med min doktorgrad, tok han seg tid til å lese hele avhandlingen i utkast og ga detaljerte kommentarer som jeg delvis innarbeidet. Jeg satte stor pris på den slags faglig generøsitet.

Men jeg må også medgi at jeg hadde noen kontroverser med ham, av faglig karakter. Det gjaldt særlig hans rolle som leder av en stor evaluering av Verdens matvareprogram som DUH hadde bestilt. På et tidspunkt var uenigheten så sterk at Ole David Koht Norbye måtte intervensjonere for å unngå at hele oppdraget ble kansellert. Han ringt meg fra Roma og sa: «Arne, dere er like stae begge to. Nå må dere besinne dere for at vi skal klare å hale dette oppdraget i havn.» Vi lyttet til rådet og oppdraget ble gjennomført med godt resultat.

I motsetning til Faaland var jeg bare en «småfisk» som var kastet inn i dammen mer eller mindre uforskyldt. Likevel ble det mitt lodd å gjøre det beste ut av situasjonen. Jeg fikk god hjelp av Arve Ofstad som hadde lang fartstid på instituttet og kjente historien godt. I realiteten fungerte han som assisterende direktør, selv om en slik stillingsbetegnelse ikke fantes på den tiden. Vi var på bølgelengde og arbeidet godt i tospann.

Nye ansatser

Alt har sin tid. Faaland hadde gjort en usedvanlig god innsats på den første lange etappen i CMIs historie. Nå var det min tur til å overta stafettpinnen. Enten vi likte det eller ikke, endringene i rammebetingelsene var ikke til å komme utenom. Vi hadde ikke annet valg enn å tilpasse oss. De nye rammebetingelsene var en spore til fornyelse og skjerpet innsats. At flere aktører var kommet på banen, utfordret oss. Historien viser at vi har klart oss bra.

Selv var jeg opptatt av at det formelle kompetansenivået i staben burde heves. Andelen forskere med doktorgrad var ikke imponerende stor på slutten av 1980-tallet. Faaland hadde ikke vektlagt formell kompetanse. Realkompetanse, hvis det er lov å bruke det uttrykket i denne sammenhengen, og praktisk erfaring var langt viktigere for å kunne fungere som rådgivere i utviklingsland. Enkelte andre i staben var enige med Faaland og fnyste av «doktorgradsfetisjismen» som særlig Forskningsrådet målbar i stadig sterkere grad utover på 1990-tallet. Basisbevilgningen fra UD ble etter hvert kanalisert gjennom Forskningsrådet som fikk et faglig ansvar overfor CMI. Det førte også til at de formelle kriteriene kom til å bli mer fremtredende. I alle evalueringene av instituttet som Forskningsrådet har forestått, er stabens formelle kompetansenivå ett av kriteriene som er brukt.

Min holdning var – ikke bare fordi omgivelsene krevde det – at kvaliteten av den anvendte forskningen som CMIs varemerke, ville bli styrket av en høyere formell kompetanseprofil. Det betydde ikke at jeg ville nedvurdere eller avvise realkompetansen hos flere i staben som ikke hadde tatt sin doktorgrad; mange av dem var utmerkede forskere og rådgivere. Det var heller ikke slik at forskere med formell doktorgradskompetanse nødvendigvis ville gjøre en bedre jobb. Men jeg mente den gang og mener fortsatt at et doktorgradsarbeid er en «svenneprobe» for en forsker, særlig i bruk av teori, vitenskapelige metoder og stringente resonnementer. Derfor vektla jeg doktorgradsarbeid i CMIs strategiske utvikling. Sakte, men sikkert, økte andelen forskere med doktorgrad. I dag er det utenkelig å ansette en forsker uten doktorgrad i fast stilling.

I ettertid er det blitt åpenbart at innvilgelsesprosenten for CMIs søknader til Forskningsrådet neppe hadde vært så god som den faktisk har vært uten et betydelig sterkere innslag av forskere med doktorgrader i staben. Mens anbudsinvitasjonene tidligere ikke la så stor vekt på høy formell kompetanse, er det i den senere tid en klar tendens til at krav til doktorgrad også teller med i vurderingen av teamene som skal utføre oppdragene. Hevingen av det formelle kompetansenivået har altså hatt en dobbeltvirkning: (a) bedre kvalitet på forskningsarbeidene, enten de var anvendte eller

av grunnleggende karakter; og (b) bedre konkurranseevne som ga høyere finansiering av virksomheten både fra Forskningsrådet og oppdragsmarkedet som kilder.

I all beskjedenhet mener jeg å kunne hevde at jeg under min direktørtid la noe av grunnlaget for den utviklingen av instituttet mine etterfølgere, Gunnar Sørbø og Ottar Mæstad, har videreført i retning av den rosende karakteristikken CMI fikk i den seneste evalueringen som ble gjort av de samfunnsvitenskapelige instituttene i regi av Forskningsrådet:

«CMI har en dyp forståelse av både vitenskapelige og brukerrelaterte forhold og synes å arbeide med forskningsspørsmål som ligger i fronten av internasjonal utvikling, så vel som klassiske tema. CMI nyter en høy grad av tilfredshet hos brukerne. Evnen til å vedlikeholde forståelsen for brukernes behov og å tilfredsstille dem er imponerende, og er blitt opprettholdt til tross for skiftende fokus over tid ... instituttet er en langtidsbærer for det norske systemet m.h.t. utviklingsforskning ... CMI er en sterk aktør i oppdragsforskning og evaluering og synes å være meget høyt respektert generelt.»⁴

Instituttet har med andre ord maktet å omstille og tilpasse seg til de skiftende rammebetingelsene og kommet i takt med den tidsånden som Faaland fant vanskelig å akseptere. Jeg vil våge å påstå at Faalands visjon er videreført, om enn i en litt annen tapning enn det han så for seg ved starten av sitt livsverk.

4 Min uoffisielle oversettelse fra engelsk, hentet fra Research Council of Norway, *Evaluation of the Norwegian Social Science Research Institutes: Principal Report*, Oslo: Research Council of Norway, 2017, s. 68–69.